

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

ANTİK DÖNEMDE TIP VE BİTKİSEL TEDAVİ

Yüksek Lisans Tezi

Seda Karaöz Arıhan

Ankara 2003

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

ANTİK DÖNEMDE TIP VE BİTKİSEL TEDAVİ

Yüksek Lisans Tezi

Seda Karaöz Arıhan

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Coşkun Özgünel**

Ankara 2003

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

ANTİK DÖNEMDE TIP VE BİTKİSEL TEDAVİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Coşkun Özgünel

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ankara 2003

“Hayat kısa; sanat uzun; olay ani; tedavi riskli; kayıp ağırdır. Bir hekim için önemli olan yalnızca tedaviyi uygulamak değil, hastanın kendisi, yakınları ve çevresi düşünülerek de tedaviyi gerçekleştirmektir”.

Hipokrates

ÖNSÖZ

Arkeoloji bilimi sayesinde geçmişte yaşayan insanların yaşamları hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Her biri birer ip ucu niteliğinde olan buluntular bizi geçmişin karanlığından biraz olsun çıkarmakta. Ben de tez bu tez çalışmasıyla Antik dönemin tıbbını antik kaynaklar, arkeolojik buluntular ve mitolojik özelliklerle destekleyerek anlatmaya çalıştım.

Tez çalışmam boyunca yardımını ve desteğini benden esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL'e teşekkür ederim. Tüm çalışmalarım , arazi gezileri ve sayamayacağım pek çok yardımını benden esirgemeyen Eşim Okan ARIHAN'a, Tez çalışmam sırasında bana verdikleri destek için Araş. Gör. Ayça ÖZCAN'a, Deniz KARAGÖZ'e e Arkeolog Zeynep SARAY'a ve kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Dr. Ayşe Mine ÖZKAN'a, Tüm hayatım boyunca bana destek olan aileme, geniş kütüphanesinden yararlanmamı sağlayan Gazeteci yazar Özgen ACAR'a Teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

En son olarak da eserleriyle ve hayatlarıyla insanlığın tarihinde onlara sağlık için hizmet eden, bu uğurda mücadele vermiş ve bugünkü tıp seviyemize ulaşmamızda katkıda bulunmuş olan sayısız insana teşekkür etmeyi bir borç bilirim

Saygılarımla

Ankara 2003

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
GİRİŞ... ..	IV
TARİH ÖNCESİ ÇAĞLARDA TIP	1
ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP ve TEDAVİ.....	7
- Mezopotamya Tıbbi Kaynakları: Çivi Yazılı Tabletler.....	8
- Mezopotamyalı Tıp Uygulayıcıları	12
- Mezopotamya'da Kullanılan Bitkisel İlaçlar	18
- Mezopotamyalılarda Hastalık ve Tedavi Kavramları	19
ESKİ MISIR'DA TIP VE TEDAVİ.....	24
- Eski Mısır'ın Tıp Metinleri Papirüsler	25
- Eski Mısır'ın Bitkisel İlaçları.....	28
- Doktorlar, Hastalıklar ve İmhotep.....	30
- Diş ve Göz Tedavisi.....	33
- Mumyalama İşlemi ve Anatomiye Katkıları.....	33
ESKİ HİTİT UYGARLIĞINDA TIP	37
YUNAN VE ROMA MİTOLOJİSİNDE ASKLEPİOS VE AİLESİ	44
ASKLEPİEİONLAR.....	52
- Kos.....	59
- Knidos.....	60
- Epidauros.....	61
- Atina.....	66
- Korinth.....	67
- Pergamon.....	68
ANTİK YUNAN VE ROMA'DA ÖNEMLİ TIP ADAMLARI.....	84
- Hipokrates.....	84
- Herophilos.....	105
- Erasistratos.....	111
- Theoprastos.....	115
- Galenos.....	120
- Celcus & Plinius.....	137
- Soranus	145

- Dioscorides.....	155
ANTİK YUNAN DÖNEMİNDE TIP	166
- Antik Yunanda Bitkisel İlaçlarla Tedavi.....	186
- Yunan Herbalistleri.....	199
- Antik Yunan'da Hastalıklar.....	202
- Antik Tıpta Rüyalara	204
ANTİK ROMA'DA TIP	210
- Antik Roma'da Tıp	210
- Bitkisel ve Diğer İlaçlarla Tedavi	226
SONUÇ.....	
ÖZET.....	
SUMMARY.....	
BİBLİOGRAFYA.....	

GİRİŞ

Tıp, tarih öncesinde de insanlıkla birlikte varlığını sürdürmüş ve insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Sağlık ve hastalık üzerine gerçek ve bilimsel bir bilgiye sahip olamayan antik dönem insanları ellerindeki imkanlar ve üretebildikleri teoriler ile bu sorunlara çözümler bulmaya çalışmışlardır.

Bu çalışmadaki amaç Antik Dönemde Yunan ve Roma uygarlıklarında uygulanmış olan tıp ve özellikle de bitkilerle tedavi yöntemlerinin arkeolojik bulgular ve antik literatürler ışığında incelenmesidir. Bu uygarlıkların uygulamalarını etkilemiş olan Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin bitkilerle tedavi konularına da kısaca yer verilmiştir.

Antik dönemde tıp modern dünyada olduğu gibi kesin ve katı sınırları olmayan bir meslekti. Eğitimli ve entelektüel antik kalemli aktardığı hekim tipleri muhtemelen vaktiyle uygulanmış olan tedavi yöntemlerinin az bir kısmını ifade etmektedir. Antik tıptaki çoğulculuk dikkat çekicidir.

Artan miktarda arkeolojik bulgu gün ışığına çıkmaktadır. Özellikle Roma dönemine ait tıbbi araçlar, tapınaklardaki adak materyalleri, ilaç tarifleri, duvar resimleri ve diğerleri bu dönemin tıbbına ait daha belirgin bir resim ortaya çıkarmaktadır. Ancak yine de antik tıp literatürü yazarları ile arkeoloji arasındaki mesafe zor kapanmaktadır.

Bitkiler insanların hayatı için vazgeçilmez canlılardır. Besin, yakacak ve giyecek elde etmede insanlar bitkilerden büyük ölçüde yararlanmışlardır. Bitkilerin, hastalıkların tedavisi amacıyla kullanımlarının nasıl başladığı tam olarak bilinmese

de binlerce yıl boyunca biriken deneyimlerin giderek bir halk tıbbına dönüşmüş olduğu kesindir.

Doğanın her zaman kendi dili vardır ve insanlarla bu dil aracılığı ile konuşur. Mevsimler, gece gündüz, gelgit olayları bu dilin sadece birkaç hecesidir. İnsan bunu okumaya ne zaman başladı bilinmez ama doğa hep insana fısıldamaya devam etti. İnsanın ilk yardıma ihtiyacı olduğunda yardıma koşan doğa olmuştur. Doğa insana sunduğu bin bir şeyle şifa olmuş, insanın acılarını dindirmeye çalışmıştır. Ancak insan, bu dili sezgisi ve zekasıyla çözebildiği ölçüde doğadan şifa bulacaktır

Pek çok değişik boyutu bulunan tıp gibi bir konuyu tek bir çalışmada incelemek mümkün olmadığından bu çalışmada Antik Dönemde Yunan ve Roma tıbbı özellikle bitkilerin kullanımı konusuna yoğunlaşarak verilmeye çalışılacaktır.

Günümüz eczacılığının temelleri bu eski uygarlıkların deneyimlerinden köken almış, geçen çağlar boyu olgunlaşmış ve modern bilim ve teknolojinin geliştirilmesi ile günümüzdeki şeklini almıştır. Ancak geçmişte olduğu gibi bugün de bu tür doğal kaynakların kullanımına devam edilmektedir. Doğanın sunduğu bu şifa kaynakları, insanoğlu onları yok etmediği sürece hizmet etmeye devam edecektir.

TARİHÖNCESİ ÇAĞLARDA TIP

Tıbbın hastalıkların tedavisi için geliştirilmiş bilinçli bir çaba olduğunu düşünürsek ortaya bu bilim dalının insan bilinci kadar eski olduğu sonucu çıkar, ancak elimizde belgelere dayalı kanıt bulunmadığı için, tıbbın ilk dönemlerinde nasıl olduğu konusunda sadece tahmin yürütebiliriz. Bununla birlikte 19. ve 20. yüzyıllardaki araştırmaların yanı sıra, paleontoloji ve antropolojinin sunduğu kanıtlar ışığında inceleme yapıldığında, tıbbın kökenlerinin büyüye ve dini pratiklere uzandığı ortaya çıkmaktadır.¹

19.yy’da Sir Marc Armand Ruffer “Paleopatoloji” terimini yaygınlaştırmıştır. Bu bilim dalı antik ve daha eski dönemlerden kalmış insan ve hayvan kemiklerindeki hastalıkları inceler. Kalsiyum yetmezliği, aşırı büyüme, kalınlaşma kolaylıkla saptanabilen hastalıklardır.

Fosil dişlerde aşınma, apse görülmektedir. Dişlerde çürüme nedeniyle oluşan oyuklar (cavite) oldukça yaygındı.

Prehistorik dönemdeki insanların yaş ortalaması, kemik verilerine dayanarak 30-40 yaş arasındaydı. Tüm çalışmalarda gösterildiğine göre erkekler kadınlara göre daha uzun süre yaşıyorlardı. Bunun nedeni kadınlara hamilelik ve doğum olaylarının getirdiği yüküdür. Bunun yanı sıra erkek çocuklar büyüyünce avcı olacaklarından kız çocuklarına göre daha iyi besleniyorlardı.

Peki insanlar hastalıklarını ne zaman tedavi etmeye başladılar? Aslında hayvanlar da yaralanmış olan yerlerini yalayarak bir tür tedavi işleminden geçirirler. Buna ek olarak kusturucu otlar yemeleri çok ilginç bir örnektir. Plinius’un dediğine göre bazı hasta hipopotamlar bilinçli olarak sık sazlık alanlara girerlerdi. Sert

¹ Lewis 1998, 8

kamışlar ayaklarında çizikler açar ve böylece bir cins kanatma işlemi meydana gelirdi (daha sonraki dönemlerde sıkça uygulanacak olan bir tedavi yöntemi olan, kan alma yönteminin bir gözlem sonucunda ortaya çıkmış olduğunu düşünebiliriz).²

Belki de tarih öncesi insanlar, açıklanabilir olan ve olmayan arasında bir ayrım yaparak işe başlamışlardı. Bir yanda diğer insanlarla ve hayvanlarla yapılan savaşlar sonucunda meydana gelen yaraların verdiği zararlar vardı ki bunların nedenleri belli olduğu için tedavileri göreceli olarak kolaydı. Ama diğer yanda, görünürde anlaşılır hiçbir nedeni olmayan ve birden bire ortaya çıkıp insan sağlığını ve yaşamını tehdit eden hastalıklar vardır. (Günümüzde bulunan fosil kalıntıları üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, artrit, tüberküloz gibi hastalıklara ait izlere rastlanılmıştır.) Dolayısıyla hastalıklardan ve ölümden korkan insan, yaşamın doğasını incelemeye başladı.³

Prehistorik zamanda bir sağaltım⁴ kültü gelişmiş miydi? Fransa'da Trois'teki Freres mağarasında ayakta duran ve dans eden bir maskeli adam acaba iyileştirici ilk şamanlardan birisi olabilir mi? Diğer bir Paleolitik parçada bir ren geyiği hamile bir kadına doğru adım atmaktadır. Bu bir cins tıbbi ilişki midir? Tüm bu soruların net yanıtını belki bulamayız. Ancak bugünün benzer primitif toplumları ile kıyaslayacak olursak bazı benzerlikler kurmamız mümkün olacaktır.

Çevresindeki insanların bilinmeyen birtakım güçlerin etkisi altına girdiğini gören tarih öncesi insan, hastalık ve ölüm gibi acıya yol açan bilinmezliklerin kötü ruhların işi olduğuna inanmaya başlar. Diğer yandan, yaşamdaki güzellikleri yapan iyi ruhların olduğunu da düşünür. Acının ve ölümün yanı sıra; fırtına, karanlık, aysız geceler gibi kendisini korkutan, açıklayamadığı olayların nedenini, ölümlerin ya da

² Lyons & Petrucelli 1987, 19

³ Lewis 1998, 8

⁴ Sağaltım : iyileştirme

avda öldürülen hayvanların kızgın ruhlarına bağlar ve onları da kötü ruhlarla ilişkilendirir. Kendisi için doğaüstü olan bu olayları, tapınma ve adak yoluyla yatıştırmaya çalışır. Zamanla ortaya, yıldızları ve kötü ruhları yatıştırmanın yollarını bildiğini, zehirleri ve şifalı otları tanıdığı iddia eden büyücüler çıkar. Böylece, bu içgüdüsel ve deneysel uygulamalardan bir “magic medicine” büyü – tıp alanı doğar.

Öyle görünüyor ki, tıpkı bugünün ilkel topluluklarında olduğu gibi, o dönemlerde de doktor ve din adamının işlevi aynı idi. Fransa’da, Les Trois Freres adı verilen bir mağarada bulunan, yaklaşık 17000 – 20000 yıl öncesine ait bir kaya kabartması, kafasına korkunç bir geyik maskesi takmış bir doktoru göstermektedir. Bu doktor herhangi bir çağdaki ilkel bir topluluğun büyücü modelini temsil etmektedir. O dönemlerde, hastalığa yol açan ruhu korkutmak için hayvan maskeleri takılırdı. Aynı zamanda bu şekilde hastanın, ilaçlar ve birtakım teatral ayinler yoluyla büyülere inanması amaçlanırdı.

Fransa’da Lascaux mağarasındaki (yaklaşık M.Ö.15000 – 10000). bir duvar resmi üzerinde yaralı bizonun bağırsakları dışarı çıkmıştır. İnsan figürü ise onun önünde ölü olarak gösterilmiştir ve muhtemelen sadece bir av sahnesinden başka doğa üstü

bir olay da burada aktarılmaya çalışılmaktadır.

Neolitik çağa ait Çatalhöyük ana tanrıça heykelciği (yaklaşık M.Ö. 6500-5700). Tıp tarihi açısından doğum olayını gösteren en erken örneklerdendir.⁵

Resim 1 Neolitik çağa ait Çatalhöyük anatanrıça doğum yaparken gösterilmiş (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

⁵ Lyons & Petrucelli 1987, 22

Neolitik çağda (yaklaşık M.Ö. 10000-7000) insanlar besin toplayıcılığından tarıma geçtiler. Acaba tıbbi olan bitkileri de yetiştirmişler miydi? Bu tam bilinmemektedir. Ancak neolitik insanın basit cerrahi işlemler için aletler ürettiği bilinmektedir. Kafatasında açılan delikler büyü-tıbbi bir amaç, kötü ruhları kafatasından artmak gibi bir amaç taşımış olabilir.⁶

Büyücüler insanları hasta edecek ya da iyileştirecek büyüler yaparlar, kötü talihi ve hastalığı uzakta tutacak tılsımlar geliştirirlerdi. Bu tür yaşamsal sırların koruyucuları olarak büyücüler zamanla ayrı bir sınıf oluşturmaya başladılar.⁷

Bugün olduğu Prehistorik dönemde de insanlar bazı içgüdüsel davranışlara sahiptiler. Acımış olan yerin üzerine elimizi koymak veya sürterek ortaya çıkan ısı ile acısını almak, ya da çok ısınmış olan bir dokumuzu soğuk suya sokmak, böcek ısırığı veya bir şey batan yerimizi emmek tedavi yöntemlerinin tümüyle içgüdüsel kökenleridir. Ancak yine de tarih öncesi zamanlarda insanların kendilerini bilinçli olarak tedavi etmiş olduklarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Kırık kemikler, açık yaralar kendi haline bırakıldıkları zamanlarda dahi kendiliğinden iyileşebilmektedir.

İspanya'daki kayaya kazınmış olan bir resimde karnında bir fetüs taşıyan bir hamile kadını göstermektedir. Bu durum prehistorik insanların çok basitte olsa anatomik bazı bilgilerinin olduğunu göstermektedir.⁸

Bugün yaptıkları ayinler bize şarlatanlık gibi görünebilir ama sahip oldukları bilgi, doğanın, özellikle de bitki ve hayvan zehirlerinin incelenmesine dayandığı için, yaptıkları işler modern tıp adına bir anlam taşımaktadır. Örneğin, uyku ilacı olarak skopolamin içeren adamotu ve yılan sokmasına karşı panzehir kullanımı çok belirsiz

⁶ Lyons & Petrucelli 1987, 19

⁷ Lewis 1998, 8

⁸ Lyons & Petrucelli 1987, 19

ve uzak bir geçmişe kadar gider. Bu da bize tıp bilimindeki iki önemli gelişmeyi haber verir: yatıştırıcılar ve aşı.

Resim 2 Robert Thom'a göre

Prehistorik Dönemde tedavi

Canlıların kafatasını ilk defa cerrahi aletleriyle delenler büyücüler olmuştur. Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunmuş pek çok kafatası üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, delinen yerin çevresinin keskinliğini kaybettiğini, kemik dokularında zamanla iyileşmeler olduğu hastaların bu ameliyatlardan sağ çıktıkları anlaşıyor. Delme noktalarından anlaşıldığına göre bu işlem, baş ağrısı ya da sara hastalığını hafifletmek gibi belirli amaçlar için uygulanıyordu. Belki de onların düşüncelerine göre, kişiye acı çektiren kötü bir ruhtu. Buna karşılık, muhtemelen ameliyat hem bir ayinin parçası hem de bir tedavi yöntemi idi. Kuşkusuz, tarih öncesi cerrahların bazıları büyük teknik yetilere sahiptiler. Kullandıkları aletler, taşların keskinleştirilmiş kenarları ve çakmaktaşılarıydı. Bu aletler iltihap temizleme, kan akıtma ve delme işlemlerinde kullanılıyorlardı.⁹

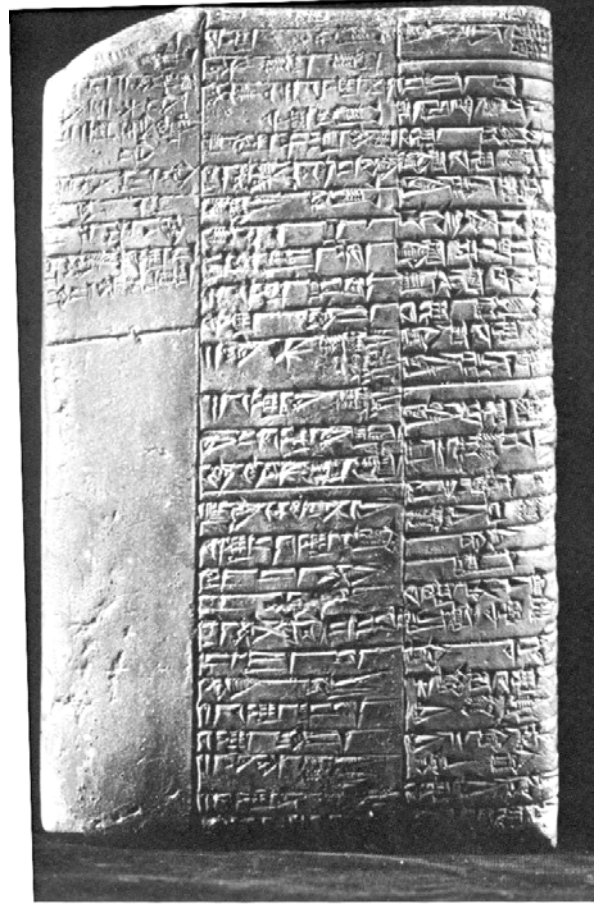
⁹ Lewis 1998, 8

Tıp ve din tarihi, kişinin kötü güçlere karşı savunulmasını amaçladıkları için her zaman bağlantılı olmuşlardır. Din, ilk uygarlıklarda daha net biçim almaya başlayınca tıp da yavaş yavaş tapınaklarda gelişmiştir.¹⁰

¹⁰ Lewis 1998, 8

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA TIP VE TEDAVİ

Mezopotamya uygarlığının kökeni Güney Mezopotamya'da yaşayan ve Sümerliler olarak adlandırılan topluluğa kadar uzanır. M.Ö. 3500lerde Sümerliler daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak medeniyetlerde gözlenebilecek pek çok özelliği ilk olarak geliştirmişlerdi. Kasabalar şehirlere büyümüş, resimsel yazının erken formları kullanılmış, metal işçiliği ortaya çıkarılmış ve tapınaklar anıtsal büyüklükte yapılmaya başlanmıştı. Ancak uygarlığın tam olarak başlaması çivi yazısının başladığı tarih olan M. Ö. 3100 olarak kabul edilir. Çivi yazısı Sümerliler tarafından geliştirilmiş ve nemli kil tabletlere kama biçimli şekiller yapılmasını içeriyordu.

Resim 3 Bilinen en eski tıp elkitabı. M.Ö 2200 yılına ait. (Philadelphia University Museum)

Bu tabletler kurutulduktan sonra taşınabiliyor ve depolanabiliyordu. Çivi yazısı geliştirildiği günden sonra 2000 yıl boyunca baskın olan yazı biçimi olmuştur. Sümer'ce konuşulan bir dil olarak kaybolmasından sonra dahi bölgede bulunan uygarlıklar tarafından çivi yazısı kullanılmaya devam etmiştir. Bu tabletler tarihçilere

antik Mezopotamya uygarlıklarını incelemelerine ve anlamalarına olanak tanımıştır.

11

MEZOPOTAMYA TIBBİ KAYNAKLARI: ÇİVİ YAZILI TABLETLER

Modern araştırmacıların en büyük kaynakları kil tabletlerdir. Antik Mezopotamya sanatında resimsel gösterim pek mevcut değildir ve incelemek için belirgin miktarda iskelet te yoktur. Eski Mezopotamya'dan günümüze ulaşan pek çok tabletin ne yazık ki çok az miktarda olanı tıbbi konularla ilgilidir. Mezopotamya'nın büyük uygarlığı Sümer'in tıbbi ile ilgili yakın bir zamana kadar hemen hemen hiç bir metin ele geçmemiştir. Mezopotamya tıbbına ilişkin bilgiler, Sümer tıp bilgilerini kullanan Akkad metinlerinden elde edilmiştir. Bugün Sümer tıbbına ilişkin sadece iki adet metin ele geçmiştir. Bunlardan biri tek bir ilaç tarifini içermektedir. Diğer ise on beş ilaç tarifini içerir. M.Ö 3. bin yılın son çeyreğine tarihlenen bu tablet 60- 70 yıl önce çıkarılmış olsa da akademik düzeyde 1940 yılına kadar anlaşılamamıştır. Pek çok çeviri arasında en güvenilir Pensilvanya Üniversitesinden Miguel Civil tarafından hazırlanmıştır.

Bu Belgede 145 sıra yazı vardır. İlk 21 satırı yıprandığı için ne yazdığı anlaşılamamıştır. Çivi yazılı bu metinde “bir adam şu hastalıktan dolayı sıkıntı çekiyorsa” gibi anlatımlar bulunmamaktadır. Ancak metinden geriye kalanlar “....kökü”, “....başı”, “yün”, “tuz” gibi parçalardır.

İlaçlar 15 tanedir. İlaçlar uygulanış biçimlerine göre üç gruba ayrılabilir. İlk grupta 8 ilaç tarifini kapsayan lapalar bulunmaktadır. Genel olarak listedeki maddeler toz hale getirilir. Sonra bir sıvı ile lapa yapılır ve yara olan yer yağ ile sıvandıktan sonra lapa ile sarılır. Metinde geçen bu örneklerden bazıları şu şekilde sıralanabilir;

¹¹ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

Anadishsha bitkisi, dikenli bitkilerin dalları (muhtemelen Prosopis stephaniana), duashbur tohumları (muhtemelen Atriplex halimus) ve ..., suyla-seyreltilmiş bira onun üzerine dökülür; hasta yer bitkisel yağla ovulur ve lapa onun üzerine uygulanır.

Nehir çamuru toz edilir, suyla ıslatılır, yağ ile karıştırılıp lapa yapılır.

Kurutulmuş şarap, çam ağacı, erik ağacı üzerine bira dökülür, yağla yara sıvanır ve sonra lapa uygulanır.

..... ağacının kökleri toz edilir ve kurutulmuş ziftle karıştırılır, üstüne bira dökülür, yağ ile sıvanır ve lapa yapılır.

İkinci grup tarifler, dahilen kullanılacak ilaçları içermektedir. Bu tür tariflerden üç tanesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki biraz karmaşık bir tariftir.

Sert birayı ... bitkisinin reçinesi üzerine dök, ateşin üzerinde ısıt; bu sıvıyı ziftin içine koy ve hasta adamın içmesini sağla.

Armutları toz et, manna (kudret helvası) bitkisinin köklerini biranın içine koy ve hasta kişiye içir.

“Nignagar” sebzesinin ve mirra’nın tohumları ve kekik toz edilir, biranın içerisine konur ve hasta adama içirilir.

Üçüncü grup tariflerin anlaşılması daha zordur. Metnin hem bir kısmı kopuktur hem de tarif edilen uygulamaların ne olduğu belirsizdir.

“Kaplumbağa kabuğu kırılır... hasta organ yağ ile sıvanır daha sonra toz edilmiş kabuk sıvanır. Daha sonra saf bira ile ovulur. Sonra su ile yıkanır ve hasta

nokta ezilmiş göknar ağacı ile kapatılır. Bu uygulama “tun” ve “nu” hastalığı durumunda yapılır.

Tun ve nu muhtemelen cinsel organlara ait iki parçayı ifade etmekte olup bir çeşit zührevi hastalık konu edilmiştir.¹²

Antik dokümanların gösterdiği üzere Sümerli tıpçılar, bugünkü meslektaşları gibi bitkisel, hayvansal ve mineral kaynakları kendi ecza dolapları için ham madde olarak kullanmaktaydılar. En bilinen mineraller sofr tuzu (sodyum klorür), güherçile (potasyum nitrat), nehir zifti ve ham petroldü. Hayvani ürünlerden ise yün, süt, kaplumbağa kabuğu ve su yılanı kullanılmıştır. Ancak ilaç ürünlerinin büyük çoğunluğu bitkisel ürünlerden gelmekteydi. Kekik, hardal, erik, armut, incir, söğüt, unluca bitkisi, L., *Prosopis stephaniana*, “manna” bitkisi, hurma, mersin ağacı, köknar, nane, incir ve çam, ve bira, şarap ve bitkisel yağ gibi işlenmiş ürünler kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹³

Eldeki antik dokümanlar büyü ve diğer metafizik yollardan uzak, şeytan ve Tanrıları içermeyen ve gözlemsel-akılcı tarifler de içermektedir. Her ne kadar bu tariflerin tedavi edici özellikleri deneylerle sınayarak yazılmamışsa da modern tıbbin araştırmalarına konu olan bazı bitkileri de içermektedirler.

Tıbbi uygulamalarla ilgili bilgi veren tabletlerin pek çoğu Asur’un en son büyük kralı olan Asshurbanipal’ın kütüphanesinden elde edilmiştir. Kralın Nineveh’teki sarayında yer alan Asshurbanipal’ın kütüphanesinde bulunan 20000 kil tablet, saray istilacılar tarafından yakıldığına ortaya çıkan büyük ateş tarafından bir kez daha pişirilmiştir (ve bu sayede korunmuştur). 1920’lerin başlarında

¹² www.indiana.edu/ancmed/meso.html

¹³ Kramer 1990, s. 51

Asshurbanipal'ın kütüphanesinde bulunan 600 tıp tableti Campbell Thompson tarafından yayınlanmıştır. Diğer tıp metinleri daha yakın tarihlerde yayınlanmıştır. Örnek olarak Franz Kocher, Die Babylonisch-Assyrische Medizin adıyla bir seri yayınlamıştır. Bu eserlerin dördünde Assurbanipal'ın kütüphanesinden başka yerlerde bulunmuş olan 420 tablet anlatılmaktadır. Bunların arasında Yeni Asur döneminden, "asipu" olarak adlandırılan bir tıp uygulayıcısının kütüphanesi de mevcuttur. Bunun yanı sıra Orta Asur ve Orta Babil metinleri de mevcuttur. Kocher'in çalışmasının kalan iki cildi Campbell Thomson'un çalışmasını destekler materyaller içermektedir (kırık tabletlere yeni ekler bulunması ve British Museum'da yer almayan materyallerin sağlanması gibi). Nineveh tabletlerinin en azından bir cildi daha eklenmektedir. Bunlara ek olarak Spaet Babylonische Texte aus Uruk, Kocher'in çalışmasına dahil olmamış olan 30 tıp tabletini içermektedir. Bu tabletlerin büyük çoğunluğu bitki karışım tarifleridir. Bazıları aynı hastalıkla ilgili tedavileri içeren kitapçıklar gibidir.

Antik Mezopotamya'ya ait elde edilmiş olan en büyük tıbbi tedavi eseri "Tıbbi Teşhis ve Tedavi" olarak bilinir. Eser 40 tabletten oluşmaktadır ve Fransız araştırmacı R. Labat tarafından çalışılmıştır. Her ne kadar bu tedavi eserlerinin en eski kopyası M.Ö. 1600'lere uzansa da metindeki bilgiler yüzlerce yıllık Mezopotamya tıp bilgisinin bir harmanlamasıdır. Teşhise dayalı tedavi baştan ayağa tüm hastalıklar için organize olmuş ve bölümler halindedir; sindirimle ilgili problemler, jinekoloji ve çocuk hastalıkları gibi. Ne yazık ki eski Mezopotamya tıp metinleri, konunun uzmanı olmayan kişiye sanki büyücünün el kitabından çıkmış bölümler gibi görünmektedir. Aslında güncel araştırmaların gösterdiği üzere hastalıkların tanımlanması ile teşhis ve tedavi konusunda Antik Mezopotamyalıların

oldukça iyi birer gözlemci ve uygulayıcılardı. Görüldüğü kadarıyla beklenilebilecek tüm hastalıklar için tedavileri mevcuttu, nöroloji, ateş, kurtlar ve diğer parazitler, zührevi hastalıklar ve deri lezyonları gibi. Tıbbi metinleri ise oldukça akılcıydı. Örnek olarak aşırı kan kaybı ile ilgili olarak belirttikleri uygulamalar, aynı koşullar altında bugünkü modern müdahalelerin aynısıydı.¹⁴

MEZOPOTAMYALI TIP UYGULAYICILARI

Rahatsızlığı tedavi etmek veya hastalığı iyileştirmek için bilimsel yöntemler yanında büyü de kullanılmaktaydı: Hekim bir taraftan tıbbi ilaçları uygularken diğer taraftan da elde edeceği muhtemel başarıyı, önceden görmek için kehanete başvurmaktaydı. Bu yüzden Mezopotamya tıbbı, büyü ve kehaneti de içine almaktadır.¹⁵

Tabletlerden öğrenildiği kadarıyla antik Mezopotamya’da iki tip profesyonel tıp uygulayıcısı mevcuttu. İlk tip “ashipu” olarak adlandırılmaktaydı. Mezopotamya tıbbının daha eski kayıtlarında bunlara sıklıkla büyücü adı verilirdi. Bunların en büyük işlevi hastalığı teşhis etmektir. İç hastalıklar söz konusu olduğunda ashipu hangi tanrı veya iblisin bu hastalığa sebep olduğunu belirlemekteydi. Ashipu aynı zamanda hastalığın, hastanın işlemiş olduğu bir günah veya hatadan dolayı mı olduğunu da belirleyecekti. Ashipu bu teşhisi yaptıktan sonra hastalığa sebep olan bu kötü ruhu kovabilmek için gereken kutsal sözleri de söyleyecekti. Ashipu hastasını “Asu” adı verilen farklı bir tür şifacıya gönderebilirdi. Bu kişi bitkisel ilaçlar konusunda bir uzmandı. Bunlar o zamanın bir anlamda doktoru da sayılabilmekteydi. Örnek olarak bir yarayı tedavi ederken Asu, üç temel uygulamaya güvenmekteydi;

¹⁴ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

¹⁵ Ronan 2003, s. 36

yıkama, bandajlama ve yarayı kapama. Her üç teknik de dünyanın bilinen en eski tıbbi yöntemleridir (yaklaşık M.Ö. 2100).

Mezopotamya’da hastalıklar genellikle varolan bir ruhla ilişkilendirilir: Tanrılar, hayaletler, vs. Ancak her bir ruh, bedenin bir kısmında hastalık yapar. Böylece “midedeki bir hastalıktan tanrı X” sorumludur. Hastalıklar, örnek olarak “bennu” gibi isimlerle isimlendiriliyordu. Aynı zamanda bazı organların işlevlerini yapmamaları da hastalık nedeni sayılıyordu. Tanrılar da bazı adı konmuş hastalıklara neden olabiliyorlardı. Yani X hastalığının sebebi bu sefer Y hastalığından köken almaktaydı. Tedavide kullanılan bitkiler hastalığın tedavisine yönelikti. Bu nedenle hastalığa sebep olmuş olabilecek ruhla herhangi bir ilişkisi yoktu. Muhtemelen bir hastalığın herhangi bir ruhla ilişkisi olduğu düşünüldüğünde adaklar ve diğer şeyler de yapılmaktaydı ancak tıbbi metinlerde bu konu ile ilgili herhangi bir şey belirtilmemiştir.

Asu’nun bandaj hazırlama konusundaki bilgisi dikkat çekicidir. İçerisinde tedavi edici özellik taşıyan bu antik bandajlar büyük bir ihtimalle yararlı sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı bandajlar bitkisel reçineyi veya hayvan yağını alkaliyle ısıtmak gibi bazı karışık uygulamaları içermektedir. Bu karışım ısıtıldığında bakteriyel enfeksiyonun ortadan kaldırılmasında yardımcı olmuş olabilecek sabun elde edilmekteydi. Her ne kadar Ashipu ile Asu arasındaki ilişki kesin değilse de hastanın şifa bulabilmesi için birlikte çalışmış olmaları ihtimali oldukça yüksektir. Zengin hastalar muhtemelen her ikisinden de tedavi görebilmişlerdir Hastaları paylaşmanın ötesinde bu iki tip şifacıların çalışma alanları arasında bazı kesişimler de yaşanmıştır. Bir Asu bazen dua okurken bir Ashipu da bitkisel ilaç kullanmıştır. Bu

ortak çalışmalara ait bazı kanıtlar eczacılık reçeteleri içeren Ashipu kütüphanesinde bulunmuştur.¹⁶

Tıbbı konu alan metinlerin ve kitapların varlığına rağmen, hekimlik daha çok hekimin deneyimine dayanmış gibi görünmektedir. Mısır ile karşılaştırıldığında, Mezopotamya’da yalnızca küçük veya orta cerrahi operasyonların uygulanmış olduğu görülür. Uzman cerrah sayısının az olduğu anlaşılmaktadır. Hekime verilen mevkii de ilgi çekicidir. Hekim, kahinler, hancılar ve fırıncılar ile aynı sınıfa alınmıştır. Ancak bu sınıflandırma göründüğü kadar garip değildir ve hekimin, yalnızca sarayda çalışan bir devlet memuru olmadığını, saray dışında verdiği hekimlik hizmetinden elde ettiği gelirle yaşayan bir kişi olduğunu gösterir.

Tabletlerde cerrahinin uygulandığı durumlara ait prosedürler belirtilmektedir. 3 adet tablette bir Asu’nun hastanın göğsündeki enfeksiyonu dışarı çıkartmak için uygulanması gereken metotlar yazılmıştır. Diğer ikisinde kafadaki hastalıklarda uygulanacak metotlar anlatılmıştır. Tabletlerin bir tanesinde kafatasının nasıl kazınacağı diğerinde ise, muhtemelen anti-bakteriyel etki yapmış olan susam yağının nasıl uygulandığı yazılmıştır.

Antik tıp doktoru bu tabletleri okuyup yazabilen kültürlü ve eğitimi bir insandı. Bunu sağlayabilmek için gençliğinin önemli bir kısmını “edubba” adındaki Sümer okulunda geçirmişti. Bu eğitimi veren profesörler “ummiar”lar öğrencilere o günün mevcut akademik bilgilerini eksiksiz anlatmaktaydılar.

Sümer’de tıp doktorları A-zu olarak bilinir. Kelime anlamı olarak çevirisi yapıldığında “su-bilicisi” anlamına gelmektedir. Tabletlerde bilinen ilk doktor Lulu adında bir kişidir. “Doktor Lulu” Ur kentinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bir

¹⁶ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

tablette yer almaktadır ve yaklaşık M.Ö. 2700'e denk gelmektedir. Doktorların önemli bir sosyal yere sahip oldukları fikri Urlugaledinna adında Lagash'lı bir doktorun silindirik mühründe Gudea'nın oğlu Ningirsu'nun altında önemli bir yerde durmasıyla da desteklenmektedir. Bunun yanı sıra veterinerler, "öküz doktoru", "eşek doktoru" olarak da bilinmekteydiler.¹⁷

Veteriner cerrahlık da Mezopotamya tıbbının bir diğer yönüydü. İster insanları, ister hayvanları tedavi etsin, hekimlere tedavilerinde yardımcı olmak için büyümlü sözler ve beddualar kullanılmaktaydı: çünkü diğer her şey gibi, hastalığında tanrılar tarafından yaratıldığına inanılırdı. İlaçların etkisi geçiciydi. Hekim, hastalığın merkezine ancak hastalığa sebep olan tanrıyı sakinleştirerek ulaşacaktı.. İlkel dönemlerde olduğu gibi pratisyen hekim bir cins din adamıydı.¹⁸

Babil Zamanında Doktorlar

Sümer uygarlığı M.Ö. 2000 yıllarına gelindiğinde eski gücünü yitirmiş, Mezopotamya'yı fetheden Asurlar ve Babilliler'in hakimiyeti altına girmişti. Mezopotamya, tanrılarla insanlar arasında aracı olduklarını iddia eden kralların hükmettiği bir politik sistemle, eski dünya uygarlığının merkezi haline gelmişti. Astronomi ve astroloji, kralın tanrıların isteklerini yerine getirmesini sağladığından daha da önemli hale geldi.

Bu dönemde çeşitli hummaların, inme ve veba gibi bir çok hastalığın teşhisinin konulduğu biliniyor. Ayrıca bulunan bazı kil tabletlerde, göz, kulak, cilt ve kalp hastalıkları, romatizma ve çeşitli zührevi hastalıkların tanımlarının da yer aldığı görülüyor. O dönemlerde diş ağrısına, dişleri kemiren kurtların neden olduğu

¹⁷ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

¹⁸ Ronan 2003, s. 37

düşünülyordu. Bu düşünce 18. yüzyıla kadar Avrupa’da geçerliliğini korudu. Düşüncelerine göre, kötü ruhlar, bir insanın yada ulusun günahlarına karşılık, tanrılar tarafından yaratılırdı. Böyle bir durumda, doktor – rahip soruna müdahale eder, teşhisi koyar, daha sonra da uygun şeytan çıkarma ve kefarete ayinlerini yerine getirirdi.

Asurlular ve Babilliler’de tıp, tanrılara karşı sorumlu olan rahiplerin himayesindeydi. Ancak cerrahlar rahip olmadıkları için hastalara uyguladıkları tedaviden devlete karşı sorumluydular. Büyük Kral Hammurabi (M.Ö. 1948 – 1905) tarihinde, bir mesleğin sivil ve suçla ilgili yükümlölükleri kavramını tanımlayan ilk devlet adamıdır. Kanunun bir kopyası şu anda Paris Louvre müzesinde bulunmaktadır.

Hazırlanan kanunların bazılarında, ehliyetsizlik ya da ihmalden kaynaklanan ücretlerin ve cezaların miktarı belirtilmiştir.

Hammurabi zamanında başarısız hekimlere verilen cezaların tarifesi olduğu gibi, hekim ücretlerinin de tarifesi vardı. Örneğin 215. madde, doktorun büyük bir operasyon gerçekleştirmesi ya da bir göz hastalığını iyileştirmesi halinde, on gümüş sikkeyle ödüllendireceğini belirtiyordu. Hasta, özgür biriye beş sikke, köleyse, efendisi onun adına iki sikke öderdi. ¹⁹ Hammurabi Kanunlarına göre, bir hekim soylu bir kişinin kırık kemiğini tedavi etmişse, kendisine 5 şekel gümüş ödenecek, fakat eğer hasta soylu kişi değilse ücret 3 şekel olacaktır. Eğer bu kişi soylu kişinin esiri ise, hekime 2 şekel verilecektir. Cerrahi operasyonlar için ödenecek ücretler daha yüksektir. Onlarda da, başarısızlık söz konusu olduğunda verilen cezalar tarifeyle bağlıdır; eğer bir esirin tedavisi ölümle sonuçlanırsa yerine başka bir esir

¹⁹ Lewis 1998 s. 10

verilecek, soylu kişi öldüğü takdirde, tedaviyi yapan hekimin bir eli kesilecektir. Cerrahi tedavi, hasta için her zaman çok tehlikeli olmuş ise de, Babil ülkesinde cerrahların da dikkatli davranmaları için en azından hastaları soylu olduğunda iyi sebepleri bulunmaktaydı.²⁰

Asurlu ve Babilli doktorların teorilerinin büyücülük sembolizmine dayanmasına karşın, aynı zamanda doğayı dikkatle izlemeleri deneysel tıbbın ilerlemesine yardımcı olmuştur. Örneğin büyücü doktorların göz bozukluklarının tedavisinde kullandıkları soğan dilimi, oldukça etkili bir tedavi yöntemi olduğu için günümüze kadar geçerliliğini koruyabilmiştir. Gözyaşı salgılanmasına neden olan ve lizozim adı verilen bakteriyel bir madde içeren soğanın göz hastalıklarının tedavisinde kullanılmasının ardından göze zeytinyağı ile masaj yapılırdı. Tedavini son aşamasında kötü ruhlarla baş edebilmek amacıyla ayinsel bir tören yapılırdı.

Doktorların, farklı şikayetler için birbirinden değişik reçeteler kullandıkları biliniyor. Örneğin zeytin, defne, çirişotu, nilüfer ve mersin gibi bitkilerin meyveleri, çiçekleri, yaprakları, kökleri; evcil ve vahşi hayvanların çeşitli organları, demir, bakır, alüminyum, şap, öğütölmüş taşlar ve tuz gibi pek çok mineral bu reçetelerde yer alırdı. Hayvan dışkısından da çokça faydalanılırdı. İlkel toplumlar tarafından, büyük ihtimalle hastayı rahatsız eden kötü ruhları tiksindirip kaçırmak için uygulanan bu yöntem, iki yüzyıl öncesine kadar Avrupa tıbbında da uygulanmaktaydı.

Asurlu doktorlar hastalarına hap, pudra, lavman gibi ilaçlar verirlerdi. Ayrıca tedavide pesar ve fitil de kullanırlardı. Hekimler yanlarında, içinde ilaç, bandaj ve

²⁰ Ronan 2003 , s. 35

çeşitli aletler bulunan bir çanta taşır ve konsültasyon sonrasında bulguları kil tabletlere kaydederlerdi.

Konsültasyon sonrasında düzenlenmiş kil tabletlerdeki semptomların tarifi oldukça ilginçtir. Örneğin tabletlerden birinde şöyle yazılmıştır. Pulmoner tüberküloz (akciğer tüberkülozu) : hasta çok öksürür, tükürüğü bazen kanlıdır, soluk alıp vermesi flüt sesi gibidir. Derisi soğuk, ayakları sıcaktır. Çok terler ve kalp atışları çok hızlıdır.²¹ Hidrofiziye²², hummayı, fıtığı, uyuzu, cüzamı ve bazı deri hastalıklarını tanıdıkları gibi, saçları, boğazı, akciğerleri ve mideyi etkileyen hastalıkları da bilmekteydiler.²³

Babil’de yapılan kazılarda, büyük bir ihtimalle kanalizasyon sisteminin parçası olan büyük taş kanallar bulunmuştur. Bu ve diğer eski Akdeniz uygarlıklarında bulunan kalıntılarda taş tuvaletlere rastlanılmıştır. Bu primitif ölçütler, devletin, vatandaşın sağlığından sorumlu olması bilincinin gittikçe arttığının bir göstergesidir.²⁴

MEZOPOTAMYADA KULLANILAN BİTKİSEL İLAÇLAR

Antik Mezopotamya ilaçlarının önemli bir kısmı bitkisel ilaçlara ayrılmıştır. Ne yazık ki bu bitkilerin ne olduklarını kesin olarak belirlemek çok zordur. Tanımlanabilen ilaçların büyük çoğunluğu bitkisel ekstrater, reçineler veya baharatlardır. Asu tıbbi repertuarı içerisindeki ilaçların pek çoğu, antibiyotik ve antiseptik özelliklere sahipti. Ancak tüm bu uygulamalarda güçlü bir plasebo etkinin olduğu unutulmamalıdır. Hastalar doktora kendilerini iyileştirme gücüne sahip

²¹ Lewis 1998 s.11

²² Hidrofizi : vücutta su toplaması anlamına gelmektedir.

²³ Ronan 2003 s. 35

²⁴ Lewis 1998 s.11

olduklarına şüphe etmeden inanmışlardı. Bu nedenle doktora gitmek en azından hastalarda psikolojik olarak şifa bulmak ve iyileşmek anlamına gelmekteydi.

Kil tabletlerden elde edilen bilgilere göre Mezopotamyalılar hastalıklarının tedavisinde; tahıl, sebze, ağaç kısımları, baharatlar, çeşitli yabani otlar, örneğin; Çin tarçını (*Cinnamomun cassia*), mersin ağacı (*Myrstus communis*), şeytanotu (*Ferula asa-foetida*), kekik (*Thymus sp.*), söğüt (*Salix sp*), armut (*Pyrus communis*), köknar (*Abies*), incir (*Ficus carica*), hurma (*Phoenix dactylifera*), haşhaş (*Papaver somniferum*), banotu (*Hyoscyamus*), meşe mazısı (*Gallae Quercinae*), nane (*Mentha*), Rezene (*Foeniculum vulgare*), Safran (*Crocus*), Adamotu (*Mandragora*), hardal (*Sinapis*) gibi bitkisel kaynaklardan yararlanmaktaydılar.

Kullanılan bu bitkilerin tohumları, kökleri, kabukları, dalları ya bütün halinde yada toz edilerek saklanıyordu. Akadlar ve Sümerlerde bira ve sütün, ilaçların eritilme ve karıştırılma ortamı olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁵

MEZOPOTAMYALILARIN HASTALIK VE TEDAVİ KAVRAMLARI

Hastalıklara tanrıların sebep olduğu düşüncesi, tanrılar ile insanlar arasında bir haberleşme şekli olan kehanetin hekim için çok önemli olduğunu göstermektedir. Kehanet sayesinde, hekim tanrıların isteklerini keşfederek, hastalığın çıkış sebepleri hakkında faydalı bilgiler elde edebilecek, aynı zamanda geleceği – ki tanrılar tarafından bilinmekteydi- okuyarak tedavilerin etkisini öğrenebilecekti. Değişik kehanet şekilleri kullanılmaktaydı: kuşların uçuşu, hilkat garibelerinin veya acayip hayvanların doğumu, yıldızların doğuşu, bunların hepsi incelenmekteydi. Rüyaların da kehanette özel yeri vardı. Rüyalar; sahip oldukları canlılık, gerçek izlenimi

²⁵ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

vermeleri ve aynı zamanda tutarsız olmalarından dolayı, tanrılardan gelen mesajlar olarak kabul edilmekteydi. Bu sebeple, bunların dilini anlamak için çok kere rahibin veya hekimin yorumuna ihtiyaç vardı. İncil’de yer alan firavunun gördüğü “yedi şişman ve yedi zayıf inek” rüyasını anlatan hikaye ve bu rüyanın Hz. Yusuf tarafından yorumu buna tipik bir örnektir. Bu konuda İbranilerin ve Mısırlıların inançları ile Babilliler ile komşuları arasındaki fark, kehanette hepatoskopi tekniğini benimsemiş olmalarıdır.²⁶

Resim 4 Babil’de bulunmuş olan M.Ö 19- 18. yy!a ait kilden yapılmış karaciğer modeli. Hastalıkların teşhisi ,adak ve sunu amacıyla incelenmiştir. (British Museum)

Açıklayıcı bilgiler taşıyan ve kehanette kullanılan karaciğerlerin kilden yapılmış modellerinden ve çok sayıda metinden anladığımıza göre, kahinler karaciğeri meydana getiren beş yuvarlakça parçayı incelemekte ve kehanetlerini bu parçaların durumuna bakarak yapmaktaydılar. Bu kil modeller yalnızca Babil ülkesinde bulunmamaktadır. Üzerinde değişik dillerde yazılar bulunan modellere Babil ülkesinden çok uzakta rastlanması, bu modellerin kehanet tekniğiyle ilgili bilgileri aktarmada vasıta olduklarını açıkça ortaya koyar. Diğer taraftan modeller,

²⁶ Hepatoskopi: kuzu veya keçi karaciğerinin incelenmesine dayanan kehanet yöntemi

fikirlerin bir kültür merkezinden diğerine nasıl taşındığını gösteren ilgi çekici delilleridir.²⁷

Kanın, tüm yaşamsal fonksiyonların kaynağı: karaciğerin, kanın toplandığı merkez ve dolayısıyla da yaşamın merkezi olduğuna inanmışlardır. Bu nedenle eski şifacılar, hayvanların karaciğer loblarından görülen kehanetlerle büyük işlerle girişiyorlardı. Karaciğerin, kanın toplandığı merkez olarak düşünülmesi; beslenerek yenilenen kanın, yaşamın devamını sağladığı düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.²⁸

Hayvanların karaciğerini kullanma fikri, Babillilerin hayvan ve insan vücudunun işleyişi konusunda sahip oldukları bilgilere ışık tutmaktadır. Kanın önemini fark etmiş oldukları açıktır: kan, hayat demektir. Bir insan kan kaybettiğinde güçsüzleşmekte, çok kan kaybettiğinde ise ölmektedir. Karaciğere çok önem verilmesinin nedeni, bütün organlar içinde en çok kan taşıyan organ olmasındandır. Zamanla, karaciğerin hayatın merkezi olduğu gibi, duyularında merkezi olduğu sonucuna varılmıştır. Kalbi, aklın merkezi olarak kabul etmişler ve bu görüş İbranilere de yansımıştır. Elimizdeki deliller yeteri kadar ikna edici olmasa da Babiller, hastalıkların bir insandan diğerine bulaşabileceğinin farkına varmış gibi görünmektedir. Şu halde, İncil’de yer alan ve bulaşıcı hastalıklara yakalanmış kişilerin ve eşyalarının, diğer kişilerden ayrı tutulması gerektiği şeklindeki emrin Babil’den kaynaklanmış olması mümkündür.²⁹

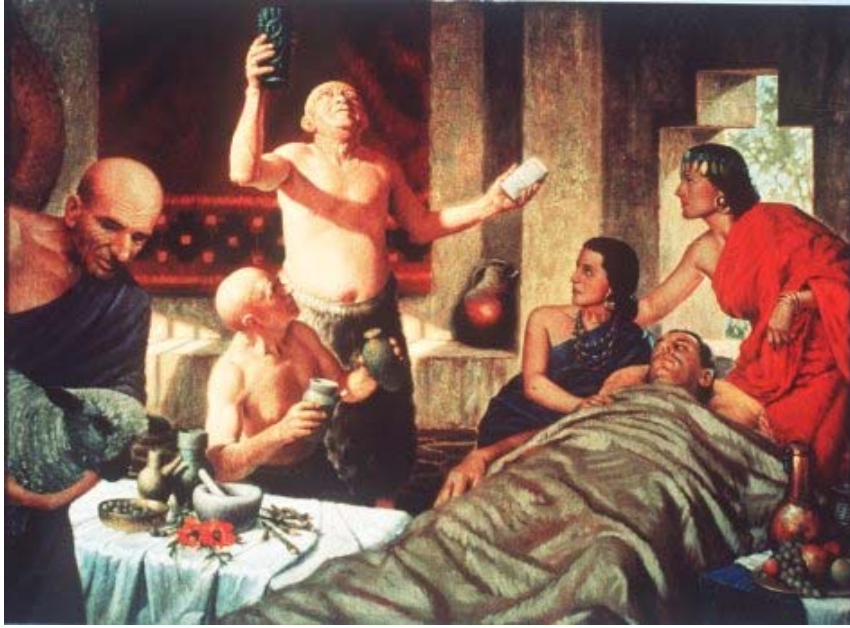
Ashipu ve Asu’nun rolünün ötesinde Antik Mezopotamya’da diğer iyileşme metotları da mevcuttu. Bu alternatif kaynaklardan birisi Gula Tapınağıdır. Köpek biçiminde tasavvur edilen Gula en belirgin şifa Tanrılarında birisiydi. Bu

²⁷ Ronan, 2003 s. 35-36

²⁸ Lewis 1998 s. 10

²⁹ Ronan 2003 s. 37

tapınaklarda hastaların Yunanistan'daki Asklepion tapınağında olduğu gibi kalabilecekleri yerler yoktu. Gula daha çok hastalıkların teşhis edildikleri bir merkez gibi görünmekteydi. “Antik Yakın Doğuda Hastalıklar ve Tıbbi Bakım” adlı kitabında Hector Avalos, Gula'nın bir teşhis merkezi olduğunu (herhangi bir hastalıkla ilişkili tanrının hangisi olduğuna dair fikir danışılan) ve aynı zamanda pek çok yararlı tıbbi metni içeren kütüphaneler olduğunu söylemektedir.

Resim 5 Robert Thom'a göre Babil'de tedavi

Tıbbi bakımın yapıldığı yer çoğunlukla hastanın eviydi. Bakımı yapan kişiler ise aile bireyleriydi. Buna ek olarak bazen hastalara nehrin kıyısında küçük bir barınak yapılmaktaydı. Mezopotamyalılar nehirlerin hastalığa neden olabilecek kötü güçleri kovabilecek güçleri olduğuna inanırlardı.³⁰

Batı Avrupa'da, Orta çağ ve daha sonra ki dönem tıbbında olduğu gibi, tedavide sihirli sayıların etkisine inanılmaktaydı. Bu sayılar arasında 3, 7 ve katları en çok tercih edilenlerdi. İlaçlar, örneğin 3, 7 veya 21 tane susam tohumu, veya

³⁰ www.indiana.edu/ancmed/meso.html

uygun görülen başka bileşimler şeklinde hazırlanmaktaydı. Sihirli olmayan miktarlardan sakınılmaktaydı. Benzer şekilde, bir doz miktarı 7 kere verilebilmekte, dağlama 3 kere yapılabilirdi. Sayılar, ilacın daha etkili olmasını sağlayacak gizli kuvvetlere sahip oldukları için kullanılmaktaydı. Ayrıca birçok eski medeniyette olduğu gibi, bitkisel drogların uğurlu zamanlarda örneğin dolunayda veya bundan 7 gün sonra toplanmış malzemeden yapılmış olması gerektiğine inanılırdı. Aynı düşünceler, ilaç terkiplerinde kullanılmak üzere hayvanların bazı kısımlarının alınması sırasında özel bir kişinin varlığına da bazen ihtiyaç duyulurdu. Bu kişi genellikle bir çocuk yada bir bakire olurdu. Zira bunların saflığının ve temizliğinin, ilaç bileşimine giren madde karışımını etkilediğine inanılırdı.³¹

Sonuç olarak eski Mezopotamya tıbbı, diğer uygarlıkları etkileyen bir efsanedir. Tıbbın bandajlama gibi başarıya ulaşmış temel bazı uygulamaları ve tıbbi metinlerin yer aldığı kütüphaneler kurulması ilk olarak Mezopotamya’da başlamıştır. Büyü ve kehanet uygulamalarının yanı sıra daha bilimsel sayılabilecek çeşitli yöntemlere de başvurmuşlar ve kendilerinden sonra gelen bir çok uygarlığı etkilemişlerdir.

³¹ Ronan 2003, s 36

ESKİ MİSİR'DA TIP VE TEDAVİ

Nil vadisinde tıp, daha çok hastaları kötü ruhlardan kurtarmak amacıyla uygulanırdı ve bütün tedavi yöntemleri tanrılar tarafından vahiy yoluyla bildirilirdi. Bu yöntemler Yunanlar tarafından Hermes Trismegitus olarak bilinen Thoth tarafından bildirilirdi. Heliopolis'deki Sais tapınaklarına ait tıp okullarında gizli kitaplarda kanunlaştırılırdı. Bu kitaplar, adetleri bilen kişiler yani rahipler için hazırlanıyordu. İnanişâ göre Thoth bilim ve sanatı icat etmişti bununla birlikte tanrıların sınırlarını ve hastalıklara nelerin sebep olduğunu, nasıl tedavi edildiğini bilirdi. Bunlardan başka zihinsel büyü yoluyla lanetlemeyi de icat ettiğı söylenir.³²

Mısırlılara göre ölüm doğal bir olay olmayıp insanı etkileyen ve çoğunlukla doğaüstü olan bir etkiyle oluşmaktaydı. Bir ruh, Tanrı veya ölmüş bir kişinin ruhu yaşayan bir kişinin hastalığına sebep olabilirdi.

Mısırlı Şaman-doktorların iki önemli fonksiyonu vardı. İlk olarak kişiye zarar veren bu etkinin doğasını keşfetmek ve daha sonra da onu kovalamak veya yok etmek. Bu bazı ritüeller, dualar, yakarışları da içine alan büyülerdi. Bazı bitkiler de büyü devam ederken ağrıyı azaltmak için kullanılırdı.

Kehanet sanatının ilk olarak Mezopotamya'da, kişinin iyiliğı ve geleceğı ile ilgili astrolojik durumu belirlemekle birlikte ortaya çıktığı bilinmektedir. Mısır tıbbı, her ne kadar pratik kürler, ot karışımları, mineraller ve çeşitli hayvan parçalarını kullanıyor olsa da oldukça büyü-dinsel içerikliydi.

³² Lewis , 1998: 12

Mısırlılar tıp alanında uyguladıkları tedavi yöntemleri şunlardı: ruhsal iyileşme, renkle terapi, masaj ve cerrahi ve bunların yanı sıra tedavi edici otlar ve besinler ile tedavi sayılabilir.³³

ESKİ MISIR'IN TIP METİNLERİ: PAPIRÜSLER

Eski Mezopotamya halkı kil tabletlere tıbbi metinlerini yazmışken, Eski Mısır'da ise papirüslere yazılmış tıbbi konuları içeren metinler bulunmuştur. Eski Mısır tıbbi hakkındaki bilgilerimiz uzun zaman yalnız antik Yunan yazarlarının verdiği bilgilere dayalı kalmıştır. Örneğin³⁴ “Tarih” adlı eserinde Herodot , Nil vadisinde yaşayan insanların tıp bilgisinden söz eder. Tüm organların tedavisiyle ilgilenen doktor ayrıdır. Kimisi göz hastalıklarına, kimisi bağırsaklara ve iç hastalıklara bakar. Böylece tıp sanatı, her doktorun yalnızca bir tip hastalıkla ilgilenmesiyle branşlara ayrılmış olur. Diğer bir Yunan tarihçi Diodorus Sicilus modern uygarlıklardaki sistemleri karşılaştıran bir uygulamadan söz eder. Bu dönemde, savaş zamanlarında ve Mısır toprakları içindeki seyahatlerde hastalara ücretsiz tedavi yapılmaktadır. Çünkü doktorlar devletten para alırlar. Geçmişteki büyük doktorların yazmış olduğu reçetelere tamı tamına uymakla yükümlüdürler.

Mısır tıbbi hakkındaki bilgileri, içeriği tamamen tıpla ilgili olan papirüslerden öğreniyoruz. Bu papirüslerden Georg Ebers ve Edwin Smith tarafından bulunanlar en önemli olanlarıdır. 1873'te Kahire'de ortaya çıkartılan M.Ö .1553-1550 tarihlerine ait olduğu düşünülen Ebers'in papirüsleri muhtemelen eski imparatorlukta (M.Ö. 3200-2360) Keops, Kefren ve Mikerinos piramitlerini inşa etmiş olan ilk sekiz hükümdarlı zamanında oluşturulmuş bir metin topluluğudur.³⁵

³³ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

³⁴ Turhan 1999, s. 14

³⁵ Lewis ,1998, s.12

Bu değerli tarihsel eserde geniş sayıda (877) tarif ve ilaç hazırlanışı mevcuttur. Burada eski bitkiciler tarafından ne kadar çok sayıda ot kullanılmış olduğunu görürüz, haşhaş, keten, myrrh, Hint yağı, kimyon, sinameki, kekik, kına, ardıç, keten tohumu ve aloe gibi. Tutankhamun'un tapınağı da dahil olmak üzere Mısır mezarlarında sarımsak demetleri bulunmuştur.³⁶

Smith tarafından bulunan daha eski papirüste yaranın, kırık ve çıkıkların tedavisi için çeşitli reçeteler yer alıyordu. Mısırlılar kırıklar için bandaja sarılı huş ağacı tahtalarını kullanırlardı. Ayrıca çıkık bir çene için kullanılan tedavi yöntemleri de bugünkünden pek farklı değildi. Başın sağ ya da sol tarafındaki lezyonların vücudun aksi yönlerindeki felçle ilgili olduğu da anlaşılmıştı. Bulunan papirüslerde sonucu önceden kestiren ifadeler de yer alır. Hastalığın sonucunun iyi olacağı düşünüldüğünde genellikle **“Bu hastalığı tedavi edeceğim”** hastanın durumu şüpheliyse **“ Bu durum için kimse bir şey yapamaz”** ya da durum umutsuzsa **“Hasta ölecek”** ifadeleri kaydedilirdi.

Ebers'in bulduğu papirüslerin birinde, bir hastalığın tedavisi şöyle anlatılır: **“Dokunduğumda taş gibi sert, nasır şeklinde bir damar tümörünün cerrahi yöntemlerle tedavi edilebilecek türden olduğunu düşünüyorum. Operasyondan sonra yarayı, çok fazla kanamaması için yakın.”** Eski Mısır'da doktorlar viziteye çıktıklarında hastanın nabzına bakarlar, muayene ederler, hastanın kürek kemiği ve göğüs kemiğine kulak dayayarak dinlerlerdi.³⁷

Ebers Papirüslerinin ilginç bir bölümü şifa verici dualar ve sözlerdir. Bitkisel bir karışımı içmeden önce kişi şöyle demelidir **“Gel tedavim. Karnıma ve eklemlerime giren bu şeytani içimden çıkart”**. Açık olarak görülmektedir ki

³⁶ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

³⁷ Lewis , 1998: 14

Mısırlılar iyileşmenin psikolojik boyutlarını mümkün olan her fırsatta kullanıyorlardı.³⁸

Yine aynı papirüste kalbin çalışmasıyla ilgili bilgiler verilirken “*bir doktorun elini hastanın kafasında, boynunda, ellerinde, kollarında, ayaklarında ve vücudunun her neresine koyarsa koysun hissedebileceğini ve bunu da kalbin vücudun her yerine uzanan damarlarının bir kanıtı olduğunu söyler.*” Devamında kanın damarlardan sonra gözyaşı, idrar, sperm ve dışkı olarak vücuttaki rotasını çizer.

Metinlerde bahsedilen tedavilerde pek çok metot anlatılmıştır: haplar, lapalar, masajlar, göz damlaları, gargaralar, buhar teneffüsleri gibi. Tedavi edici özelliği olduğu belli olan bitkilerin yanı sıra Mısırlılar farmakopelerine (ilaç listeleri) hayvansal, mineral ve diğer başka şeyleri eklemekten çekinmemişlerdir. İyi bir ilaç, et, yağ, kan, süt, hayvan dışkısı, çamur ve bitkilerin toz edilmiş yaprak ve kökleri gibi maddeleri içerebilirdi.³⁹

Mısır’ın en eski tıp papirüslerinden biri olan Ramasseum papirüsü ise iki bölüm halinde bulunmuştur. 12 – 13. sülaleler zamanında (M.Ö. 1991- 1640) yazılmıştır. Papirüsün birinci bölümü loğusalar ve yeni doğmuş çocuklarla ilgili iken ikinci bölümü ise romatizma ve mafsallık hastalıkları ile ilgilidir. Bu papirüste bilimsel tıp ile sihir tedavisi karışmış durumdadır.

Ebers Papirüsü ile ortak bölümler içeren Hearst papirüsü kırık ve çıkıkların sarılması ile ilgilidir. Mısırlılar kırık ve çıkıkların sarılmasında, un, bal ve

³⁸ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

³⁹ Andreu G, 1997,s. 56

kaymak karışımından oluşan bir madde kullanmışlardır. Karışım yavaş yavaş kuruyarak kırılan yeri hareketsiz hale getirmekteydi.

Sihir yoluyla sara tedavisinin yapıldığı Chester Beatty papirüsü, kadın hastalıkları ile ilgili Berlin papirüsü, sihir yoluyla yapılan tedavilerin anlatıldığı Londra papirüsü, göz hastalıkları ile ilgili Karlsberg papirüsleri Eski Mısır tıbbı hakkında bizlere bilgi aktaran belgelerdir. Bu papirüsler farklı zamanlarda yazılmasına rağmen Ebers ve Smith papirüsleri ile ortak bölümler içermektedir. Bu da bize Mısır’da tıbbi görüşlerin daha sonraki dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir.⁴⁰

ESKİ MISIR’DA BİTKİSEL İLAÇLAR

Herodot yazılarında piramitlerin yapımında çalışan kişilerin büyük miktarda soğan ve sarımsak yediklerinden bahseder. Sarımsak bugün de olduğu gibi Antik Mısırlılar için önemli bir şifa kaynağıydı. Daha geç zamanlarda Romalı Plinus sarımsağın kullanımına oldukça büyük bir yer ayırır. Çiğ sarımsak astımlılara ve diğer bronşiyel - ciğer problemi yaşayan kişilere çok sıkça verilirdi.

Taze sarımsak eşit miktarda sirke ve su içinde iyice ezilirdi. Bu karışım gargara yapmak, ağzı çalkalamak veya bazı yaraları ve diş ağrısını geçirmek için içilirdi. Sarımsağın kullanım ve tüketiminde lezzetli bir yol da zeytinyağında bırakmaktır. Sarımsak iç ve dış ağrıları giderici, sağlık verici, sindirimi destekleyici, cinsel arzuyu uyarıcı, uykusuzluğu giderici ve parazitlerden kurtarıcı olmuştur. Sarımsak neden olduğu kötü koku dışında hiçbir yan etkisi olmayan ve her türlü hastalığa karşı etkili olduğu söylenen bir bitkidir.

⁴⁰ Kızıltan, 2002 , s. 47

Mısırlılar tarafından kullanılan diğer bitkiler arasında:

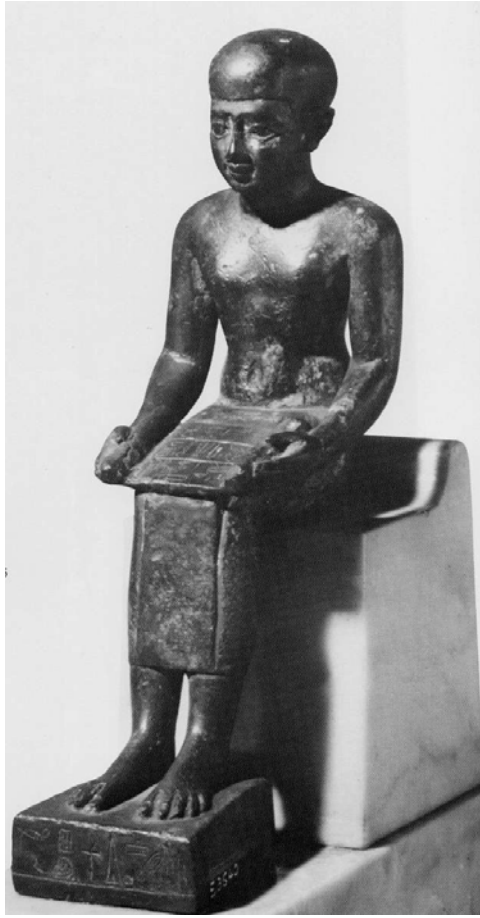
Kimyon tohumları (*Cuminum cyminum*): Mısır özgü, maydanozgillerden (*umbelliferae*) bir bitkidir. Tohumları stimulan (uyarıcı) ve karminatiftir (bağırsak gazlarını giderici). Kişniş ile birlikte koku ve tat vermek için sıklıkla kullanılır. Lezzetinin yanı sıra pek çok tıbbi kullanımı da vardır. Kimyon tozu az miktarda buğday (tutucu olarak) ve suyla karıştırılıp ağrıyan eklemlerin acısını gidermek için kullanılırdı. Toz edilmiş kimyon iç yağı veya domuz yağı ile karıştırılıp anüsten fitil biçiminde kaşıntı gidermek için kullanılırdı. Bir çay kaşığı toz edilmiş kimyon az miktarda balla ve ılık sütle karıştırılıp öksürüğü kesmek için kullanılırdı. Kişniş (*Coriandrum sativum*): Eski ve Modern Mısırlılar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Ferahlatıcı, uyarıcı, mideyi, gaz giderici ve hazım faaliyetlerini destekleyici etkisi vardır. Hem meyve hem de bitki baharat olarak ve çay olarak ta mide ve sistit dahil olmak üzere üriner hastalıklarda kullanılmıştır. Kişniş krallar tarafından tapınaklara sunulan bitkilerden biriydi ve tohumları Tutankhamun ve diğer mezar alanlarında bulunmuştur.⁴¹

Bunlar dışında özellikle Ebers Papirüsünde adı geçen diğer tıbbi bitkiler şunlardır: Acımarul, adasoğanı, ardıç meyvesi, banotu, çiğdem, hardal, Hintyağı, İncir, centiyane, keten tohumları, mürver, nar kabuğu, pelinotu, safran, sakız, sarısabır, soğan, tarçın, terementi, üzüm gibi bitkiler ilaç yapımında kullanılmıştır. 110 sayfa ve 2289 satırdan oluşan Ebers papirüsü, toplam 77 kadar bitkisel, hayvansal ve madensel drog ve 800 den fazla reçete içermesiyle Eski Mısır tıbbı hakkında bize çok değerli bilgiler vermektedir.⁴²

⁴¹ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

⁴² Turhan, 1999, s. 14

ESKİ MISIR'DA DOKTORLAR, HASTALIKLAR VE İMHOTEP

**Resim 6 İmhotep Heykeli M.Ö 2600
(The Louvre Museum)**

Tıp uygulamasının en elit tabakasını yüksek eğitilmiş rahipler oluşturmaktaydı. En erken zamanlara ait Eski Krallıkta dahi doktorlar çeşitli uzmanlıklara ayrılmış bir zümre olarak duvarlara işlenmişti, genel pratisyenler, oftalmologlar (göz), diş hekimleri ve cerrahlar gibi. Uzmanlıkları da kendi içinde pratisyenlikten, şef-doktorluğa kadar çeşitlilik gösteriyordu. En yüksek derecesi ise sarayda kralın doktoru olabilmektir. Doktorlar hem halk hem de

mahkemeler tarafından saygı görüyorlardı. Ancak kırsal kesimde yaşayan halk yine de büyü ve benzeri şifa teknikleriyle uğraşan köy doktoruna gitmeyi tercih ediyordu.⁴³

⁴³ Andreu, 1997: 56

Eski Mısır'da hekimlerin sosyal konumları belirsizdir. Hakkında bilgimiz bulunan ilk önemli hekim, Kral Coser'in (Djoser) veziri ve Basamaklı Piramit'in mimarı olan İmhotep'dir. dolayısıyla Mısırlı hekimler soylu bir ataya sahipti. Gerçekten de İmhotep, daha sonra tıp tanrısı olarak ölümsüzleştirilmiştir. İmhotep'in haleflerinin toplumdaki yerlerine gelince, bu hususta ancak tahminde bulunabiliriz. Onlar, kendilerine hekimlik yapma izni verecek izni resmi tıp okulları bulunmayan basit pratisyen hekimlerdi. Bu yüzden de sarayın veya dini çevrenin dışında kalmış olabilirlerdi ve muhtemelen, Mezopotamya'da olduğu gibi, becerikli zanaatkarlardan başka bir şey olamadıkları düşünölmüştü.⁴⁴

Resim 7 Robert Thom göre Eski Mısırdaki tedavi

Eğer hastayı doktor tedavi edemezse o zaman devreye büyücü girerdi. Büyü Mısırlıların hayatında önemli bir yer tutardı. Sadece büyü ile bir hastalığın nedeni

⁴⁴ Ronan, 2003: 28

bulunabilir ve tümüyle kökü kazınabilir. Hastalık, kişinin bir şeytanın, bir iblisin veya hayaletin kontrolü altına girmesi anlamına geliyordu. Bir büyücü kendindeki güçlerle ve kendine has metotları ile birlikte şifa verebilirdi. Ancak metinlerde büyücülerin başarılarına ait kayıtlara pek rastlanmamaktadır.⁴⁵

Mısırlılar kendilerini etkisi altına alan hastalıkları hiç bitmeyecekmiş gibi uzun listelerinde tarif etmişlerdir. Arkeolojik alanlarda yapılan kazı çalışmaları sayesinde Mısır halkının sağlığı ve hijyeni hakkında bilgi toplanabilmektedir. Tüberküloz, suçiçeği ve kızamık yaygındı. Bunlara ek olarak tetanoz ve parazitik hastalıklar mevcuttu. Pek çok kişi eklem romatizmasından ve damar sertliğinden sıkıntı çekmekteydi. Nag-el-Deir (M.Ö. 220) mezarlığında bulunan bir adamda kanser teşhis edilmiştir. Zatürre , gut hastalığı, yüksek tansiyon bu dönemde bilinen hastalıklardı..^{46 47}

İmhotep üçüncü hanedanlık döneminde yaşamıştır. İyi bir mimar ve piramit ustası olmasıyla ünlüdür. Bununla birlikte bir diğer özelliği çok iyi bir doktor olmasıdır. Mısırlılar tarafından tanrılaştırılmıştır. Yunanlılar onu tıp tanrıları Asklepios, (bugün daha çok Latince adıyla bilinen Aesculapius) ile özdeşleştirmişlerdir. Ebers'in papirüsündeki bazı reçetelerin İmhotep tarafından yazılmış olma olasılığı da vardır.⁴⁸ Onun ünü o kadar büyüktü ki ölümünden sonra Mısırlılar onu bir Tanrı statüsüne yüceltmiş ve iyileştirici gücüne tapmaya başlamışlardı.⁴⁹

⁴⁵ Andreu 1997, s. 56

⁴⁶ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

⁴⁷ Goodennough 1997, s. 105

⁴⁸ Lewis 1998 s. 13

⁴⁹ Andreu 1997, s. 56

Değişik görünüşlü, hayvan başlı Tanrıları olsa da Mısırlılar çok başarılı doktorlarını da Tanrılaştırmışlardı. Bu nedenle bu insansı doktor-Tanrıyı (İmhotep) onurlandırmak için tapınaklar inşa edilmiştir. Onun bronz heykelleri korunmuş ve mezar alanında bulunmuştur. Denebilir ki Yunanlılar İmhotep'in insansı Tanrı özelliklerini Asklepios'ta birleştirdiler. Tarihin bildiği ilk doktor olan İmhotep, Şikago'daki uluslararası kolejdeki ölümsüzler salonunda yerini almıştır⁵⁰.

ESKİ MISIR'DA DIŞ VE GÖZ TEDAVİSİ

Mısırlılar usta cerrah oldukları gibi, Mısırlı dişçiler de apseleri ki muhtemelen damar sertliği sonucunda meydana gelen bir durumdu, akıtıp boşaltmada ustaydılar. Diş için altın dolgular da en azından hali vakti yerinde olanlar için tarafından yaygın olarak kullanılmaktaydı ve bütün bunlar IV. Sülale zamanında yapılmaktaydı. Dişler uzmanlar tarafından bakılmaktaydı. Reçine ve malahitten oluşan karışımlar dolgu için kullanılıyordu. Altın ve gümüş teller kullanarak güzel köprüler yapmak ve apse yapmış dişler için çene kemiğinde delikler

Sürekli olarak toz ve hijyenik olmayan koşullara maruz kalan gözler için ılık damlalar yapılmakta ve trahom ile katarakt hastalıkları ile mücadele etmişlerdir. Verimliliğinin ne kadar olmuş olabileceğini tam olarak bilemesek de eski Mısırlılar cerrahi müdahaleler yapmışlardır.⁵¹

ESKİ MISIR'DA MUMYALAMA İŞLEMİ VE ANATOMİYE KATKILARI

⁵⁰ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

⁵¹ www.planetherbs.com/articles/Herbhist.html

Nil vadisindeki mumyalama teknikleri göz önüne alındığında Mısırlı hekimlerin anatomide başarılı oldukları düşünülebilir. Aslında başarılıydılar ancak, bu başarıları belli bir noktaya kadardı. Hiyerogliflerde kalbin inek kalbi, gırtlığın sığırın nefes borusu ve kafası şeklinde, uterusun (rahmin) bir kadınınkinden farklı bir biçimde çift boynuzlu görünümde tasvir edilmiş olmaları nedeniyle, anatomın hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalardan öğrenildiği anlaşılmaktadır. Ancak eski mısırdaki mumyalama rahip- doktorlar tarafından değil, ölü evinde çalışanlar tarafından gerçekleştirilirdi. Bu kişiler ayrı bir sınıf oluşturmaktaydılar.⁵²

Günümüze gelen iki önemli tıp papirüsünün sağduyu sergilemesi, isabetli görüşler içermesi ve batıl itikatlardan arınmış olması dikkat çekicidir. Bu papirüsleri derleyenler, yalnızca tecrübeli değil, aynı zamanda bilgi sahibi kişilerdi. Tıp papirüslerinden birinde “başında açık ve büyük bir yara bulunan” bir insanın tanımı verilmektedir. Bu tanımın ayrıntıları, hekimin beyni çevreleyen zarı, beynin kıvrımlarını ve etrafındaki sıvıyı dikkatle gözlediğine işaret etmektedir. Ayrıca, papirüsün yazarının beyni vücudun kontrol merkezi olarak düşündüğü de açıktır. Tahnit işlemini uygulayan Mısırlılar, bu uygulama sayesinde insan anatomisi

hakkında muhtemelen önemli miktarda bilgi toplamışlardı. Cesedin bütün kısımlarını bozulmadan saklama, ölümden sonra hayat olduğuna inanan bir toplum için ciddi bir işti.

Resim 8 XIX. Sülaleye ait mumyalama işlemi sırasında kullanılan kap (*British Museum*)

Öbür dünya hakkındaki genel fikir şöyleydi: set tarafından öldürülen ve organları birbirinden ayrılan Osiris, vücudun kısımları tekrar bir araya getirilince nasıl yeniden doğmuşsa, ölmüş bir insan da, canlı iken kendisini oluşturan parçalar - ruh, gölge, isim, kalp ve vücut – tekrar bir araya getirildiğinde yeniden doğacaktı. Vücudun parçaları sadece dikkatle korunmakla kalmamalı , tahnit işlemi özellikle güzel yapılmalıydı: vücudun parçaları ancak bu suretle ruhları cezp edip geri getirebilirdi. Başlangıçta, en gelişmiş tahnit yöntemleri hanedana mensup kişilere uygulanmaktaydı ve bir miktar cerrahi operasyon içermekteydi. Beyin, bağırsaklar ve diğer yaşamsal organlar çıkarılıp alınmakta, bunlar şarap içinde yıkandıktan sonra otlarla birlikte kaymaktaşıdan yapılmış küplere yerleştirilmekteydi. Cesedin oyukları güzel kokular, hoş kokulu reçineler ile doldurulmakta ve ceset dikilmekteydi. Bu işlemi takriben, ceset güherçile içine daldırılarak yetmiş gün burada bırakılmakta ve sonra yıkanarak, bir cins zamlı malzemeye batırılmış sargılar sarılmaktaydı. Nihayet, ceset lahit içine yerleştirilmekte ve mühürlenmekteydi.

Çok daha basit bir metot, cesede sedir yağı şırıngalamak, yetmiş gün güherçile içinde bıraktıktan sonra çözeltiden çıkarıp sadece deri ve kemikler kalacak şekilde yağı ve etli parçaları çekip almaktı. Fakirler tahnit edildiğinde, sadece bağırsaklar çıkarılmakta ve ceset yetmiş gün boyunca güherçile içinde saklanmaktaydı. İlk iki yöntemi uygulayan tahnitçiler, insan vücudunu ve kısımlarını çok iyi öğrendikleri gibi, cerrahi deneyim yanında önemli miktarda anatomi bilgisi de elde etmişlerdi. Ancak vücudun nasıl işlediği konusunda araştırma yapmamış

oldukları görünmektedir. Karaciğeri yaşamın eşiği olarak kabul eden Asurlular ve Babillilerin aksine Mısırlılar, solunumun en hayati fonksiyon olduğunu düşünürlerdi. Kalbin dolaşım merkezi olduğunu bilirler, ama dolaşımın soluk alıp vermeye dayandığına inanırlardı. Kalbi, karnı, ve gözleri etkileyen çeşitli hastalıkları, ayrıca mesane ve bölgesel büyümeye neden olan çeşitli rahatsızlıklarını tanırlardı.⁵³

Heredot'un anlattığı mumyalama tekniğine göre: beyin, burundan sokulan bir kanca ile çıkarılır. Beyin boşluğu özenle temizlenirdi. Beden, uzunlamasına kesiyle yarılır, iç organlar alınır aromatik bitki infüzyonlarıyla defalarca yıkanır. Sonra da her çeşit baharatla doldurulurdu. Bu aşamadan sonra yarık dikilir, beden bir süre özel bir solüsyonda bekletilirdi. Bu işlemlerden sonra yeniden yıkanır, mükemmel bir şekilde korunması için zift gibi maddelerle doyurulmuş keten bantlarla sarılırdı. Aslında bu bedenler öyle iyi korunmuşlar ki, bugün yapılan araştırmalarda mikroskop altında baktığında, dokular en ince detaylarıyla, hatta hastalık belirtileriyle birlikte görülebilmektedir.⁵⁴

Mısırlı doktorların anatomi bilgisi insan kadavrasını incelemek dini nedenlerle yasak olduğu için deneyseldi ve insan fizyolojisi ile bilgilerini artırmak için mumyalama işlemine dahil olamıyorlardı. Bu nedenle fizyologların böbrekten haberi yoktu, midenin akciğerlerin onun da kalbe bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle onlara göre kalp bedeni merkeziydi.⁵⁵

⁵³ Lewis , 1998, s.13

⁵⁴ Lewis, 1998, s. 14

⁵⁵ Andreu 1997 s. 56

HİTİTLER DE TIP VE BİTKİSEL İLAÇ KULLANIMI

Hititler M.Ö. 1500 yıllarında Orta yıllarında Orta Anadolu' ya yerleşerek bir uygarlık kuran Hititlerin tıbbı ve ilaçları hakkında bilgilerimiz, devletin başkenti olan, Boğazköy (Hattuş) da bulunmuş olan Hitit arşivindeki tabletlere dayanmaktadır.

Hititler, hastalığı Tanrıların insanları cezalandırması olarak kabul ediyorlardı. Bu nedenle tedavide sihir ve ilaç beraberce kullanılıyordu. İlaçların çoğunu bitkisel droglar (Hititçe Waşşı) teşkil etmektedir. Tabletlerde ismi geçen bitkilerin karşılıkları henüz tam olarak bilinmemekle beraber Hititler devrinde kullanılan başlıca bitkisel drogların isimlerinin karşılığı saptanabilmiştir.⁵⁶

Hitit Toplumunda da hastalıklara çare bulabilmek için tıpkı Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi kehanet ve fal önem kazanmıştı. Nedenini bilemedikleri ve tanrılardan geldiği düşünülen bir sıkıntı için, yine tanrılara danışıp çare aramaktaydılar. Bunun için hayvanların özellikle koyunun karaciğeri incelenir ve yorum yapılırdı. Şu metin de olduğu gibi soru sorulurdu: *“Büyük Kral'ın (III Tuthaliya) hastalığı bu konuda henüz fikri sorulmamış olan Arusna şehri tanrısının hiddetinin bir belirtisi mi?”* Bütün bu sorular çok basamaklı bir fal sistemini ortaya çıkarırdı. Ard arda gelen bir çok soru sonrasında bir sonuca ulaşılmaya çalışılırdı. Hititlerde hastalıklara neden olan, soruların sorulduğu falların yanı sıra her konuda

⁵⁶ Baytop 1999, s. 15

fala danışılırdı. Bu fal çeşitlerinden bazıları “Kuşların Uçuş Falı”, “Yılan Falı”, “Rüyaya Yatma” ve çeşitli “kült aletlerinin izlenmesi” şeklinde sayabiliriz.⁵⁷

Hititlerde, hekimlerin kendi aralarında da bir hiyerarşik sıra olduğu metinlerde görülmektedir GAL LÚ MEHŠ A.ZU Hekimlerin büyüğü LÚ A.ZU SAG Baş Hekim, LÚ A.ZU TUR Küçük (asistan) Hekim unvanları vardır.⁵⁸

Hititler de ölümün insan yaşamının bir parçası olduğunu biliyorlardı. M.Ö 15. yy da yaşamış olan ve hastalıktan yakınan Hitit Prensi Kantuzzili, bu olguyu şu şekilde dile getirmiştir.

*“Yaşam ölümle, ölüm yaşamla yakından ilgilidir. İnsanoğlunun ömrü sonsuz değildir. (aksine) Onun günleri sayılıdır. Eğer , insanoğlunun ömrü sonsuz olsaydı; Bir süre için kötü bir hastalığa katlanılabiliyordu. Bu hastalık onun için bir intikam olmaktan çıkardı”*⁵⁹

Prens Kantuzzili aynı metinde şöyle devam eder “ *Bana bu hastalığı hangi tanrı verdi? Ey Güneş Tanrısı, o tanrı ister gökte, ister yerde olsun sen o (tanrıya) git ve ona sor. Ey tanrım ben sana ne yaptım, ne günah işledim? Beni yaratan tanrım! Kara toprağı yaratan tanrı şimdi ben sana ne yaptım bana bu hastalığı neden verdin?*” diye haykırmaktadır.

Kendisi bir Hurri olduğu için insanlara kızan tanrıların onları öldürdüklerine içtenlikle inanan kraliçe Kizzuwatnalı Puduhepa, eniştesi Tattamaru’ya yazdığı bir mektupta şöyle demektedir. “*Sen Tattamaru, kız kardeşimin kızını eş olarak almıştın. Ne var ki, kader tanrıçası (Gulšeš) sana kızdığı için onu öldürdü.*”⁶⁰

⁵⁷ Schwemer 2002, s. 454

⁵⁸ Serdaroğlu 1996 , s. 9

⁵⁹ Kızıltan 2002, s. 18

⁶⁰ Ünal, 1980, Belleten s. 476

Hitit tabletlerinde kayıtlı reçetelerde adamotu, alıç, aksırıkotu, arpa, badem, banotu, buğday, defne, dişotu, hardal, haşhaş, kayısı, köknar, mazı, mersin, Meyankökü, safran, sarımsak, sedir, selvi soğan, üzüm, zeytin gibi Anadolu’da yetişen bitkiler yanında abanoz , myrrha, Mekke pelesengi, şeytanterisi gibi dış ülkelere getirilen droglara da rastlanmaktadır.

Hititler bitkisel drogları yabancı bitkilerden elde ettikleri gibi, bazılarını da (Safran, haşhaş, soğan, sarımsak vs.) dış ülkelere sattıklarını biliyoruz.

Reçetelerde bir çok bitkisel drog bir arada kullanılmaktadır. Madensel maddelere çok nadir rastlanmaktadır. İlacın yapılması için kullanılacak drog miktarı ekseriya yazılmamıştır. Nadiren “biraz”, “fazla”, veya “yarım” kaydına rastlanmaktadır. İlacın ne zaman alınacağı “gece” veya “gündüz” şeklinde belirtilmiştir. İlacın hazırlanış şekli etraflı olarak anlatılır. Haricen merhemler veya yağlı çözeltiler kullanılmaktadır.⁶¹

Bazı hastalıklara, örneğin iştahsızlığa karşı özel kürler uygulanırdı. Tere tohumu, şeytan tersi otu ve adını bilemediğimiz bitkiler hastaya 7 gün boyunca yedirilir. Hasta iyileşmediği takdirde şarap (?), sarımsak, pırasa ve başka otlar verilirdi.

Kanama halinde kan durdurucu bitkiler yara üzerine sürülürdü. Göz hastalıklarında, sürekli yaş akmasında (trahom) suyla yıkanır sarılırdı;. Diğer göz hastalıkları arasında göz kanaması, tik ve katarak (?) bilinen hastalıklardandı. Göz bebeğini büyüterek geçici olarak büyümeyi sağlayan “*atropa bella dona*” güzel avrat otu herhalde sıkça kullanılmaktaydı. Bir fal metninin bütünü, III. Hattuşili

⁶¹ Baytop 1999, s 15

olması muhtemel görme özürlü bir kralın tedavisiyle ilgili fal sorularıyla doludur. Bunlardan birisi şöyledir:

*“ Aya’nın kızı ve Memiya ve (diğer) hekimlerin bildikleri şifalı otların sayısı çok fazla olduğundan, bu otlardan hangisinin benim için yararlı olacağını fal vasıtasıyla araştıracağım. Keza hangi hekimin benim için (şifalı ot) tespit edeceğini de araştıracağım; işte (ancak) o (hekim) ilgili şifa otu majestelerinin gözlerine sürecektir. Şimdi talih falı iyi olsun!”*⁶²

Hititlerin dünya görüşlerinin temelinde dinin ve büyü'nün önemi büyüktü bu nedenle sağlıkla ve temizlikle ilgili görüşlerinin temelinde de dini kuralların önemli etkisi olmuştur. Bu anlamda, kişi çeşitli nedenlerden ötürü kirlenmişse dini törenlerden önce mutlaka banyo yapması gerekirdi. Bunun için pişmiş topraktan özel banyo kapları yapmışlardır.⁶³ Pislik kirlilik ya da kirlenme hastalık yapan veya hastalığa neden olan sebeplerden biri olarak görülmektedir. Çünkü pislik, tanrıların kızmasına ve ceza olarak da hastalık vermesine neden olmaktadır. Hititlerde temizliğin amacı ne olursa olsun sonuçta, fiziki bir temizliğin de sağlanmasına da önem vermişler ve pis suların yerleşme içinde kalmayıp dışarı atılması için künk borular kullanmışlardır.⁶⁴

Temizliğin aksi kavramı olan ve Hititleri en çok korkutan olgu pislik ve kirlilik, bulaştığı zaman insanın içini ve dışını, yani hem bedenini, hem de ruhunu tamamen kirletir inancı vardı. Tunnawi ayininden alınan bir örnek pisliğin insanı hangi boyutlarda etkilediğini açıkça göstermektedir.

⁶² Ünal, 1980 Belleten s. 482

⁶³ Hitit dönemi banyo kaplarına ait örnekler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve İstanbul Eski Şark eserleri Müzesinde görülebilir.

⁶⁴ Kızıltan 2002, s, 19

*“Eğer bir erkek veya kadın pisliğe bulaşmış veya başka bir insan onu pisliğin içine sokmuşsa ve (bundan ötürü) kadının çocukları peş peşe ölürlerse veya kadın çocuk düşürürse veya erkek ve kadının uzuvları pislik sonucu çatlamışsa, o insan pislik görmüş demektir. Ve (mutlaka) aşağıdaki pislik ayinini yapması gerektir.”*⁶⁵

Tabletlerde bulunan her reçetenin sonu “böylece hasta iyi olacaktır.” cümlesi ile tamamlanır. İkinci reçete ise “Eğer iyi olmazsa” diye başlar ve diğer bir tertip verilir. Aynı şekilde birbirini takip eden tertiplerde, etkinin yükselmesi ile ilgili bir durum saptanamamıştır.

Hititler Mısır ve Asurlular ile yakın ilişkilere sahiptiler. Bu nedenle kraliyet ailesine ait bazı hastaların tedavisi için Mısır ve Babil’den hekim ve ilaç getirtildiğine dair yazılara da rastlanmıştır.⁶⁶

Ömrü boyunca hastalıklardan kurtulamayan ve buna rağmen en az 70 yıl yaşamış olan III. Hattuşili, Babil Kralı Kadasmanenlil’e yazdığı mektubunda, Hatti ülkesine gönderilmiş olan iki Babilli doktordan söz edilmektedir. Aslında bunlar doktor olmaktan çok büyü uzmanıdır, fakat tıpla da uğraşmaktadırlar. Babil Kralı, Hattuşili’yi bu iki doktoru zorla Hattide alıkoymakla suçlar. Hattuşili ise verdiği yanıtta, doktorlardan birinin öldüğünü, diğerinin ise kralın akrabası bir kızla evlenmiş Hattuşa’da ev bark, mülk sahibi olmuş olduğunu ve Babil’e geri dönmek istemediğini yazmaktadır. Hattuşili devamında şöyle der *“Eğer (o heki illa şimdi illa da) ben memleketime gideceğim derse, elbette gidebilir; ben hekim Rabisamarduk’u burada zorla alıkoymuyorum ki”* diye yazıyor. Ama doktoru damat edinerek ve mal mülkle kandırıp Hattuşa’ya bağladığının da hiç kuşku bırakmıyor. Hattuşili Mısırlı doktorlara da hayranlık besliyordu ve onlardan mucizeler yaratmalarını bile

⁶⁵ Ünal 1980 Belleten s. 480

⁶⁶ Kızıltan 2002, s. 19

umuyordu. Bundan dolayı, yeğeni Taruntasşa kralı Kurunta ile elli veya altmış yaşına basmış kız kardeşi Matanzi'nin kısırlığına karşı, Mısır'dan doktor istemiştir. Kurunta ile ilgili olarak Ramses'ten gelen yanıt şöyledir:

“Bak işte şimdi katip ve hekim Paraemahu'yu (sana) yolluyorum. O Tarhuntasşa kralı Kurunta için şifalı otlar hazırlamak üzere gönderilmiştir. Senin istediğin tüm ilaçları yapacaktır. Kendisi senin yanına gelir gelmez, onu Tarhuntasşa kralı Kurunta'ya teslim etki, ilaçları hemen hazırlayabilsin; orada (Kurunta'nın sarayında) bulunan iki (Mısırlı) doktoru ise (Hemen) geri gönder, onların Mısır'a geri dönmelerini sağla! Katip ve hekim Paraemahu ona ulaşır ulaşmaz, onlar oradaki işlerine son versinler.”⁶⁷

Çok dindar olan Hitit toplumunda salgın hastalıklar (veba, kolera , tifo gibi) kızdırılan tanrıların, halkı cezalandırmak için yaptıkları bir iş olarak kabul edilirdi. Böyle durumlarda salgını durdurması için özel törenler düzenlenir ve dualar edilirdi. Hitit krallarından II. Murşili'nin “veba duası” ismi verilen yakarışı buna bir örnek olarak gösterilebilir.

“Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, benim efendim,

ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar

Doğrudur,

İnsan günah işler.

Benim babam da günah işledi,

Hatti'nin fırtına tanrısının, benim efendimin sözünü dinlemedi.

Ama ben, hiç günah işlemedim.

Doğrudur,

⁶⁷ Ünal 1980, Belleten s. 480

Babanın günahı oğluna da geçer.

Bana da babamın günahı geçti.

Şu anda Hatti'nin fırtına tanrısına, benim efendime,

Ve efendim olan bütün tanrılara iletirim ki, doğrudur, biz bunu yaptık.

Ve şimdi ben babamın günahını doğruladığıma göre,

Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, ey benim sahibim,

ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar,

Niyetiniz artık değişsin!

Artık! Benim için de yeniden dostça şeyler düşünün!

Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!

Sizlere.

Ülkem için,

Ülkemi vebadan kurtarmanız için,

kefaret kurbanları sunuyorum.

Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,

*Ruhumdan bu korkuları alın benim.*⁶⁸

⁶⁸ Baytop 1999 , s 15

YUNAN VE ROMA MİTOLOJİSİNDE ASKLEPİOS - AİLESİ

Aesculapius, Yunan tıp tanrısı, İmhotep gibi, vaktiyle insan iken tanrı düzeyine yükseltilmiş bir kişidir.⁶⁹ Yunan dünyasında hekim tanrı olarak büyük bir ünü olan ve Romalıların da Aesculapius adıyla benimseyip tapındıkları Asklepios, Apollon'un oğludur. Homeros destanlarında Apollon ordulara veba, kıran salan olumsuz, korkunç bir güç diye canlandırıldığı gibi, iyileştirici, derde deva bulan tanrı anlamındaki Paian ek adıyla da anılır. Homeros'un destanlarında adı geçen hekimlerin hepsi (İlyada'da Makhaon ve Podalerios) bu Paian tanrının oğulları ve

öğrencileri sayıldığına göre, Asklepios da karışık bir serüven sonucunda Apollon tanrıdan doğmuş olması bir rastlantı değildir.⁷⁰ Argolis'teki Epidauros, Tesalya, Messenia, onun doğumunu görme onuruna sahip olduğu konusunda tartışır. Tartışma Epidauros'a hak veren Delphoili Apollon'un huzurunda bile sürdürülmüştür.⁷¹

⁶⁹ Kremers and Urdang's 1963 s. 13

⁷⁰ Erhat 1993, s. 62

⁷¹ Yves Bonnefoy 2000, s. 79

fotoğraf 1 Asklepios ve Telesphoros(İstanbul Arkeoloji Müzesi Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Asklepios'un Doğuşu: Thessalia kralı Phlegyas'ın Koronis adlı bir kızı vardır. Apollon'la sevişir ve ondan gebe kalır, ne var ki tanrının dölünü karnında taşıırken Arkadya'dan gelme bir yabancıyı yatağına alır. Bu olayı tanrıya kutsal kuşu kuzgun haber verir, tanrı da öfkesinden bembeyaz olan bu kuşun tüylerini karaya boyar. Şair Pindaros bu masalı benimsemez, ı ışık tanrı Phoibos Apollon'un olayı kendi gözüyle gördüğünü ileri sürer Kronis korkunç bir cezaya çarptırılır: Bir odun yığınının üstünde diri diri yakılacaktır. Alevler Koronis'i yalamaya başlar, kadın can vermek üzeredir ki, Apollon kanından olan çocuğun yok olmasına katlanamaz, ölünün karnından dölünü çıkarır ve büyütmesi için at adam Kheiron'a teslim eder. Bu olay hekim tanrının son anda kurtarıcı olarak yetişmesinin simgesidir⁷² Apollon'un sevgilisinin cezalandırılmasına ilişkin farklı bir mitolojik hikaye ise şöyledir. Apollon'un sadakatsiz sevgilisi, Tesalya kralı Phlegyos'un kızı Koronis, Kardeşinin öcünü alan Artemis'in oklarıyla ölür. Ancak ana – babası genç ölüyü ateşin üstüne koyduklarında ve Hephaistos'un “çoşkun alevi” ölüyü kuşattığında, Apollon oğlunu kurtarmak için atılır: “Cesedi kapıp kaçır, alevler yol verirler.” Böylece Asklepios büyük başarıyla, mitlerde ölümsüzlük sınavı olarak anılan ateş sınavını geçer; yaşamın ve ölümün yollarını tersine çevirecek kişi olarak cenaze ateşinden çıkar.⁷³ Asklepios'a hekimlik sanatını öğreten Kheiron doğanın içinde yaşayan, doğanın sırlarına erişmiş bir varlıktır. Sağlığın kaynağı da doğada olduğuna göre Kheiron'un açık havada, güneşin altında, şifalı suların ve otlardan faydalanma yollarını bilmesi

⁷² Erhat 1993, s. 63

⁷³ Yves Bonnefoy 2000, s. 78

şasılabak bir Şey değildir. ⁷⁴ Asklepios'un Kentauros Kheiron'dan öğrendiği bilgiler çok farklıdır. Nesneler hakkında kesin bilgi sahibidir. Tek bir bakışla anın hemen değerlendirmesini yapabilmektedir. Asklepios Kheiron'un okulunda, büyülu sözler söylemeyi, büyülu ilaçları ve merhemleri, yumulup kakanları ayağa kaldıran yararlı cerrahlığı da öğrenir. ⁷⁵ Kheiron, Plinus'a göre ilk herbalist ve eczacıdır. Bugün bilinen bir bitkinin cins adı da ona ithafen verilmiştir. Bu bitki kırmızı kantarondur (*Centaurium spp.*) ⁷⁶

Resim 9 Asklepios sikkesi

Asklepios böylece usta bir hekim olarak yetişir, hekimliğin ve cerrahlığın bütün bilgilerini edinir, ama bununla kalmaz ölüleri diriltmek yoluna bile sapar. Bunun sırrını efsane şöyle açıklar: Tanrıça Athena,

Gorgo canavarı öldüğü zaman bedeninden akan kanı toplamış ve Asklepion'a vermiş Gorgo'nun sağ tarafındaki damarlarda dolaşan kan zehirli, sol tarafındaki

damarlardaki kan ise faydalıymış. Bu şıfalı kanı Asklepios ölüleri diriltmek için kullanırmış. Epey adam da diriltmiş⁷⁷. Bu yüzden Asklepios, iyi olacaklarından ümit kesilen hastaları bile iyileştiriyordu. Hastaları iyi ederek ölümün önüne geçmesi ölüm diyarının

⁷⁴ Erhat 1993, s. 62

⁷⁵ Yves Bonnefoy 2000, s. 78

⁷⁶ Kremers and Urdang's 1963 s. 13

⁷⁷ Erhat 1993, s. 62

tanrısı olan Hades'i kızdırdı. Hades, Zeus'a Asklepios'u şikayet etti.

fotoğraf 2 Asklepios ve Hygiea (Anadolu Medeniyetleri Müzesi Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Her hastayı iyi ederse kimse ölmeyecek ve benim mülküm bomboş kalacak” dedi..Mukadderata karşı gelen, ölmek üzere olanları diriltten hekimlik tanrısını cezalandırmak gerekli oldu. Çünkü Asklepios Minos'un ölmüş bulunan oğlu Glaveus ve Zeus'un atları tarafından parçalanan Hippoltos'u diriltmiş ve Zeus'un buyruğuna karşı gelmişti. Bunun üzerine Olympos tanrısı fazla sabredemedi. Yıldırımını fırlattı ve Asklepios'u öldürdü. Evladının yıldırımla öldürülmesi Apollonu çok kızdırdı. Fakat baş tanrıya ne yapabilirdi ? dargınlığını bile belli etmedi. Fakat bir yolunu bulup Zeus'a yıldırım hazırlayan Kyklopları öldürdü. Bu yüzden Olympos'tan bir zaman içinde yeryüzüne sürüldüğünü söyleyenler vardır Apollon sonra da oğlu Asklepios'u gökte burçlar arasına yerleştirmiş. ⁷⁸

Asklepios sanatta, Zeus'a eş bir görkemlilik içinde, yaşlı ve sakallı bir erkek olarak tasvir edilir. ayağında büyük sandallar ile görülür.Düşünceli ve babacan bir ifade taşır. Yanında kimi zaman köpek bulunur. Fakat onun kutsal hayvanı horozdur.⁷⁹ Asklepios gösterimlerinde genellikle yanında bir asa bulunur aslında bu asanın tıbbi bir anlamı yoktur; sadece tanrıların habercisi ve ticaretin hamisi Hermes veya Roma'daki adıyla Merkür'ün sihirli değneğini temsil etmektedir. ⁸⁰

Anadolu, Asklepios efsanesine de bir katkıda bulunmuştur. İnsanları iyi ederek ölüme meydan okuyan Asklepios'u Zeus yıldırımıyla yere serince, ünlü hekimin son deminde yazdığı reçete oradaki bir otun üstüne düşürmüş, yağmur

⁷⁸ Can 1994, s. 60

⁷⁹ Cömert 1999, s. 58

⁸⁰ Ronan 2003, s. 93

yağmış, yazının özü böylece ota karışmış ve her derde deva sarımsak meydana gelmiş.

fotoğraf 3 Hygieia Heykeli (İzmir Arkeoloji Müzesi Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Asklepios Bol üyeli bir aileye sahiptir. Onun İki oğlu olmuştu. Roma ordusunda görev almalarına rağmen tarihte isimleri pek bilinmezler. Buna karşın kızları Panacea ve Hygieia efsanevi nitelikleriyle bilinirler.⁸¹ Bunun dışında Asklepios'un daha başka çocukları farklı kaynaklarda farklı sayılarda geçmektedir.

Sanatını kızı Hygieia ve Asklepiades⁸² diye sıkı bir lonca düzeni içinde birleşen hekimlerin aracıyla ilk çağ sonuna dek sürdürmüş bir tanrıdır. Öyle ki, hepsi halefleri, rahipleri, oğulları sayılan yaşamış hekimler bile onun efsanelik

⁸¹ Kremers and Urdang's 1963 s. 14

⁸² Aslepiades : Asklepios oğulları

kişiliğinden faydalanmışlardır.⁸³ Kimi adak kabartmalarında karısıyla, Asklepiades denilen iki oğluya, kızları Hygieia, İaso, Akeso, Aigle ve Panacea ile tasvir edilir. Asklepios bazen bir diğer oğlu olan Telesphorus da babasıyla birlikte gösterilir. Telesphorus gençlik enerjisini ve iyileşme gücünü sembolize eder. Telesphorus külahlı bir paltoya sarılmış olarak görülür.⁸⁴

Adı sağlık anlamına gelen Hygieia, hekim tanrı Asklepios'un kızı ve yardımcısıdır. Hygieia yalnız hasta insanlara değil, hayvanlara da bakar, dertlerine deva, hastalıklarına ilaç bulur. Hekimlikle ilgili bütün tanrılar gibi o da yer altı simgeleri taşır ve özellikle yer altı yaratıklarının en özgürü olan yılanla bir arada gösterilir. Hiçbir efsanesi yoktur.⁸⁵ Hygieianın gösterimlerinde kimi zaman, boynundan sarkan bir yılanla kadehle içki sunarken gösterilir. Hygieia ise hastalıkları önleyen kişidir ve çoğunlukla babası, şifa verici Asklepios ile birlikte gösterilir. Bu durum ise Yunanlıların hastalıkların tedavisini ve önlenmesini birlikte görmelerini ifade eder. Asklepios'ın mitolojik kızı olan Panacea ise tıbbi bitkilerin sorumlusudur.

Mitolojik sahneler her zaman için çağdaş sanatçılara esin kaynağı olmuştur Hygieia Gustav Klimt'in (1862 - 1918) de bir eserine konu olmuştur. 1907 yılında yaptığı bu yağlı boya eserde Klimt, Hygieia'yı bir yılanla resmetmiştir.⁸⁶

Yunanlıların Asklepios'a verdikleri insani özellik, onu hemen her zaman kıyafetli göstermeleri ile anlaşılabilir. Yunan mitolojisindeki diğer tüm Tanrılar (Zeus, Apollo gibi) her zaman çıplak gösterilmiştir.

Neredeyse tüm medeniyetlerde yılan şifanın sembolü olarak gösterilmiştir. Toprağa yakın yaşadığı için bütün şifa verici maddeleri bildiğine inanılmıştır.

⁸³ Erhat 1993, s. 62

⁸⁴ Cömert 1999, s. 58

⁸⁵ Erhat 1993, s. 147

⁸⁶ www.aztrid.com.hygieia.html

Derisinin değişebilmesi özelliği de onun ölümsüzlüğü ve yenilenebilmesi ile özdeşleştirilmiştir. Bazı kültürlerde yılanların bu gücünü kendileri de elde etmek isteyen büyücü doktorlar yılan yemişlerdir. Asklepios'ın ismi dahi Yunanca yılan anlamına gelen *askalabos*'tan geliyor olabilir.⁸⁷

Homeros devrinde Yunan tanrılarının çoğu şifa verici özellikleriyle anılmaya başlandı. Apollo, Artemis, Athena ve Afrodit'in yanı sıra yer altı tanrıları da

hastalıkları tedavi edebilmekte veya önleyebilmekteydiler. Aesculapius mezhebi de bu tanrılardan birine tapınmayla gelişmiş olabilir. Çünkü sembolü olan yılan yer altı güçlerinin eski bir simgesidir. Ayrıca yılan, Anadolu'daki Sami kabileleri arasında şifa tanrısının kutsal işareti olarak kabul edilirdi.

88

Resim 10 Gustav Klimt'in Hygieia adlı yağlı boya resmi

Tapınak tıbbı ile Hipokratik korpusun tıbbı arasında ilişkiyi belirlemek zordur. Cos adasındaki Asclepius tapınağı ile Hipokrates'in ilişkisi tam belli değildir. Bir başka yerdeki, Thessal'deki Asclepius tapınağı bu kültün Hipokrat ile doğrudan ilişkili olmadığını göstermektedir. Ancak şurası kesindir ki antik dönem boyunca tıbbi, büyüsel ve dini tıp yan yana bulunmuştur. Yunan ve Roma tapınak alanlarında pek çok taş ve pişmiş toprak sunular tanrının iyileştirdiği vücut kısımlarını

⁸⁷ www.Imu.edu/fjust/Asclepius.htm

⁸⁸ Lewis 1998, s. 23

göstermektedir. Tapınak tıbbına ait deneyimler Aelius Aristides'in Sacred Orations ve rüyaların önemi Daldis'li Artemidorus'un Onirocritica'sında (her ikisi de M.S. 2.yy) anlatılmaktadır. Pek çok durumda bazı hekimlerin teşhisleri yerine bu rüyaların söyledikleri tercih edilmiştir.

Tanrı Asclepius'a adanmış tapınak ve sunaklar dini tıbbın önemli bir noktasıdır. Aslında şifa Asclepius'tan önce Apollo'ya ithaf edilmekteydi.

Tapınak tıbbı M.Ö. 5. Ve 4. Yy'da yaygındır. Bu durumu Aristophanes'in plutus (653-744) parodisinden de anlıyoruz. En önemli tapınak Epidaurus'taki (doğu Peloponnese) tapınaktır. Buradaki pek çok yazılı metin tapınakta uyurken tanrının tavsiyelerini almak (egkoimesis Latince "incubatio"). Bütün çözölen problemler tıbbi değildi. Kellik, bağırsak kurtları, körlük ve yılan ısırığı gibi problemler de bu tapınaklarda çözölmekte olduğuna inanılmakta ve iyileşme gerçekleşdikten sonra pek çok hediye (üzerinde nedeni ile birlikte) tapınaklara verilmiştir. Bir keresinde tanrı tapınağı gelen kırık bir kabı yapıştırarak düzeltmiştir.⁸⁹

⁸⁹ Hornblower & Spawforth 1998, s. 459

ASKLEPIEİONLAR

M.Ö. 8.yyda Asklepios tanrılaştırılmıştır ve kültü Güney Yunanistan'daki Epidaurosun ötesine geçip Asya Minöre doğru yayılmıştır. Onun onuruna pek çok tapınak Asclepiadae olarak adlandırılan rahipler tarafından kurulmuştur. Bu tapınaklar pek çok yüzyıl boyunca tedavi merkezleri olarak kalmışlardır. Rahipler tanrının soyundan sayılmışlardır ve ellerindeki bilgiyi kendilerinden sonra gelenlere babadan oğula metoduyla aktarmışlardır. Pek çok hekim daha sonra kendilerine Asclepiadae adını vermişlerdir.⁹⁰ Yaklaşık M.Ö. 770 yıllarında, tıp tanrısına adanan ilk Aesculapius tapınakları inşa edildi. Tapınak yapımı hızla gelişti. Dönemin yazarları tapınakların yer aldığı 300'ün üzerinde alanda söz ederler. Bu tapınaklar, genellikle ormanlara, su kaynaklarına, madensel özelliklere ve harika manzaralara sahip olan güzel topraklar üzerine yapılmıştı. Diğer eski uygarlıklardan farklı olarak Yunanlar arasında din şiirsel bir mitolojiydi. Doğayı eleştirme ve keşfetme özgürlüğüne asla karışmazdı. Rahipleri özel bir sınıfa mensup değillerdi. Kazanç için çalışırlardı. Rahip olmayan doktorların tedavisi işe yaramayınca insanlar yardım için Asklepios tapınaklarından medet umarlardı.⁹¹

Yunanların, hastaların sağlıklarına kavuşmaları konusundaki umut ve endişeleri hususuna önem vermeye başlamaları Asklepios mezhebi ile başlamıştır. Şeytan çıkarma işleminden arındırılmış bir psikoterapi yönteminin tapınaklarda başladığı söylenebilir. Zaman ilerledikçe, rahipler dinsel tedavi yöntemlerinden gittikçe uzaklaşmaya başladılar. Zaten rahip olmayanların uyguladıkları tedavi

⁹⁰ Wheelwright 1974, s.69

⁹¹ Lewis 1998, s. 23

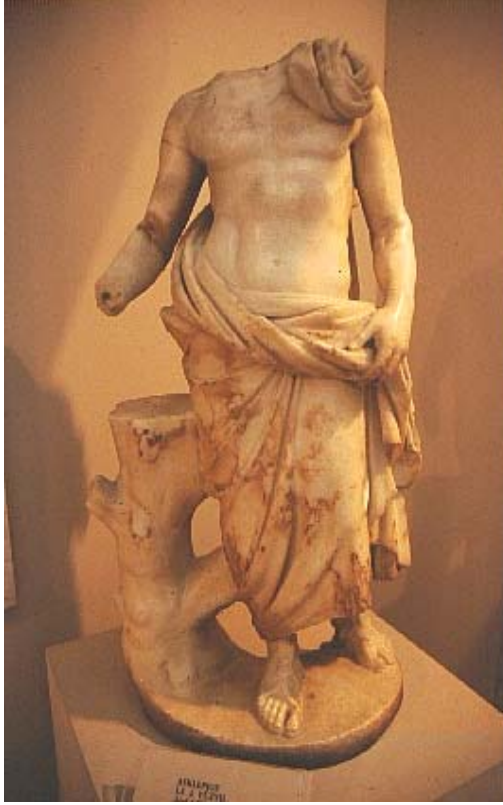
yöntemleri en eski devirlerden beri tapınak sistemiyle beraber uygulanıyordu. M.Ö 6. yy'dan itibaren tıp profesyonel bir kimlik kazandı. Yeni eğitim görmüş öğrenciler, okullarının saygınlığı göz önüne alınarak kendilerine verilen çalışma ehliyetini almak için konseye başvurulardı. Pratisyenler para karşılığında hasta kabul edebilir ve muayenehane açabilirlerdi

Tapınaklarda tedavi dinsel idi. Banyo ve oruç esasına dayanırdı. Hastalar temizlendikten sonra ve sunağa yaklaşmaya hazır olduklarında tövbe töreni düzenlenirdi. Hastalar en iç bölgeye abaton'a alınırdı. Burada battaniyelere sarılı olarak koyun postları üzerine uzanırlar, oruç tutmaktan ve uyku ilaçlarından yorgun düşmüş olarak uyurlardı. Bundan sonra tedavinin asıl kısmı başlardı. Hastalar uyur uyumaz rahipler peşlerinde uyuyan hastaların yaralarını emen kutsal yılanlarla yataklar arasında dolaşırdı. Uyandıklarında her hastanın rüyasında ne gördüğünü anlatması gerekirdi. Bundan sonra bir rahip rüyayı yorumlar ve uygun tedaviyi anlatırdı. İyileştirme kimi zaman gerçekleşir kimi zaman da gerçekleşmezdi. Bu durumda rahipler hastanın ya kendisine söylenenleri yerine getirmediğini ya da tedaviye inancı olmadığını söylerlerdi.

Hasta tapınaktan çıkmadan önce paranın yanı sıra kendi adını taşıyan, hastalık ve tedavinin kayıtlı olduğu, adak niteliğinde bir tablet verirdi. Tabletler tapınağın duvarlarına asılırdı. Böylece tapınağa yeni gelecek kişilerin güven duymaları sağlanırdı. Meme kanseri de dahil olmak üzere çeşitli hastalıkların tariflerini ve tedavilerini içermeleri bakımından bu tabletler günümüzde de ilgi çekmektedir.⁹²

⁹² Lewis 1998, s. 24

Asklepion’larda hastanın tedavisinde ilk koşul inançtı. Burası sadece kutsal

sular, şifalı otlar ve merhemlerle yada cerrahi yöntemlerle değil müzik, tiyatro, törenler, telkin gibi psikolojik tedaviler de önemliydi. Asklepionların asıl görevi hastaları tedavi etmek ve onları ölümden uzaklaştırmaktı.

fotoğraf 4 Asklepios Heykeli (Efes Müzesi Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Asklepion’un asası üzerinde şöyle yazıyordu: “Bütün tanrıların ululuğu için,

kutsal yere ölümün girmesi yasaktır” ölüm tanrıların gücünü azalttığı için, ağır hastalar Asklepion’dan çıkarılırdı. Uzak yerlerden yorgun, bitkin gelen hastalar büyük kapıda (Virankapı’da) muayene edilir, tedavi imkanı yoksa içeri alınmazdı. Asklepion’a kabul edilen hasta, Virankapı’dan girdikten sonra ölümden kurtulduğuna inanırdı. Asklepion’a gelen hastalardan hastalıklarına ve maddi durumlarına göre ücret istenirdi. Bergama Asklepionun’da ise Bergamalılar ücretsiz tedavi edilirdi.⁹³

Asklepios adına düzenlene tapınaklara “Asklepieion” denir. Bunlardan en önemlilerinden biri Pergamon’da bulunmaktadır. Yunanistan’da ki en ünlü Asklepion tapınağı Epidauros’tadır. Bugün bile kullanılmakta olan tiyatrosu büyük heykeltıraş Polkleitos’un planlarına göre yapılmıştır. Hiçbir Asklepieion

⁹³ Atilla & Öztüre 2001, s. 26

Pergamon'nunki kadar çok yönlü değildir. Helenistik çağda kurulmuş olan bu kutsal alan Asklepios'tan başka tanrıça Hygieia'yı ve herhalde Asklepios kültünden önce Anadolu'da bulunan Telesphoros'u bir araya getirmekte, ilkçağda şifalı su, iyi hava, kaplıca gibi fizik tedavilerin yanı başında telkin, eğlence ve kültür yoluyla hekimliğin ne kadar ileri gittiğini göz önüne sermektedir. Anadolu'ya özgü bir nitelik taşıyan bu Asklepieion'un başka hiçbir yerde benzeri olmadığı gibi, ne hazineler sakladığı da büsbütün ortaya çıkmış değildir.⁹⁴

Asklepios kültü, M.Ö VI. yüzyılda başladı ve Geç antik çağa kadar farklı adlarla devam etti. Roma mitolojisinde Esculapis olarak karşımıza çıkan kültün en eski izlerine Peloponnesos'ta rastlandı. Kökeninin Messenia ve Argolis'de olduğu sanılan kültün, Kıta Yunanistan'dan çıkıp Anadolu'ya oradan da Helenistik dönemin Mısır'ına kadar yayıldığı görüldü. M.Ö.4.yyda Asklepios'a ithaf edilen şifa tapınakları Epidaurus'tan Tricca'ya, Pergamon'dan Korinth'e tüm Yunan dünyasında inşa edilmeye başlanmıştır. Bu tapınaklar güzel manzarası olan ve bazen şifalı bir kaplıcanın yanında olmak üzere tedavi edici özellik taşıyabilen yerlerde yapılmıştır. Yaygın olarak bu tapınaklarda şifa seremonilerinin yapıldığı yılanların bakıldığı yerlere sahiptiler. Hastalar tapınaklara şifa bulmaya gelirlerdi. Eğer tapınak küçükse rahipler hastalarına heykellerin yanında uyumalarını ve böylece Tanrının gelip rüyalarında onlara hastalıkları ve tedavi yolları ile ilgili yol göstereceğini söylerlerdi. Dünyanın en önemli dört Asklepionu ise, Kıta Yunanistan'da Epidaurus ve Korint, Ege Adalarında Kos ve Anadolu'da Bergama da ortaya çıkarıldı. Allianoi kazılarıyla kaplıca tedavi merkezi konumunda bir tedavi merkezi de ortaya çıkarılmış oldu.

⁹⁴ Erhat 1993, s. 62

Tapınağa kabullerinden sonra hastalar rahipler, sedye-taşıyıcıları, banyo sorumluları, meşale taşıyıcıları, kutsal altların bakıcıları ve en son baş rahiple muhatap olurlardı. Yeni yıkanmış kişi haberci-şifacı rüyasını görmek için yere serilmiş beyaz yatağına uzanırdı. Bu uyku odası artan sayıda hasta nedeniyle giderek tapınağın önemli bir kısmı haline gelmiştir.

Bu şifa ziyareti sırasında hasta mali durumuna göre bir sunuda bulurdu. En fakir olanlar ayakkabılarını veya şarapla tatlandırılmış yulaflı keklerini verirken zengin olanlar domuz veya koyun sunarlardı. En kabul gören sunu bir horozdu. Phaedo’da Platon Sokrates’in son sözlerinin “Crito, Asklepios’a bir horoz borcumuz vardı, bu borcu benim için kapatır mısın?” olduğundan bahseder.

Sabah olduğunda hastalar uyanırlardı. Tamamen iyileştirildiklerine inananlar ödemelerini yaparlar ve ayrılmadan önce gördükleri rüyaları diğerleriyle de paylaşırlardı. Bu durum bütün hastalarda olumlu bir hava yaratır ve kendilerinin de bir gün aynı şekilde uyanarak iyileşeceklerine dair iyimserlikleri artardı.

Resim 11 Asklepios’a adanan adak ayak

Kendi kendine telkin yolu ile insanların şifa bulabilmiş olmaları muhtemeldir. Diğer bazı kutsal yerler, Fransa’da Lourdes Mağarası ve Kuzey Amerika yerlilerinin Çağrı Rüyası töreni gibi bazı yerler aynı etkiye sahip olabilir. Asklepios’un rahipleri herhangi bir

aldatma niyetleri olmadan uyuma ve rüya görme sürecine afyon yüklü tütsüler yakarak katkıda bulunmaktaydılar. Komik dramalarından birisinde Aristofanes en

uzun boylu rahibin afyonla uyuşturulmuş olan hastaların arasında dolaşırken Asklepios etkisi yarattığını hicvederek betimlemektedir.

Yunanistan'ın yılanları Asklepieion'daki tapınmalarda yoğun biçimde kullanılmışlardır. Bazıları yeni doğan bebeklerin beşiklerine konulurmuş. Asklepios kùltünün merkezi olan Epidauros'ta büyük bir yılan bakım yeri bulunmaktaydı. Burada üretilen yılanların fazlası diğerkomşu tapınaklara da gönderilirdi. Asklepios'ın ekibi geçmişi Mısırlılara ve Musa'ya kadar uzanan kendi etrafına dolanmış bir yılan figürünü taşırlardı. Bu gün de dahil olmak üzere bu figür tıp mesleğini ve uzmanlığını simgelemiştir.

Epidauros ve diğerk Asklepios tapınaklarına bulunan taş levhalarda bu merkezlerde gerçekteştirilmiş olan harika tedaviler anlatılmaktadır. Tapınaklarda bir çok zaman psikolojik etkisi olan bazı numaralar yapılmıştır. Mesela çok güzel fakat konuşamayan (rahipler tarafından organize edildiğı için) bir erkek çocuğı tapınağı gelir ve tapınaktan sesini geri ister. Tapınak rahibi “eğergeldiğın sebep yerine gelirse tapınağı vermeyi vaat ettiğın ödemeyi yapacak mısın?” diye sorardı. Genç erkek hemen konuşmaya başlar ve “evet vereceğim” dediğı anda konuşma yeteneğini geri kazanırdı.

Resim 12 Asklepios'a sunulan adak ayak

Mevcut kanıtlara göre Asklepios tapınağında cerrahi müdahaleler yapılıyordu. “Midesinde ülser bulunan bir adam tapınağı geldi. Rüyaya yatırıldı ve bir vizyon gördü. Tanrı adamın midesini yarıyordu.

Adam kaçmaya çalıştı ama onu yakaladı ve kapıyı kilitledi. Asklepios midasını açtı, ülseri çıkarttı, midasını tekrar dikti ve daha sonra iplerini gevşetti. Daha sonra gitti ama bütün etraf adamın kanı ile kaplanmıştı.”

Asklepios tapınağını saran bütün bu mistisizme rağmen rahipler tedavi sonrasında alınacak para konusunda oldukça sıkıydılar. Günümüzde mevcut pek çok dini müessese halen bağış kabul etmektedir. Ancak antik dönemde tapınağın faaliyetlerinin sürdürülmesi ancak bu ödemelerle yapılabildiği için o zamanlardaki verilenleri bağıştan çok ödeme olarak değerlendirmek gerekir.

Tanrılarla rekabet halinde olmamak için rahipler şifa işleriyle değil Asklepios’un rahatça işini yerine getirebileceği bir ortamın sağlanabilmesi için tapınağın bakımı ile ilgilenirlerdi. Hiçbir hastanın kaybedilmediği, ölümün bile giremediği şifa hane imajını bozmamak için kritik derecede hasta olan veya hamile kadınların tapınağa girmesi yasaklanmıştı.

Ödemeler zaman bölünebiliyordu ancak bir yılı geçemezdi. Zenginlerin fakirlere göre daha fazla ödeme yapmaları doğal olarak bekleniyordu. Garip bir ödeme Asklepios tapınağına ve buradaki tedaviye inanmadığı halde bu tapınaktan şifa bulan bir kişiden istenmişti. “Aptallığının bir ifadesi” olarak gümüş bir domuz hediye etmesi bekleniyordu. Küçük bir çocuk masketlerini, Büyük İskender Gortys tapınağına mızrak ve göğüs kalkanını bırakmışlardı. Çok az gelir düzeyine sahip olanlardan muhtemelen sadece bir yüceltici şarkı veya bir tutam saç isteniyordu.

Asklepios tapınakları Hristiyan çağına kadar yüzlerce yıl yaşadılar. Genel yaklaşımlar (uyku, rüya, iyileşme) yaşamaya devam etti ama önem verilen şeyler zamanla değişti. İ.S. 2.yyda Asklepios hala fikir sorulan varlıktı ama tedaviler daha çok bitkiseldi. 4.yyda hala bitkisel tedavilerin kullanılmış olduğuna dair kanıtlar

mevcuttur. Ne var ki erken Hristiyan kilisesi dahi rasyonel ilaçların kullanılmasını tümüyle yasaklamış ve temelde sadece İsa'nın iyileştirici gücüne önem vermiştir

KOS ASKLEPIAION'U

Kos Asklepiaionunun kuruluşunun başlangıcını bilemiyoruz. Ancak M.Ö.

308 tarihinden sonra ekonomik durumu iyileşen kentin Asklepios kutsal alanına yeni yatırımlar yaptığı ve

Herondas'ın

M.Ö. 270'de şiirsel bir tanımını verdiği tapınağı inşa ettiği anlaşılmaktadır.

Resim 13 Asklepios'un Kos'a gelişini gösteren mozaik resim

İlk tapınağın ion düzeninde 3.78 x 15.07 boyutlarında olduğu kalıntılarından da anlaşıyor. Cellası (kutsal oda) içinde Asklepios, Hygieia ve Makhon'un heykelleri bulunuyormuş. M.Ö. 2. yüzyılda yapının ve altarının yenilendiği anlaşıyor. Yine bu dönemde tapınak alanını çeviren ravaklı ve arkada odaları olan kanatlar eklendi. Güneyinde ise 12.5 x 13 ölçülerinde bir abaton, sağlık uykusu için bir mekan inşa edildi.

Resim 14 Kos kentine ait Asklepios sikkesi

Daha sonra kuzeye aynı aksda olmayan U biçimli bir bölüm eklendi. İkisinin arasında, en eski tapınağın yanında bir büyük yapı tapınağın önünde kurban altarı, onun doğu kenarında bir peripteros küçük tapınak, onun önünde de adakların konduğu bir başka yapı vardır.

Restitüsyon resminde de görüleceği gibi çeşitli dönemlerde inşa edilen bölümlerde teraslar halinde ve birbirine merdivenlerle bağlanan bir plan düzeni ortaya çıkmıştır.

Küllie bir tepenin de yamacında bulunmaktadır. Böyle bir teraslama düzeni yapı bütününe topografyaya uygun hale getirmiştir. Ancak planda da görüleceği gibi yapı bütünde axıal bir simetri yoktur.

Her iki terastaki revakların gerisindeki odaların işlev olarak hasta odaları olduğu tahmin edilmektedir.

KNİDOS

Kos'un tıp okulu olarak en büyük rakibi durumundaki Knidos'ta (Bugünkü

Datça) Asklepion ile ilgili bir yapı kalıntısına, bugüne kadar yapılan kazılarda rastlanmamıştır. Okulu bu kadar ünlü ve büyük hekimler yetiştirmiş bir

kentte Asklepios ile bağlantılı bir yapının bulunamamış olması şaşırtıcıdır.

Resim 15 Aslepieionlarda tedavi

EPIDAUROS ASKLEPIEION’U

Asklepieionlar genellikle sanatoryumlar gibi çevresi doğal ve güzel olan yerlere, çevresinde sağlık veren pınarlar veya şifalı sular olan yerlere kurulmaktaydı. Tanrıya özellikle tapınılan ter olan Epidauros’taki tapınak en ünlüsüydü. Pausanias’ın bahsettiğine göre bu tapınakta çok miktarda insana alıştırılmış yılan yetiştirilmekteydi. “The Evolution of Modern Medicine” adlı kitabında Sir William Osler, Epidauros’taki Hieron veya sanatoryumun çok etkileyici bir diyagramını çizmektedir. Bu merkezde gelenler için çok geniş ve hijyenik gimnasyumları, banyoları ve tedavi odaları olduğundan bahsetmektedir. Bu “insanları en çok seven tanrının” kültü çok uzun bir süre yaşamaya devam etmiş ve erken hristiyanlık döneminde Roma’da çok güzel bir Asklepios tapınağı yapılmış, burada hasta gladyatörler ve köleler tedavi edilmiştir. Eski hieron’larda kontrol rahiplerin elinde bulunmuş ve akılcı ve basit uygulamaların yanı sıra öneriler de yapılmıştır. Epidauros’taki adak tabletlerinde tedavisi yapılmış hastaların şükranlarında gastrik ülser, göz hastalıkları ve genel yaralanmalar ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁹⁵

Yunanistan’da en ünlü Asklepios tapınağı Epidauros’tadır. Bugün bile kullanılmakta olan tiyatrosu büyük heykeltraş Polykleitos’un planlarına göre yapılmıştır.

Asklepios’un en sevdiği hayvan, bastonuna sarılı duran yilandır. Fırsatını bulduğunda, tanrını kendisi bile yılan görüntüsüne bürünmektedir; tıpkı dişi katırların çektiği bir arabayla Epidauros’tan Sikyon’a götürüldüğü sırada olduğu gibi.⁹⁶ Asklepios toprakla sıkı ilişkileri olmasının nedeni, Antikçağ’ın sonuna dek

⁹⁵ Kremers and Urdang’s 1963 s. 15

⁹⁶ Pausanias II 10,3

tüm büyük tapınaklarda uygulanan kuluçkadır. Epidauros'ta Lourdes'daki gibi yöntemler uygulanmaktadır. Hastanın iyileştirilmesi düşsel bir vahye bağlıdır. Hastalıkların iyi edilmesi için başvuranlar, kendilerini dinsel arınmaya eristirecek kimi gerekleri (cinsel ilişkiden sakınma, oruç, kimi yiyeceklerin yenmemesi) yerine getirdikten sonra, Epidauros'a özgü ve tamamen zararsız yılanların dolaştığı, tanrının heykeliyle süslü bir yatakhane, yani "yasak yer" *abanton*'a kabul edilirdi. Asklepios'un yılanla sıkı ilişki içinde olması Asklepieionlarda bir tedavi aracı olarak kullanılmasını da sağlamıştır. *Abanton*'da hastalar, düşlerin taşıyıcısı toprağa dokunacak biçimde yere uzanırlar. Uyurlarken tanrı onları ziyaret eder ve düş görürken iyileştirir. Sabah olduğunda kesinlikle iyileşmişlerdir ya da düşlerinde tedavi yöntemi salık verir. Epidauros yazıtları, Asklepios'un sürekli hastası ve tutkunu Aelius Aristides'in tanıklığı bizi tanrının bu iki tıbbi işlemi hakkında bilgilendirir: Bir gözünün yerinde delikten başka hiçbir şey olamayan tek gözlünün görmeye başlaması ya da beş yıldan beri hamile olan kadının doğum yapması gibi genellikle inanılması olanaksız, mucizevi iyileştirmeler; geceler boyu görülen "tanrı benden bu kadar çok sinirlenmememi istiyor" gibi mantıksal çıkarsamalarla dolu düşler üzerine kurulan uzun süreli bir sağaltım. Auros'taki adak çeşitliliği ve bolluğu, tanrının güçlerinin genişliğinin bir kanıtıdır. Ama denildiğine göre bu güçleri, Apollon'un Delphoi'da Gaia kehanetini kurarak insanları kurtardığı "karanlık kehanet"i yeniden dirilterek kullanır.⁹⁷

Epidauros Asklepieionu'nun, planına bakıldığında da görüleceği gibi belirli bir plana göre düzenlenmemiş, kentin merkezinde rastgele serpilmiş etkisi bırakırcasına, birbirine eklenerek ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bunda bir kerede

⁹⁷ Bonnefoy 2000, s. 79

planlanmamış oluşu temel nedendir. Öyle anlaşıyor ki Asklepios'a adanmış tapınağın çevresinde, kutsal iyileştirme eylemlerinin ortaya çıkardığı gereksinmelere göre mekanlar zamanla oluşmuştur.

Tapınak bir peripterostur. Tholos ve stoalar ile birlikte L biçiminde bir bütün oluşturmakta ve etrafları bir duvarla çevrili bulunmakta idi.

Resim 16 Asklepieionlarda tedaviyi gösteren bir rölief. Sağ tarafta Asklepios görülmektedir.

Alanın kuzey ucunda bir Roma çağı hamamı vardır. Onun güneyinde eksedralar adak binaları yer alır. Asklepios Tapınağı, etrafında 6 x 11 sütunu olan 24.50 m uzunluğunda bir yapıdır. Onun kuzeyinde yanyana iki stoa iki katlıdır. Bu binaların içinde şimdi Epidauros müzesinde olan ve hastaların nasıl iyileştirildiğini anlatan yazıtlar bulunmuştur. Bu stoaların önündeki sütun sırasının ardında odalar bulunmakta idi. Bu odaların ,hastalar için dinlenme, gözetim ve tenkiye (şırınga ile yıkanarak veya müşhil ile bağırsakları yıkama) amacıyla kullanıldıkları anlaşıyor. Bu yapı grubunun güneyinde stadion ve gymnasion yer almaktadır. Bu alandaki ilginç yapılardan bir katagogion olarak isimlendirilen

otel-misafirhane grubudur. Dört adet revaklı açık avlu ile onları çepeçevre kuşatan odaların oluşturduğu bu yapılar, külliye'ye gelen hastaların ilk konaklamaları için kullanılmış olmalıdır.⁹⁸

Eleusis sadece mistiklere açık iken, buna karşın Epidauros, şifa Tanrısı Asklepios'a adanmış büyük tapınak herkese açıktı. Gerçi her dört yılda bir Apollon'un oğlu Asklepios adına oyunlar oynanırdı ama tapınak tüm yıl boyunca hacılarla dolardı.

Asklepios'un kökeni tam olarak belli değildir. Bazı efsanelere göre hayatına bir kahraman olarak başlar ve daha sonra bir Tanrı mertebesine yücelir. Asklepios Thessaly'den kuzeyde Epidauros'un olduğu Argolid'e doğru bir yerden gelir. Asklepios Argolid'de doğmuştur. Bazılarının inanışına göre Asklepios, daha sonra büyük kahraman Achilles'i de yetiştiren bilge centaur Chiron tarafından yetiştirilmiştir. Kökeni her ne olursa olsun Asklepios öncelikle Epidauros'ta tanındı ve burası onun ilk tapınağı oldu.

Asklepios onu izleyenlere hayatın en büyük armağanlarından birini verdi, iyi sağlık hediyesini: sağlık sanatının bitkisel ilaçlar ve neşterle yapılan bazı uygulamaların bir karışımı olduğu bir dönemde sağlıklı olmak oldukça önemliydi. İ.Ö. 5yyın bilinen kaynaklarına göre dönemin tıpçıları karşılaştıkları pek çok hastalık karşısında zorlanıyorlardı. Hipokrat pek çok hastalığın besinin yeterli hazmedilmemesine ve yeterince sindirilememiş besinlerden ortaya çıkan gazların vücuda zarar verdiğinden bahsetmekteydi.⁹⁹

Yeterli miktarda tedavi metodunun bilinmemesi pek çok doktoru çözümün doğada olduğu fikrine götürmüştü. Ancak Yunanlıların pek çoğu sadece doğayla

⁹⁸ Serdaroğlu 1996, 27

⁹⁹ Bowman 1997, s. 136 – 137

yetinmemiş ve doktorların yanı sıra Tanrılara, tılsımlara, büyüye, sihre ve özellikle de Asklepios'ta bilinen “rüyaya yatmaya” da eğilim gösteriyordu. Pek çok Yunanlıya göre rüyalar geleceğin bir aynasıydı. Rüyaya yatma basit olarak, belirli bir zamanda belirli bir konu üzerinde belirli bir rüyaya yatmaktı. Hasta tapınağın bir bölümünde uyur ve rüyasında Asklepios'un en iyi tedaviyi ola söylemesini beklerdi.

Asklepios tapınakları arasında Epidauros en önemlisidir ve burada yapılacak bir rüyaya yatmanın en iyi sonucu vereceğine inanılırdı. Bu nedenle büyük sayılardaki hacılar ve onların ümitsiz aileleri Epidauros tapınağına gelir, arınma törenlerinden sonra tapınakta uyurlar ve hastalıklarıyla mücadelelerinde en iyi gelecek çözümün rüyalarında söylenmesini beklerlerdi. Bu nedenle Epidauros tapınağının büyük bir kısmı hastaların rüya ve tedavi için bekledikleri uzun stoalar ve salonlara ayrılmıştı.

Stoalara yakın yerlerde Asklepios tapınağı ve daha küçük olarak Artemis ve Themis tapınaklarıyla çevriliydi. Bunların tümü hacıların şükran dolu armağanlarıyla doluydu. Bazılarında hastalıklarının nedeni, tedavi süreci ve tedavi sonucu yazılı olarak belirtilmekteydi. Bazıları ise vücutlarının iyileşen kısımlarının gümüş veya altından yapılmış anatomik modelleriydi.

Asklepios Tapınağı Asklepios'un altın ve fil dışından yapılmış anıtsal bir heykelini taşımaktaydı. Olympia ve Atina'daki Parthenon 'da olduğu gibi Asklepios'un altından yapılmış heykeli ziyaretçilerin görmesi mümkün olmayan bir yerde tutulmakta ve nadir bazı durumlarda görülebilmekteydi. Asklepios tapınağının yakınında Delphi'de olduğu gibi gizemli bir tholos, bulunmaktaydı. Her iki yapının da dinsel amaçlarla kullanıldığı açıktır ancak nasıl kullanıldıkları henüz anlaşılamamıştır. Epidauros'taki tholos Genç Polykleitos tarafından yapılmıştı ve

bazılarının inanişına göre Asklepios için kutsal olan yılanlara ev sahipliğı yapıyordu. Gerçekten de yapısı itibariyle pek çok kutsal yılanı barındırabilecek bir biçimi vardır. Ancak Epidauros'taki en etkileyici yapı 55 sıralı ve 14000 ziyaretçiyi bulundurabilecek tiyatro yapısıdır. Pausanias'ın da belirttiğı gibi “Epidaurian'lar tapınaklarının içerisinde yer alan tiyatro benim ziyaret etmemi gerektirecek kadar büyüktü”. Epidauros'da tiyatroda oynanan oyunlar ve Asklepios tapınağındaki adaklar tümüyle Apollon'un oğlu şifa Tanrısına adanmıştı.¹⁰⁰

ATİNA ASKLEPIAİON'U

Bir kayalığın dibinde, teras yükseltme üzerine kurulmuş olan Atina Asklepiaion'u buraya kadar tanıttığımız örneklerden farklı bir plan düzenindedir. Plan düzeni tapınak ağırlıklıdır. Batısındaki bölüm sonradan, sınırlı bir kullanım için eklenmiş gibi görünüyor. Yapı grubuna güneydeki bir propylondan girildiğinde, doğuda geniş ve taş döşeli bir açık avlunun batısında prostylos bir tapınak, onun önünde bir altar, kuzeyinde bir stoa ve bu stoanın batısında bir kurban odası vardır. Alanın güneyinde bir küçük portiko yerleştirilmiştir.

Bu görünümü ile avlu ve çevresindekilerin, doğrudan Asklepios tapınımının uygulanmasına yönelik olarak inşa edildikleri anlaşılıyor.

Batıdaki yapı sonradan eklenmiştir. önünde 11 sütunlu olan bir portiko, gerisinde yanyana dört odadan oluşmaktadır. Duvar diplerindeki klineleri ile hasta istirahat odaları olabileceğı düşünülmektedir.¹⁰¹

¹⁰⁰ Bowman 1997, 140

¹⁰¹ Serdaroğlu 1996, 27

KORINTH ASKLEPIAION’U

Benzer bir kompozisyona Korinth’le rastlıyoruz. Ancak burada plan düzenlidir ve bir defada düşünülmüş ve inşa edilmiş gibi görünmektedir. Doğuda prostylos Asklepioos tapınağı önünde kurban altarı ve etrafında portikoları ile asıl kutsal mahal vardır. Buraya geniş bir giriş kapısı ile geçilir. Bu yapı içinde kuzey ve güneydeki merdivenler bir alt kata indirilir. Bu katta yan yana üç oda vardır. bu odalar klinelidir. Odalar batıdaki revaklı bir açık avluya açılır. Bu avlunun güneyinde dehlizler bulunmaktadır. Bu düzenlemenin hastalara uygulanacak telkin seanslarına, ses ve ışık oyunlarına yaradığı düşünülmektedir.

Bugünkü anlamda hastanelerin gelişmesi daha çok Roma İmparatorluk döneminde M.S. 1. yy başlarından sonrasına rastlar. Ancak Büyük İskender’in ordusunda hastalanan ve yaralı olanlar için kentlerde bakım ve istirahat evleri oluşturulduğunu biliyoruz. Romalıların da ilk hastaneleri, hasta askerlerin iyileşme dönemlerini geçirecekleri kuruluşlar olarak ortaya çıkar. Valetudinarium adı verilen

ve askeri nitelikli olan bu yapılar kare yada dikdörtgen biçimli bir alanı kuşatan yan yana dizili odalar düzeninde idiler.

Bir bakıma bu örnekler bugünkü hastanelerin kökeninde ordu bakım evleri ve hastaneleri olduğunu düşündürmektedir. ¹⁰²

fotoğraf 5 Pergamon Asklepieion Yılanlı Sunak

¹⁰² Serdaroğlu 1996, 28

(Fot. Seda Karaöz Arıhan)

PERGAMON (BERGAMA) ASKLEPİON’U

Tarihçesi

Bergama Asklepion'u M.Ö IV. yüzyılda kurulmuştur. Asklepios'un tapımı (kültü) hastaları iyileştiren tanrılığa yükselince M.Ö. IV. yüzyılda Yunanistan'da Epidavros'daki asıl kutsal yeri Bergama'ya getirilmiştir. Bu işi başaran Bergama'lı Aristohminos'un oğlu Arkias'dır. Arkias, Pindasos (Madra Dağı) sırtlarında avlanırken bir tarafı kırılmıştı. Bu zengin adam Epidavros'daki Asklepion'a gitmiş ve orada az zamanda iyi olmuştur. Dönüşünde vatandaşlarına hizmet olsun diye bakım işlerini gören Asklepiyatlardan bir kaçını Bergama ya getirmişti.

Böylece ilk tapınak Ayvazali yöresinde kutsal çeşme ile onun yanındaki kayalık alanda kurulmuş oluyordu. Başlangıçtan beri bu kutsal bölge adım adım genişletilmiştir. M.Ö. IV. yüzyılda büyük alanda bulunan kaya ve temeller üstünde genişletilmiş olan Asklepion kutsal yol boyundaki anıt-mezarlarda klasik kültür bakımından özel bir durum taşıyordu .

MÖ 280 - 133 Bergama Krallağı döneminde akropol ve kent gibi Asklepion da geniş ölçüde kalkınma ve yükselme içine girmişti. Özellikle mermer işçiliğın değerli yapıtları ile süslenmiştir .

MÖ 218 de Büyük İskender'in hazinesi yüzünden Suriye kralı III.Antiokhos ordularını, Bergama kralı I. Attalos üzerine göndermişti. Bergama'ya kadar gelebilen bu ordu, akropolü kuşattı ve kenti yakıp yıktı. Asklepion ise çok az zararlı çıkmıştı.

MÖ 201 de Makedonya kralı V. Filip, akropolü zaptedemeyince kenti yakıp yıktı ve Asklepion'a da zarar vermişti .

MÖ 183-173 yılları arasında Bergama kenti bayındırlık aşamasına geçerken Asklepion da gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir. Bu dönemdeki plana göre yer kazanmak için güney eğimli alan destek duvarlarıyla kapatılmış ve bir dehliz oluşturulmuştur. İon düzenindeki mermer tapınak kayalıklar üstünde yükselmiş, tedavi salonları kurulmuştur. Kutsal su için taş çeşme ve havuz yapılmıştır

MÖ 156 da Bergama'ya Bitinya kralı II. Prusias saldırmış, kenti kuşatmasına karşın alamayınca aşağı kenti ve Asklepion'u yağmalamış, tüm heykel ve sanat ürünlerini alıp ülkesine götürürken Asklepios heykelini de unutmamıştır. Bergama kralı III. Attalos zamanında sağlık tanrısı ile kral arasındaki sınıf ayrımı kaldırılmış ve Asklepios'un sağlık yurduna Kral kutsal yeri denmiştir. Kralın heykeli, tanrı heykelinin yanına dikildi ve adlarına kurban kesilmeye başlandı.

MÖ 133 yılı Bergama Tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bergama Roma güdümü girerken, Asklepion görevini sürdürüyor olmasına karşın bir çok sarsıntılar geçirecektir. MÖ I. yüzyılın başlarında Pontus kralı Mithridates, Bergama'ya değin bir kurtarma savaşına girmiştir. Bu ordu Bergama'ya geldiği zaman 80.000 Romalının canına girmişti. Bergama'daki Romalılar sığınmak amacıyla Asklepios Kutsal Alanı'na koşmuşlar, fakat tanrının heykellerine sarılırlarken insafsızca katledildiler.

Sulla'nın Romalı asi komutanı Fimbria ve arkadaşları Asklepion'a kaçmışlardı. Aristonikos'un adamları tarafından sığındıkları yerde yakalanıp öldürüldüler (MÖ 85). Kuruluşundan beri kutsal yurda verilen sığınma hakkı ilk kez bozuluyordu. Ancak bu hak Anadolu prokonsülü tarafından tekrar kabul olundu. Bu tarihlerde Asklepion gerilemeye yüz tutmuştur. Bunun nedeni de Roma ordularının Anadolu'daki savaşları yüzündendir. 150 yıl kadar basılan paralarda Asklepios'un

başı ve yılanlı heykeli görülmemektedir .

Bununla birlikte MÖ I. yüzyılın başında olduğu gibi ikinci yansında da Asklepion önem ve özelliğinden bir şey yitirmemişti. Jimnas başkanlığını yürütmesi ve sığınma hakkını sürdürmesi ile bu önem anlaşılmaktadır¹⁰³ .

Asklepion'un Roma imparatorluğu zamanında yeni bir yükselme dönemine girdiği gözlenmektedir. Trayan, Hadriyan ve Caracalla ile bunu simgeleyebiliriz. Antaninus Pius zamanında (MS 138-161), Asklepion iki kat bir genişleme gösterir. Bu genişleme sırasında koridor, havuz ve tedavi bölümleri kazandırılmıştır. II. yüzyıl ortasında söylevci Aristides (Aristid) Bergama'ya gelmiş, bir çok hastalıkları için Asklepion'da tedavi olmak istemiş ve 4-5 yıl içinde tam sağlığına kavuşan Aristides: "Tüm sağlığımı, Asklepios sana borçluyum, sana gizemsi bir aşkla bağlıyım" demektedir. Aslında Asklepion hakkındaki bilgilerimizin çoğu bu bilge kişinin yazdıklarına dayanır .

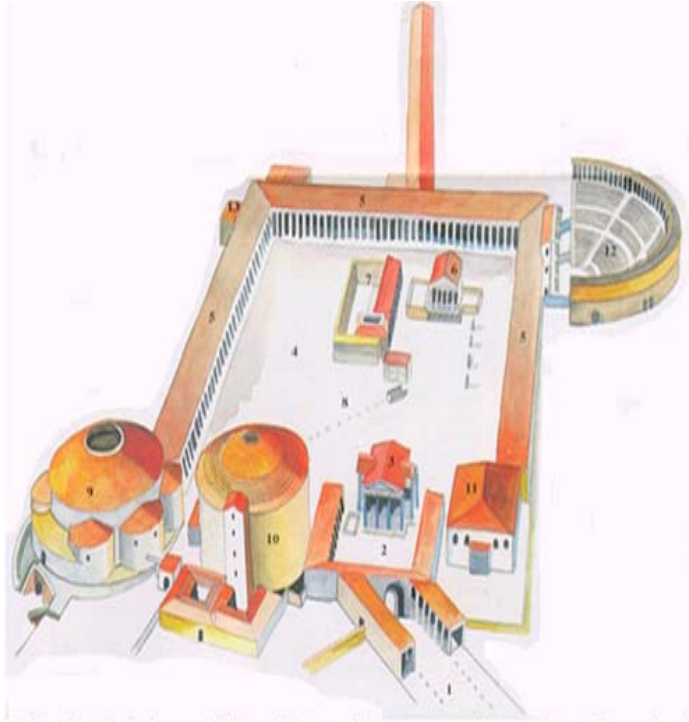
Asklepion'un bu son parlak dönemi de çok uzun sürmedi. İmparator Decius zamanında (249-251) üç Hristiyan'ın Asklepion'un yakınındaki tiyatroda parçalanması, Bergama'da derin yankılar uyandırmıştır. Yeni dine karşı gösterilen bu şiddet, inanç ve duygular üzerinde büyük tepki gösterecektir kuşkusuz. Hemen bunun arkasından gelen İmparator I. Valerius (253-260) zamanındaki büyük deprem kenti ve Asklepion'u büyük ölçüde yıkıma uğrattı. Yeni dinin baskısı ve depremlerin doğal yıkımı Asklepion'u bir daha ayağa kalkmamak üzere yere sermişti. Bu imparatorun ilk günlerinde basılan paralarda görülen Asklepios görüntüleri de son simgeler olarak kalmaktadır .

Hristiyanlık Bergama'da kök salmakta gecikmedi ve izleri Asklepion'da da

¹⁰³ <http://onyx.msis.metu.edu.tr/art/bölgeler/Bergama.html>

bıraktı. Asklepios tapınağının bu dönemde kilise olarak kullanıldığı, ortasında duran mermer kürsü altlıktan ve anıtsal kapı (propilon, propylon) yanında bulunan vaftiz yerinden anlaşılmaktadır. Küçük koridorun tapınağa bitişik yerindeki odacıklar, güney koridorun mahzenindeki sıva üstündeki haç ve havuz ile su deposu yapılan bodrumdaki sıvalar hep Bizans dönemi kalıntılarıdır.

Asklepion tapınağının içindeki kilise kürsüsü yanında bulunan bir mezardan çıkan kemikler arasındaki paradan, mezarın XV. yüzyıldan kalma olduğu saptanmaktadır. Ölümün yasaklandığı Asklepion artık mezar gibi kullanılmaktadır. XIV. yüzyılda Bergama, Osmanlı Türklerinin eline geçtiği zaman Asklepion tepeden inen sellerin yığıldığı kalın bir toprak tabakasıyla örtülmüştü.

Asklepion'da ilk kazılar, 1927 yılında başlamıştır. Alman kazı kurulu başkanı Wiegand Asklepion'un yerini saptamış ve 1928 den sonra Asklepion ortaya çıkarılmaya başlanmıştır. İlk buluntular arasında kuzey koridor kolonları yerleştirilmiş ve tiyatronun birinci bölümünün onarımı yapılmıştır. Eski

Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün yardımları ile Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Turizm bütçesinden destek ile Bergama Müze Müdürü Osman Bayatlı

Asklepion'un onanırımı, 20 kadar sütunun dikimi ve küçük tiyatronun doğuşunu hazırlamışlardır.

Şekil 1 Çizim Ferit Avcı Atlas Dergisi sayı 66 1998

1958 yılında Alman arkeologlar kutsal alanın orta kesiminde yeniden çalışmaya başladılar. Bu kazılar çeşitli yenilikler sunmaktadırlar. Hellenistik uyku odalarının altında, üstteki kuzey-güney yönlendirmeden farklı olarak, eğik bir biçimde uzanan duvarlara rastlanmıştır; işçilik, duvarların en geç İ.Ö. 4. yüzyıl başlarında örüldüğünü göstermektedir. Gerek söz konusu duvarlar, gerekse bir birtakım arkaik figürinler ve yakında bulunup, çok erken bir döneme tarihlenen bir keramik parçası, İ.Ö. 4. yüzyılda kurulan Asklepion'dan önce burada yerleşildiğine işaret eder. Çevrede ele geçmiş bazı pişmiş toprak figürinlerin oturan bir kadını betimlemesi nedeniyle, kazıcılar burada bir tanrıça kültünün bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Ne ki, figürinler daha geç bir döneme aittir. Bu durumda eski kültün (eğer gerçekten eski bir kült var ise), Asklepios kültünün yanı başında yaşatıldığı anlaşılır. Sorun henüz tam anlamıyla çözümlenememiştir ¹⁰⁴.

1969-1971 yılları arasında Oscar Ziegenaus yönetiminde Asklepios Tapınağı kazıları tamamlandı.

Plana göre Asklepios yapıları:

1. Viran kapı'dan başlayan yol (Via tecta)
2. Anıtsal kapının ön avlusu
3. Anıtsal kapı
4. Tören avlusu
5. Tören Avlusunu çevreleyen sütunlu galeriler

¹⁰⁴ <http://bucatarih.sitemynet.com/Anadolu/antik/Bergama.html>

6. Helenistik devire ait Asklepios tapınağı (Bu tapınağın yanında biri Apollon'a diğeri Hygieia ya ait iki tapınak daha vardı.)
7. Uyku odaları şifalı kaynak ve kuyular
8. Yer altı geçidi
9. Hastaların tedavi gördüğü klinik
10. M.S. 2. yüzyılda yapılan Zeus –Asklepios tapınağı
11. Kütüphane
12. 3500 kişilik Roma devri tiyatrosu
13. Genel Tuvalet

Asklepion'un Konumu

Asklepion'un yeri; kentin batı kesiminde, denizden 108 metre yükseklikte ve rüzgarlardan korunabilir bir yerdedir. Örneğin Aristides buranın konumu için; su ve havasının iyiliğinden gelişi güzel seçilmiş olmayıp gizemsel bir seçim olduğunu belirtir.

Bergamalı ünlü hekim Galenos ise; Asklepion'un Misi Dağları'nın (Geyikli) ayaklarında, hava akımlarından korunmuş, temiz havası ve suyu olan uygun bir yerde kurulduğunu vurgular .

Ozan ve tarihçi Horas ise; oraya sıcaklar sıtma götürmez, orada vasiyetnameler açılmaz diyerek önemini dile getirir .

Kazılar sonucu gün ışığına çıkarılan Asklepion'un bugün gördüğümüz kalıntıları büyük oranda İ.S. 2. yüzyılda gerçekleştirilen geniş çaplı yenilemeye aittir. Bunun öncesinden kalanlar ise kutsal alanın esas çekirdeğini oluştururlar: Kutsal kuyu, tapınağın ve onun batısı ile güneyinde yer alan uyku odalarının temelleri. Bugün gördüklerimizin çoğu Aelius Aristides'in zamanında inşa edilmiştir. Ne yazık,

onun sözünü ettiği yapılar genellikle günümüze erişmemiştir. Yine de kutsal alandaki ilk yerleşmenin Arkaik Dönem'e, hatta Bronz Çağ'a gittiği anlaşılmaktadır. Yunan tanrısı Asklepios'un kültü olasılıkla daha eski ve yerli bir kutsal alan üzerine kurulmuştur.

Kutsal Yol (Via tecta)

Viran Kapı'dan başlayıp Asklepion'u Bergama'ya bağlayan yol.. Kazılarla önemli bir kısmı açığa çıkarılan kutsal yol, anıtsal kapının önündeki avluya eğik bir şekilde kavuşur.

fotoğraf 6 Pergamon Asklepieion Kutsal Yol (Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Anıtsal Kapı

(Propylon, Propylon) Kutsal alana, kutsal yol üzerinden girişlerin yapıldığı ana kapı.

Kütüphane

Anıtsal kapıdan geçtikten sonra hemen sağda, yani kuzeyde, kütüphane yer alır. Kütüphane, duvarlarında nişler bulunan kare biçimli tek bir odadan ibarettir. Doğu kenardaki orta nişi, bilimsel çalışmaları koruması nedeniyle kütüphanenin

adandığı İmparator Hadriyan'ın (Hadrianus) heykeli süsler. Hadriyan ayrıca Asklepiyon'un bütününde yapılan yeniliklerden ve onun Yunan dünyasındaki en ünlü tapınaklar arasına yükselmesinden de sorumludur. Okuma için gerekli ışık, nişlerin üzerindeki bir sıra pencere ile sağlanmıştır. Kütüphane bir tıp kitaplığı sayılmamalıdır; tersine hastaların hizmetine sunulmuş klasik yapıtları kapsayan bir koleksiyondur. Hadriyan heykeli ve belki yapının tümü Flavia Melitine adlı bir kadın tarafından adanmıştır.

Zeus-Asklepios Tapınağı

Anıtsal kapının öbür yanında yuvarlak Zeus-Asklepios Tapınağı yer alır. Mevcut kutsal alanın baş tapınağı olan yapıdan yalnızca en alttaki taş sırasının kalmasına karşın, duvar örgüsündeki ustalık gözden kaçmaz. Tapınağın arkasında, doğu yanda bir merdiven dışarıdan çatıya ulaşıyordu ve olasılıkla onarım işlerine yönelikti. Ön cephede ise, soldaki anıtsal kapıdan kutsal alana inen merdivenleri bakışlımlı bir biçimde dengeleyen ikinci bir merdiven vardı. Burada Asklepios'un Zeus ile bağdaştırılması, Aristides'e göre üzerinde durulması gereken bir durumdu. Ünlü hatip, Asklepios'un tıpkı Zeus gibi yüce, çok yönlü ve her şeyi saran bir güce sahip olduğunu anlatmıştır. Onun kendi girişimleriyle düzenlediği bir koro gösterisi onuruna, bir üç ayaklı kazan adadığı tapınak da yine

burasıdır. Kazanın üç ayağı da birer altın figürle bezenmişti: Birinde Asklepios, öbüründe Hijye, sonuncusunda da Telesforos (Telesphoros) figürü vardı. Adak, Asklepios heykelinin sağ elinin altına yerleştirilmişti. Sağlığı ifade eden Hijyen ve

Gerçekleştirici anlamına gelen Telesphoros Asklepios'un çevresindeki ikincil tanrılardı.

fotoğraf 7 Pergamon Asklepion Batı Stoa (Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Stoalar

Kutsal alan kuzey, batı ve güney yanlarında stoalar ile çevrelenmişti. Bu sütunlu galeriler Yunan sivil mimarisinin vazgeçilmez öğelerindendir; insanları yazın güneşten, kışın yağmurdan korurlardı. Pergamon Asklepion'unda en iyi korunagelen stoa kuzeydekidir. Kazı sonrasında, bu kesimdeki sütunlar yeniden ayağa kaldırılmıştır. Kuzey stoa sütunları İon düzenindedir. Yalnız kütüphane tarafındaki son on sütun bir depremde yıkılmış ve yerlerine postament üzerine oturtulmuş, kompozit başlıklı sütunlar dikilmiştir - kompozit tip, İon sütun başlığına özgü volüt ile Korint başlığındaki akanthus yapraklarını birleştirir.

Kalıntı bırakmamasına karşın, batı stoanın kuzeydekine benzediği anlaşılr. Tam ortasındaki kapı ve basamaklar, başka bir stoaya giriş sağlamıştır. 120 m. uzunluğunda ve Dor düzenindeki bu stoanın gerisinde bir dizi mekân, önünde ise Aristides'in de değındiğı, jimnazyum (gymnasion) işlevli bir açık alan vardır

Güney stoa da tümüyle yıkılmıştır. Bu yan, arazinin eğimi yüzünden alçakta kaldığından, bir bodrum kat gerektirmiştir. Günümüze erişebilen bodrum kat, ortadaki bir paye dizisiyle iki nefe bölünmüştür. Payeler üstteki stoayı taşımış, bodrum kattan ise depo olarak yararlanılmıştır.

Tiyatro

Kuzey stoanın batı ucunda küçük bir tiyatro vardır. Yapı Roma Dönemi tiyatroları için tipik olan yarım daire şeklindedir. İzleyicilerin oturdukları kademeli bölüm, merdivenler ile dikeylemesine üçgen biçimli beş alana ve bir geçit yani

diazoma ile yataylamasına ikiye bölünmüştür. Orta bölümün en aşağıdaki üç sırası önemli kişilere ayrılmıştır. Anlaşıldığına göre sahne yapısı üç katlıydı. Onun önünde yer alan, oyuncuların gösterilerini sundukları sahne, yerden yaklaşık 1 m. yükseklikteydi. Bir yazıt tiyatronun Asklepios ile Athena Hijye'ye adandığını belgeler. Yapı 3500 kişinin oturmasına izin veriyordu. Asklepion'da kalan hasta sayısının hiçbir zaman bu kadar yüksek olamayacağı göz önüne alınırsa, çevredeki halkın da gösterileri izleyebildiği sonucuna varılmaktadır.

fotoğraf 8 Pergamon Asklepieion Tiyatro (Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Genel Tuvalet (Latrinler)

Batı ve güney galerilerin birleştiği köşede, antik çağda kullanılan latrinlerin ilginç bir örneği ile karşılaşılır. Erkeklerle ayrılan büyük mekânın gösterişli olduğu anlaşılır. Burada mermerden, yaklaşık otuz adet oturma yeri vardı. Çatı, özenle işlenmiş Korint başlıklar taşıyan dört payenin üzerine oturtulmuş, ortasında ışık ve hava dolaşımı için bir boşluk bırakılmıştı. Böyle görkemli latrinler, dönem için karakteristiktir. Bunlar günümüzde aradığımız gizlilikten yoksun bulunmalarına

karşın, göz alıcı bir biçimde inşa edilip, kusursuzca donatılmışlardır. Öte yandan, bayanlara ayrılan latrin daha küçük ve sadedir.

Uyku Odaları, Şifalı Kaynak ve Kuyular

Kutsal alan ve kültün odak noktası Kutsal Kuyu idi. Kuyu basit bir yapının içine alınmış, künkler aracılığıyla bir pınardan beslenmesi sağlanmıştı. Su, hastaların içine girmesi için değildi; çeşitli kaplarla çekilerek yıkanma ve özellikle içme suyu olarak kullanılıyordu. Aristides kutsal suyun yararlarını coşkuyla anlatır, hatta yazılarından birini, yalnızca bu su için düzdüğü övgülere ayırmıştır. Dediğine göre kuyu her zaman dolu ve su, yazın serin, kışın ılıkmiş. Göz hastalıkları çekenler, bu suyla banyo yaparak göğüs hastalıkları, astım ve ayak sorunlarından yakınanlar, suyu içerek şifaya kavuşuyormuş. Bir keresinde, dilsiz birisi suyu içince, konuşmaya başlamış. Pergamon'daki suyun kutsallığı, başka yerlerdeki kutsal nitelikli sular gibi - örneğin, Delos'taki gibi - kimsenin dokunmasına izin verilmemesinden kaynaklanmıyordu. Pergamon Asklepion'undaki su kutsaldı, çünkü kullanan herkese tanrının yardımıyla yararlar veriyordu.

Kutsal alanda, ayrıca iki çeşme vardır. Her ikisi de hastaların sağaltımında rol oynayan bu çeşmelerden birisi, tiyatronun yakınındadır. Üstü açıktır, mermer bir tekne ile donatılmış ve olasılıkla soğuk banyo önerilen hastalarca kullanılmıştır. Obürü batı tarafın ortasına rastlar. Tekne kayaya oyulmuştur. Üzerinin bir çatı ile örtüldüğü anlaşılır. Kış mevsiminde ve yağışlı havalarda çevresinde yoğun biçimde çamur birikir. Asklepion'u kazanlar, hastaların buradaki birikinti ile çamur banyosu yaptıklarını, sonra da teknede yıkandıklarını ileri

sürmüşlerdir. Eğer tekne bir tek bu amaca yaramış ise çamur banyosu sık uygulanmış bir tedavi yöntemi olmalıdır, çünkü tekneye inen basamaklar bir hayli aşınmıştır. Kutsal Kuyu'nun hemen güneybatısında uyku odaları yer alır. Yalnızca temelleri korunan odaların ayrıntılı biçimde tümlenmesi olanaksızdır. Uyutulma işlemi kesin dinsel kurallar uyarınca gerçekleştiriliyordu. Kurallardan bazılarını çok hasar görmüş bir yazıttan öğreniyoruz: Hasta, uyku odasına girmeden önce yıkanıp beyaz giysiler giymeli, kuşak ya da yüzüğünü çıkarmalı ve kurban sunmalıdır. Bergama'da kurbanın zeytin dallarıyla süslü, beyaz bir koyun olduğu anlaşılır; Aristophanes'ten (Klasik Dönem oyun yazarı) öğrendiğimize göre, Atina'da ise Asklepios'a adak çörekleri sunulmuştur.

Hellenistik Devir'a ait Asklepios, Apollon ve Hijye (Hygieia) Tapınakları

Uyku odalarının kuzeyindeki kayalık taban üzerinde, günümüze pek az iz bırakan üç tapınak yükseliyordu. Bunlar Kurtarıcı Asklepios'a, kızı Hijye'ye ve babası, Güzel Çocuklu Apollon'a adanmış tapınaklardı. Hijye Tapınağı'nın içinde ya da yanında Telesforos'un kutsal bir yeri vardı. Telesforos ilk kez Bergama'da Asklepios'un çevresinde yer alan, daha sonra başka yerlerde de tapım gören bir çocuk-tanıydı. Sağaltım kültüründe önemli bir rol oynuyordu: Aristides bir gün kendisine Telesforos'un, daha doğru bir deyişle Telesforos rahibinin, vücuduna sürülecek bir merhem verdiğiine değinir. Bir keresinde de Aristides bir düş görmüş ve düşünde bütün vücudunu kurtarmak istiyorsa, bir organını kesip Telesforos'a adaması gerektiğini öğrenmiştir. Fakat rahip bir organın adanması çok acı vereceğinden, Aristides'in parmağındaki yüzüğü adamasının yeterli olacağına karar verir. Böylece parmak adağı yapmış gibi, etkili bir sonuç elde edilebilecektir. Aristides'in öyküsü gerçekçi ifade biçimiyle, enikonu inandırıcıdır.

Hastaların Tedavi Gördüğü Klinik

Kutsal alanın güneydoğu köşesinde, tiyatrodan sonra alanın en iyi korunmuş ögesi olarak karşımıza çıkan, ikinci bir yuvarlak yapı vardır. Yapı iki katlıydı. Esas katı oluşturan üst katta daire biçimli bir mekân, büyük apsisler ile çevrelenmiş ve ahşap bir çatı ile örtülmüştü. Fakat bunlar günümüze ulaşmamıştır. Ayakta kalabilen kesimi, alt kat ya da bodrum katıdır. Burada, ortadaki çekirdeğin çevresinde dolaşan bir dehliz yer alır. Belirli aralıklarla yerleştirilmiş, masif ayakların oluşturduğu bir halka, dehlizi boylu boyunca ikiye bölmektedir. Ayaklardan kimisinin dibinde yıkanmaya yönelik tekneler görülür. Güneydoğuda, üst kata çıkan iki merdivenin kalıntıları göze çarpar .

Bu yapıya antik yazarlardan hiçbiri değinmemiştir ve işlevi kesin biçimde bilinmemektedir. İ.S. 2. yüzyılda kutsal alanı yenileyen tasarımın bir ürünü olması ihtimali, bu tasarımdaki bakışımı bozduğundan, akla yakın görünmemektedir. Telesforos Tapınağı yakıştırmasının ardında ise hiçbir dayanak yoktur; yukarıda belirtildiği gibi, Telesforos'un kutsal yeri alanın başka bir köşesinde bulunmaktadır.

Aslında yapının bir tapınak olduğu da kesin değildir. Buna karşılık, sağaltım sürecinde belirli bir rol oynadığı kuşkusuzdur.

Bodrumdaki yıkanma teknelerinin yanı sıra yapının bir tünel ile Kutsal Kuyu'ya bağlanması, tıbbi bir işlev taşıdığına işaret eder.

fotoğraf 9 Pergamon Askepieion Kür evi (Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Yeraltı Geçidi

Geçit kusursuz bir biçimde korunmuştur. Her iki ucunda merdivenler, tepesinde içerisini aydınlatan bir dizi delik vardır. Asklepion'u kazanlar, tünelin iki amacı olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bunlardan birincisi, kutsal alanda çalışanların yararlanması için yapıldığıdır. İkinci seçenek ise yaz günlerinde hastalara serin bir korunak sağlanması amacını gündeme getirir. Oysa belki daha güçlü bir olasılık, tünelin özellikle kötü havalarda hastaların yuvarlak yapıdan çıkıp, kutsal alanın kuyu çevresindeki merkezine ulaşmalarına yaramasıdır. Yuvarlak yapının ya da en azından

bodrum katının, kutsal alanda kalan hastalar için hem sıcak, hem de yağışlı havalarda korunabilecekleri bir yer olarak yapıldığını kabul edebiliriz. Yapıya güneyden bitişen taş döşeli teras, yataklıkların kutsal alanın kalabalığına girmeksizin, hava alıp güneşlenmesini sağlamıştır.

fotoğraf 10 Pergamon Asklepion Yer altı Geçidi (Fot. Seda Karaöz Arıhan)

Asklepion'da Sağaltım Yöntemleri

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Bergama Asklepion'u önemi bakımından Epidavros'takinden sonra ikinci sırayı alıyordu. Asklepion'daki sağaltım

yöntemleri hakkındaki bilgilerimizin çoğunu ünlü söylev ustası ve kronik bir hasta olan Aelius Aristides öğreniyoruz. Buranın sürekli ziyaretçilerinden Aristides bazı yazılarında doğrudan Asklepion'u ele almış, Asklepios'un uyguladığı olağanüstü tedavi biçimlerini anlatırken, Asklepion'a ilişkin değerli bilgiler vermiştir

Gerek Bergama'da, gerekse diğer Asklepionlarda gerçekleştirilen sağaltım, doğaüstü ve kılıgılı yöntemleri garip bir biçimde kaynaştırmıştı. Sağaltımın en önemli özelliği, hastanın uyutulmasıydı: Hasta kutsal alan sınırları içinde uyutuluyordu. Uyandığında ya iyileşmiş ya da o kadar şanslı değilse, rahiplere anlatacağı bir düş görmüş oluyordu. Bu düşe göre rahipler, daha dünyevi tedavi yolları öğütüyorlardı. Rüya çok kesin değilse - Aristides'in rüyaları genellikle kesindi - rahiplerce yorumlanması gerekirdi. Rahipler, böylece hekimlerin işlevini gerçekleştiriyorlardı. Fakat herhangi bir dinsel görevleri olmayan hekimler de tedavi biçiminin belirlenmesinde çoğu kez rahiplere yardım ederlerdi. Hipokrates'ten sonra antik çağın en ünlü hekimi sayılan Galenos, Bergama'da doğmuş ve Asklepion'da çalışmıştı. İlk tıbbi deneyimlerini, belki yakındaki amfiyatroda gösteriler yapan ve başkalarına oranla üzerinde çalışılacak daha çok insan malzemesi sağlayan, bir gladyatör topluluğunun hekimi olarak kazandı. Antik çağdaki sınırlı tıp bilgisi göz önüne alınırsa, uygulanan tedavinin genelde çok akıllıca yürütüldüğü ve mesleğin yüzünü ağarttığı anlaşılmaktadır. Üç temel öğe: perhiz, sıcak ve soğuk banyo ile beden hareketleridir. Sindirim bozukluğu şikâyetiyle Epidauros Asklepios Tapınağı'na başvuran bir Milaslı'nın (Milasa, Mylasa) durumu örnek alınabilir. Hastaya ekmek, peynir, maydanoz, marul ve ballı süttten oluşan bir perhiz verilmiş, çıplak ayakla dolaşması, her gün koşması, çamur banyosu yapması ve belki tuhaf, ama sıcak bir banyo almadan önce

vücudunu şarap ile ovması öğütlenmiştir. Tedavi başarılı sonuç vermiş ve hastanın şükranını dile getiren bir yazıt, bunun kanıtı olarak günümüze ulaşmıştır.

Çamur banyosundan, Bergama'da da yararlanılıyordu. Aristides, tanrının buyruğu üzerine, soğuk bir kış gecesinde nasıl çamur banyosu yapıp tapınakların çevresinde üç kez koştuğunu ve nihayet kutsal çeşmede üstündeki çamurları temizlediğini çok canlı bir anlatım ile aktarır. Yazarın sözlerine bakılırsa, hava o kadar soğukmuş ki, hiçbir giysi insanı koruyamıyormuş; yazara eşlik etmeye gönüllü olan iki dostundan biri hemen geri dönmüş, öbürü de spazm geçirmiş

ANTİK YUNAN VE ROMA'NIN ÖNEMLİ TIP ADAMLARI

HİPOKRATES (~ M..Ö 460? - 377?)

Hipokrat Yaklaşık M.Ö. 460 yıllarında Kos (İstanköy) adasında doğmuş,

daha sonra Thessaly'ye yerleşmiş ve yaklaşık M.Ö. 377'de, Larissa'da yaşlı ve soylu bir adam olarak ölmüştür. Hipokrat "Asclepiadae ailesine" mensuptu. Bu aile pek çok doktor bulunduran ve köklerinin, büyük hekim Asclepios'a dayandığını iddia eden bir aileydi.

Resim 17 Bizanslı bir sanatçı tarafından M.S. 14. yy'da yapılmış Hipokrat'a ait bir resim

Hipokrat doğduğu yerde eğitim görmüş, hayatı boyunca ün sahibi olmuş ve bu ününü günümüze kadar taşımıştır. Yunan dünyasının büyük kısmını gezmiş ve "Hipokrat Koleksiyonu" veya "Hipokratik Korpus" olarak bilinen tıp eserlerine büyük katkıda bulunmuştur.

Hipokrat'ın yaşadığı, M.Ö. 5yy, düşünce ve aklın filizlendiği ve Buda, Sokrat, Xenophon, Phidias ve Plato gibi pek çok düşünürün yaşadığı bir dönemdi.

En erken ve en güvenilir otoriteler Plato, Aristo ve Aristo'nun öğrencileridir. Onlara göre Hipokrat doktorluk yapan, tıp öğreten ve büyük saygı

duyulan bir kişidir. Onun doktrinleri ile ilgili kesin olan çok az şey günümüze ulaşabilmiştir. Pek çok bilim adamının ve araştırmacının Hipokrat'ın orijinal eserlerini ve öğrettiklerini bulma çabalarına rağmen ona ithaf edilenlerin çoğu anonimdir ve Hippokratik Korpus (küre – bütünlük) olarak bir araya toplanmaktadır¹⁰⁵

Hipokrat'ın zamanında önde gelen başka birçok hekim vardı. Chrysippos (heykelinin uzun süre Hipokrat'a ait olduğu düşünülmüştü) büyük saygı duyulan bir filozof-hekimdi. Knidoslu çağdaşı olan Euryphon en az onlar kadar meşhurdu ve “Knidos Tıp Yazıları” olarak bilinen eserlere önemli bir katkıda bulunmuştur. Hipokrat'tan daha sonra yaşamış olan Kos adasının önemli bir başka hekimi Praxagoras'ın yetiştirdiği öğrencisi Herophilos M.Ö. 4.yy'ın İskenderiye okulunun ünlü anatomist ve yazarı olmuştur. Hipokrat, Chrysippos ve Praxagoras bazı yazarlara göre, bir tedavi metodu olarak diyeti (dietetics) keşfeden ve uygulayanlar olarak gruplanırlar.

Ancak tüm bu isimler arasında Hipokrat'ın ismi en öne çıkan ve parlayandı. Gerçekler abartıldı, hikayeler üretildi ve efsaneler yaratıldı. Bunlardan bazıları gerçek olabilir, en azından bazı kısımları gerçek olabilir ancak diğerleri tamamen eklemedir. Bu efsanelerden bazıları bahsetmeye değerdir çünkü Hipokrat'ı takip eden yüzyıllarda zihinlerde bıraktığı etkinin başarısını göstermektedir.¹⁰⁶

Makedonya'da Kralın hastalığını tedavi etmiştir. Knidos'un önde gelen hekimi Euryphon'un tespit edemediği hastalığı bulmuş ve bunun psikolojik kökenli olduğunu tespit etmiştir.

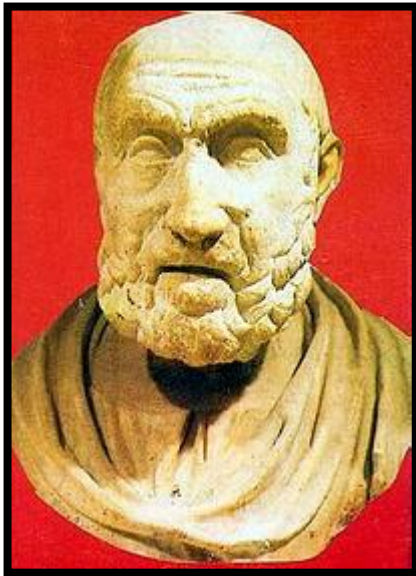
¹⁰⁵ Lyons & Petrucelli 1987 s. 207

¹⁰⁶ Canning 1985, s. 437

Hipokrat Abdera'da, Demokritos'u tedavi etmek için çağrılmıştır. Atom teorisini bilime kazandıran büyük Demokritos'la olan iletişimi Hipokrat'ın bir filozof olarak da çizdiği imajı bize göstermektedir. Anadolu'da vebayı durdurmak için çağrılması üzerine Hipokrat evinde kalmayı ve halkına yardım etmeyi tercih etmiştir. Onun vatandaşlık bilinci Perslerin, Yunanlıların düşmanı olması nedeniyle Kral Artaxerxes'i reddetmesi ile sonuçlanmıştır. (Perslerle savaş Hipokrat'ın yaşadığı zamana yakın yıllarda gerçekleşmiştir).

Hatta bazı efsaneler üretilmiştir. Örnek olarak onun mezarının üzerinde bir arı kovanı oluşmuş ve bu kovanın balının büyük şifa gücü varmış. Rivayete göre Hipokrat adada, kendi özerkliğini korumak için Asklepios tapınağını ateşe vermiştir (o zamanlar Kos adasında hiçbir Asklepios tapınağı bulunmamasına rağmen).

Hipokrat'ın dış görünüşünün nasıl olduğuna dair pek çok bulgu vardır. Bunlardan bir çoğu etkileyici bir yüz ve vücut sergilemektedir. Ancak döneminden çok az Yunan heykeli zamanımıza ulaşmıştır. Eldekilerin büyük çoğunluğu Roma kopyasıdır. Hipokrat'ı betimlediği söylenen pek çok antik büst farklı zamanlarda yapılmıştır ve onun etkileyici bir görüntüye sahip olduğunu iddia eder. Aristo'ya

Resim 18 Hipokrates büstü

göre ise Hipokrat kısa boyluydu, ancak tüm zamanların bu en büyük hekiminin portresi muhtemelen ününe yakışır bir biçimde yakışıklı ve etkileyici olarak yapılmıştı. Günümüzde yapılan bazı araştırmalarda Kos adasında bulunan ve üzerinde Hipokrat adını taşıyan paralardaki

resimler Ostia adasında bulunan heykelin birbirine benzediği bulunmuştur. Bu nedenle bu ikisinin Hipokrat'ın gerçek görüntüsüne yakın oldukları kabul edilmektedir.¹⁰⁷

Hipokrates'in tıp alanında başarılı olması bir takım eleştiriler almasına neden olmuştur. Onu eleştirenler bazen, bireyi tedavi etmekten çok genel bilgi üretmekle suçlamışlar ise de, Hipokrates ekolünün hedefini yüksek tuttuğu açıktır. Hipokrates ve onu izleyen hekimlerde bilimsel tıbbın Batı'daki ilk işaretlerinin görüldüğü doğrudur. Hipokrates, bilimsel yöntemleri kullanmıştı. Hükümleri dikkatli ve ölçülüydü. O zamanlar hüküm süren batıl itikatları (inançları), konu ile ilgisi olmayan tüm felsefi düşünce ve sözleri reddetmişti. Bundan başka Hipokrates, tedavi ettiği vakaların kayıtlarını tutmuş, bu kayıtlarda, başarı ve başarısızlıklarını gerçek bir bilim adamına yaraşır tarzda vermişti. Gerçekten de tıbbi rapor tutma geleneğini Batı'da ilk başlatan Hipokrates'tir. Ancak bu gelenek kendisinden sonra Batı'da ne yazık ki devam ettirilememiştir. Milattan sonra dokuzuncu yüzyılda İslam medeniyetinde yeniden canlanmış ise de Avrupa'da on altıncı yüzyıldan önce uygulanmamıştır.¹⁰⁸

Hipokrat Yemini

“Hekim Apollon Asklepios, hygia panacea ve bütün Tanrı ve Tanrıçalar adına. And içerim, onları tanık ve şahit tutarım ki, bu andımı ve verdiğim sözü gücüm kuvvetim yettiği kadar yerine getireceğim. Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım. Paraya ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim. Öğrenmek istedikleri takdirde onun çocuklarına bu sanatı bir ücret veya karşılık almaksızın öğreteceğim. Reçetelerin örneklerini, ağızdan bilgileri

¹⁰⁷ Lyons & Petrucelli 1987 s. 208

¹⁰⁸ Ronan 2003 sf. 93-97

şifahi malumatı ve başka dersleri evlatlarıma, hocamın çocuklarına ve hekim andı içenlere öğreteceğim. Bunlardan başka bir kimseye öğretmeyeceğim. Gücüm yettiği kadar tedavimi hiç bir vakit kötülük için değil yardım için kullanacağım. Benden zehir isteyen onu vermeyeceğim gibi, böyle bir hareket tarzını bile tavsiye etmeyeceğim. Bunun gibi bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. Fakat hayatımı, sanatımı tertemiz bir şekilde kullanacağım. Bıçağımı mesanesinde taş olan muzdariplerde bile kullanmayacağım. Bunun için yerimi ehline terk edeceğim. Hangi eve girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı olan bütün kötülüklerden kaçınacağım. İster hür ister köle olsun erkek ve kadınların vücudunu kötüye kullanmaktan sakınacağım. Gerek sanatımın icrası sırasında, gerek sanatımın dışında insanlarla münasebette iken etrafımda olup bitenleri, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım.”

Bu yemin, en çok Hipokrat’ın adıyla bilinir ve onunla ilişkilendirilir. Yüzlerce yıl tıp öğrencileri bu yemini (bazı farklılık ve uyarlamalarla birlikte) söyleyerek mezun olmuşlardır. Ancak muhtemelen bu yemin, Hipokrat öğretisinin bir parçası değildi ayrıca yemin Kos adasındaki bütün hekimler tarafından söylenmiyordu. Hipokrat’ın prensipleri ve uygulamaları ile de bazı farklılıklar içeriyordu. En büyük çelişkilerden birisi yeminin kürtajı yasaklamasıdır. Oysa ki Hipokratik Korpus pek çok kürtaj uygulamasını ve metodunu barındırmaktaydı. Açık olarak görülen durum, yemindeki yasaklamanın o zaman ki halkta bir yankı bulmadığıdır. Kürtaj, Grek zamanında da Roma zamanında olduğu kadar yaygındı. Çocuğun doğar doğmaz ölüme bırakıldığı bir zamanda, embriyoyu öldürmenin yasaklanması pek mantıklı gözükmemektedir. Yemindeki ikinci çelişki, intiharın engellenmesidir. Hastalıktan veya acıdan kurtulmak için intihar oldukça kabul gören

ve yerel yönetimler tarafından da serbest bırakılan bir uygulamaydı. Antik dinler de intiharı engellememekteydi. İntihar edenlerin öldükten sonra yargılanacaklarına dair herhangi bir inanç bulunmamaktaydı. Bu nedenle kanunlar ve dinler tıpcıyı bu konuda ne isterse yapabileceği bir serbestlik vermiştir.

Hipokrat yeminindeki ilkeleri savunan tek felsefi dogma Pisagorculuktur. Tüm Grek felsefi okulları arasında Pisagorculuk intiharı ve kürtaşı hoş görmemiştir. Ayrıca Pisagorcu düşünce kan akıtmaya yönelik cerrahi uygulamalara da karşı çıkmıştır.

Bunun gibi pek çok açıklama yapılabilir. Muhtemelen yemin hiçbir zaman Hipokrat'ın bağılı olduğu Kos veya Knidos sisteminin bir paçası olmamıştı. Bir görüşe göre yemin Hipokrat'tan değil Pisagor ekolünden köken alıyordu ve daha sonradan Hipokrat Koleksiyonunun içerisine yerleştirilmişti. Yeminin ana hatları Pisagor'un, vücudun içinde veya dışında hiçbir hayatı sona erdirmeme ve kan akıtmaya karşı olan tutumuyla uzlaşmaktadır.

Özet olarak bu ünlü yemin Hipokrates öğretisinden esinlenilmiş olmasına rağmen çelişkili ifadeler taşımasından ötürü Hipokrat'ın kaleminden çıkmış değil, ancak ona atfedilmiştir. Bu yemin pek çok doğrulama ve yasaklar içerir. Yemin Tanrılara, öğretmenlere ve gelecekteki öğrencilere yemin ederek başlar. Yasaklar ise hastaya zarar verme, öldürücü ilaçlar, kürtaşı, cerrahi, hasta ve hasta yakınlarıyla cinsel ilişki ve hastanın sırlarını koruma üzerinedir. Görevler saflık ve kutsal bir hal ile yapılmalıdır der.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Lyons & Petrucelli 1987 s. 208

Hipokratik Korpus

Hipokrat'ın alışmaları “Hipokrat Koleksiyonu” veya “Corpus Hippocraticum” olarak bilinen başlıkta toplanmıştır. Bu koleksiyon çok büyük bir ihtimalle Kos, Knidos, Sicilya ve başka yerlerden pek çok yazarın eserlerini içermektedir. Koleksiyon M.Ö. 4.yy'da büyük İşkenderiye Kütüphanesinde bir araya getirilmiştir. Büyük bir öğrenme merkezi olan İşkenderiye, Büyük İşkender'in komutanlarından Ptolemy tarafından kurulmuş ve Mısır'da bir Yunan hanedanlığı olarak yaşamını Romalı Octavia'nın Kleopatra'yı M.Ö.30 yılında devirmesine kadar devam ettirmiştir. Ptolemilerin amacı kurdukları kütüphanede insanlığın o dönemde bildiğı bütün bilgiyi toplamaya çalışmaktı. Böyle bir kütüphanede Hipokrat'ın eserleri özellikle isteniliyordu. Hipokrat adı giderek nlenmeye başladığı için giderek daha çok tıp eseri Hipokrat tarafından yazılmış olarak koleksiyon içinde yerini almaktadır. Bu koleksiyondaki eserlerden hangilerinin Hipokrat tarafından yazıldığını belirlemek bugün için imkansız olduğundan bu eserlerin yazarlarına Hipokratist veya Hipokratikler adı verilir. Böylece eserler için bir tek yazarı bulma zorunluluğı ortadan kalkmış olur. Bu nedenle Hipokrat adını kullandığımızda tek bir adamı değıl Hipokratik Korpus'a önemli katkıda bulunmuş kişileri kastetmekteyiz.

Koleksiyondaki eserlerin sayısı hangi kitapların ve hangi tedavilerin sayıldığına bağılı olarak değışik şekillerde tahmin edilmektedir. Kitapların sayısı yaklaşık 72, tedavilerin sayısı ise yaklaşık 59'dur. Ancak bugünün kitaplarında olduğı gibi mantıksal bir sıralama uygulamak mümkün olmadığından kategoriler birbirinin içerisine girmektedir.¹¹⁰

¹¹⁰ Wheelwright 1974, s. 70

Hipokratik yazılar birçok tedavi biçimini içerir. Değişik kitaplarda anlatılmış olan bu tedaviler konu, stil ve tarih olarak varyasyon gösterirler. İçerdiği konular arasında patoloji, teşhis ve tedavi, tedavi metotları, sağlığın korunması, fizyoloji, embriyoloji, jinekoloji, cerrahi ve tıbbi etik bulunmaktadır. Her ne kadar formüle edilebilecek temel bir yapı bulunmakla birlikte hangilerinin Hipokrat'ın orijinal yazıları olduğunu belirlemek imkansızdır. Bu nedenle Hipokrat'ın öğretilerini pek çok kişinin katılımıyla oluşan 3 yüzyıllık bir birikim olarak değerlendirmek uygun olur.¹¹¹

Hipokratik Korpus'un bölümlerine kısaca göz atacak olursak;

Anatomi- Anatomik detaylar göreceli olarak nadirdir ve sistematik bir gösterim bulunmamaktadır. Organlar hakkında bilgiler azdır ancak kalp ile ilgili daha çok eser vardır. Perikard, kaslı karıncıklar, kalp kapakçıkları, kulakçık ve karıncıkların farklı kasılma zamanları ve büyük damarlar belirtilmiştir. Sinirler boş olarak gösterilmiş ve yanlışlıkla ligamentler (bağ) ile karıştırılmıştır. Atar ve toplar damarlar arasındaki fark iyi anlaşılamamıştır.

Fizyoloji- Vücudun hayat için ihtiyaç duyduğu sıcaklık havadaki pneuma'dan (elementler) sağlanıyordu ve vücuda ciğerler tarafından alınıyordu. Kan ve hava atardamarları dolduruyordu. Görme merceği ve göz içi sıvısı tarafından sağlanıyordu. Retinanın görme ile ilişkisi bulunamamıştı. 4 elemente karşılık gelen 4 mizaç, bedenin fizyolojik uyumunu belirliyordu. Bütün parçaların uyumu sağlık için önemliydi.¹¹² Hipokratik hekimler sağlığı ve hastalığı diğer doğal fenomenlerden görürler. Pek çok uygulama, özellikle “insanın doğası üzerine”, “rejim”, “kaslar üzerine”, “kutsal hastalıklar üzerine” ve “nefes üzerine” kitaplarında antik

¹¹¹ Lyons & Petrucelli 1987 s. 209

¹¹² Lyons & Petrucelli 1987 s. 213

hekimlerin en çok ayrılığa düştükleri konular işlenmektedir- vücudun yapısı nedir? Nasıl oluşur? Hastalığa nasıl yakalanır? Hastalık nedir ve böyle devam eder. Denge ve dengesizlik hastalığı nasıl açıklayabilir? “İnsan Doğası Üzerine”de vücuttaki sıvıların (mizaçların) dengesi işlenmiştir. Bu düşüncede mizaçlar kan, sarı safra, siyah safra ve lenftir ve bunlar dört element olan toprak, hava, ateş ve su ile ilişkilidir. 4 özellik elementler ve mevsimlerle de ilişkilidir. Sarı safra ve lenfin fazlalığı özellikle hastalıkla ilişkilendirilmiştir. Bu düşünceler Galen tarafından da kabul görmüş ve Hipokratik doktrin olarak ele alınmıştır.¹¹³

Genel Patoloji (Hastalıklar)- Hastalıkların sebebi genel olarak iç rahatsızlıklar veya dış etkiler (iklim, hijyen, diyet, günlük aktivite ve yaşanılan çevre) gösterilmektedir. Hastalıkların üç aşaması vardır: mizacın dejenerasyonu, koksiyon (bir pişirme işlemi) ve bazı mizaçlarda ortaya çıkan kriz. Kırktan fazla hastalık senaryosu özetlenmiş ve bugün de bu hastalıkların ne olduğuna dair iyi bir fikir edinmemizi sağlamıştır.

Terapi- Sürekli tekrarlanan tavsiye, hastalığın seyrine müdahale etmemektir (doğal işaretler aksini söylemediği sürece). Hekim hastalığın tedavisinde doğaya yardımcı olmalıdır. “Ürkeklik yetersizliği gösterir; kaşıntı ise yeteneksizliğin kanıtıdır”. Knidos’taki veya daha sonraki yüzyıllarda batı dünyasındakiyle karşılaştırıldığında göreceli olarak az sayıda ilaç kullanılır. Laksatifler (müshil) ve emetik (kusturucu) bitkiler Mısır’da da olduğu gibi başta gelir. Narkotikler tavsiye edilir. Banyo, diyet (genel olarak oldukça basit ve kısıtlı). Şişe çekme ve kan alma da terapinin bir parçasıdır ancak öne çıkmazlar.

¹¹³ Hornblower & Spawforth 1998, s. 466

Tanı- Çok az hastalığın adı verilmiştir ve özel semptomlar bildirilmemiştir. Hastanın durumu çok önemlidir ve hastanın geçmişi bugünü ve rahatsızlığı detaylı biçimde sorulur. Hastanın görünüşü, rengi, dışkıları gözlenir. Vajinal araştırma yapılır ve sonda ve spekulum (açık tutmak için özel bir alet) kullanılır. Bir kulak ciğere yaslanır ve nefes alırkenki ses dinlenir. Ancak kalp seslerinden pek bahsedilmemiştir. Nabız ile ilgili bulgular daha sonraki yüzyıllarda çok önemli olmakla birlikte Hipokrat zamanında pek öne çıkmamıştır. Hasta ile ilgili detaylı bilgi toplamak için koklama hatta bazen tatmak bile önerilir.

Teshis- Hastanın sorgulanmasından elde edilen tüm veriler değerlendirilmelidir. Kimin yaşayıp kimin öleceğini tahmin etmek, kimin günlerinin uzun kiminkilerin ise kısa olduğunu bilebilmek, hastalığın ne olduğunu bulup sonucunu söyleyebilmek gezgin bir hekimin hastaları tarafından güvenilir kabul edilebilmesini sağlıyordu.

Cerrahi- Koleksiyondaki en belirgin uygulama cerrahiye ait olanlardır. Pek çok operasyon detayıyla anlatılmıştır. Kırık ve çıkıkların tüm tipleri anlatılmış ve özellikle kafa ile ilgili kırıklar ve yaralanmalara önem verilmiştir. Yaralanmalara karşı lokal ilaçlar, müdahaleler ve bandajlar anlatılmıştır. Savaşla ilgili olanlar oldukça çok yer tutmaktadır. Dönemin “*Cerrahi müdahale isteyen savaşa gitsin*” sözü bu durumu açıklamaktadır.

Yaralanma nedeniyle kan kaybını önlemek için bandaj ve diğer uygulamalar yapılmıştır. Dağlama pek çok kez bahsedilmiştir. “İlaçların tedavi edemediği yerde bıçak, bıçağın tedavi edemediği yerde ateş, ateşin tedavi edemediği yerde ise bu durum tedavi edilemiyor demektir”. Bu uygulama daha sonra Hint, Arap ve ortaçağ tıbbında devam etmiştir.

Hasta, masa, ışık, aletler ve asistanlar gibi tedavi koşulları detaylarıyla betimlenmiştir. Tümörler, fistüller, ülserler ve hemoroidler cerrahi ile tedavisi denenilen rahatsızlıklardı.

Jinekoloji ve doğum- Jinekoloji ve doğum ile ilgili uygulamalar iyi gözlemlere ve yanlış tahminlere dayanmaktaydı. Bebeğin doğarken önce kafasının gelmesi normal olduğu biliniyordu ve eğer önce ayağı gelirse bebeği dışarı çıkarmadan önce bir manevra yaptırılması gerektiği anlaşılmıştı ancak fetüsün nasıl oluştuğu bir sırdı. Uterus ile ilgili bazı hastalıklar biliniyordu ancak uterusun karnın içinde serbestçe gezebileceğine inanılıyordu. 7 aylık doğanların 8 aylık doğanlara göre daha şanslı olduğu düşünülüyordu (7 sayısının uğuru nedeniyle). Kız çocuğu oluşturan tohumlar sol yumurtalıktan, erkek çocuğu oluşturan tohumlar ise sağ yumurtalıktan geliyordu. Bazı bilgi ve öneriler birbirleriyle çelişiyordu ve bunun nedeni muhtemelen yazarların farklı olmasıdır.

Zihinsel hastalıklar- Hastanın duygusal durumu ve genel olarak zihinsel hastalıklar konularında günümüz anlayışına oldukça yakın tahminler yapılmıştır. Beynin düşünce ve bilinç organı olduğu anlaşılmış, depresyon ve endişe, epilepsiye göre daha iyi açıklanmış, hatta rüyaların kaynağının ne olabileceği bile düşünülmüştür.

Etik- Etik konusunda yazıları eşsizdir. Tıp ilmine giren birisinin durumu, hastanın rahatı ve hastaya söylenecekler bu başlıkta anlatılmıştır. Doktorun görünüşü de önemlidir, sağlıklı ve iyi beslenmiş görünmelidir. Dağınık bir kişinin bir başkasına şifa veremeyeceği düşünüldüğünden doktor temiz görünmeli ve güzel kokmalıdır. Son olarak, hekim sosyal olmalı ve insan ilişkilerinden uzak olmamalıdır.¹¹⁴

¹¹⁴ Lyons & Petrucelli 1987 s. 214

Hipokratik terapi pek çok değişik biçim almıştır: “Antik tıp üzerine”, “Sular”, “Yerler” tıbbın bir hastanın hayatı ile ilgili tüm yönlerine, hayat tarzı, diyet ve çevre gibi, eğilinmiştir. Diyetetik sadece hastalara değil aynı zamanda hastalığın engellenmesine de yönlenmiştir. Ancak yine de ilaç üzerinden tedavi Hipokratik terapinin önemli bir bileşeni olmuştur. Farmasötik tedaviler ve testler (örnek olarak hamilelik ve kısırlık üzerine) özellikle jinekolojik tedavilerde önemlidir (“Kadınların hastalıkları” ve “Kadın doğası üzerine”). Kadın üreme sisteminin nasıl çalıştığı oldukça spekülâtif bir şekilde ilerliyordu. Cerrahi ve fiziksel manipülasyonlar yaygın olarak kullanılıyordu ancak cerrahinin içerdığı tehlikeler yüzünden riskliydi. Pek çok uygulama çıkmış eklemlerle ilgiliydi (“Eklemler”, “Kırıklar”), bandajlama (“Cerrahide”), hemoroidin kesilmesi (“Haemorrhoid”), kafa tramvalarının müdahalesi (“Kafadaki yaralanmalar”) ölü fetüsün cerrahiyle çıkartılması (“Fetüsün çıkartılması”) ve benzerleri.¹¹⁵

Hipokrat’ın sistemi sadece hastalıktan çok hastayı bütüncül bir biçimde ele alan bir sistemdir. Erken Yunan felsefesine uygun olarak, hastayı etkileyen sebepleri doğaüstü nedenlerde aramak yerine doğal yasalara dayandırma çabası gözlenir. Bir baş ağrısı Korinth’teki bir taş işçisinde oluşuyorsa nedeni Atina’daki bir felsefecinin baş ağrısından farklı bir nedene dayalı olabilirdi

Platon Hippokrat’ın temel yaklaşımını şu şekilde belirtmiştir: “bir gözü iyi etmek için kafa hatta tüm vücut iyileştirilmelidir”.¹¹⁶

Hipokrat, dine veya diğer her türlü dogmatik inanca ve bu inançlardan köken alan tıp teorilerine inanmıyordu. Besin ve bitkilere uyguladığı sıcak, soğuk, nemli, kuru kategorileri her ne kadar günümüz bilimine uygun olmasa da neden sonuç

¹¹⁵ Hornblower & Spawforth 1998, s. 466

¹¹⁶ Lyons & Petrucelli 1987 s. 214

ilişkinde değeri vermesi ve akılcı tıbbın temelini oluşturması nedeniyle önemlidir. Tıp Geleneği adlı kitabında bu dört temel mizacı ve tedavi olayının tümüyle bu kadar basit öğelere dayandırılmasını kendisi de eleştirir. Bu kategorilerin “tuzluluk, tatlılık, acılık, keskinlik, katılık, gevşeklik” ve sayısız diğer özellik ve güçteki karakterlere göre yapılması gerektiğini, insanı etkileyen pek çok karmaşık öğenin bulunduğunu söylemektedir. Bu öğelerden herhangi birinin tek başına irdelenmesinin mümkün olmadığını ancak bu öğelerden bir tanesinin belirgin biçimde ortaya çıkması durumunda bir hastalıktan sorumlu olabileceğini düşünmüştür.

Kos ve Knidos’taki tıp okulları tıp görüşleri açısından birbirleriyle bir anlamda mücadele halindeydiler. Örnek olarak, Knidos’taki okulda “4 mizaç” yani vücuttaki sıvılar ile ilgili bir inanç vardı. Bu sıvılar kişinin ruh halini, bedensel karakteristiklerini belirlerdi. Bu sıvılar lenf, kan, safra ve suydur. Ancak Kos’ta bu sıvıların lenf, kan, koler (sarı safra) ve melankoly (siyah safra) olduğu düşünülmektedir. Bu görüş ayrılığı aslında bu iki ekolün 4 mizaç gibi bazı noktalarda birleştiklerini de göstermektedir. Günümüz modern biliminde de bir örnek olarak, rölativite teorisinin pek çok farklı açıklaması ve görüş ayrılıkları mevcuttur ancak genel olarak bu teoriyi herkes kabul etmektedir. Knidos yazıları da bize genel resmi görmemizde ve Hipokrat’ın tıbbını anlamamızda yardımcı olmaktadır.¹¹⁷

Her iki okul arasındaki en büyük benzerlik her ikisinde de tıp rasyonel (akılcı) bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Hastalıklar Tanrıların gazabı veya etkisi değildir. Erken hekimler bu temel kuralı kabul etmiş ancak bazı uygulamalarında doğaüstü eğilimleri dikkate almak durumunda kalmışlardır. En basit örnek epilepsidir. Epilepsi veya sara Tanrıların veya iblislerin neden olduğu bir miktar da

¹¹⁷ Lyons & Petrucelli 1987 s. 212-113

kutsal yönü olan bir hastalıktı. Knidoslular ve Kos'lular bu düşünceyi reddetmiş ve bu hastalığı bir hastalık olarak görmeyi yeğlemişlerdir. Benzer bir biçimde hastalıkların sebeplerinin felsefi görüşlere bağlanmasını kabul etmemişlerdir (gerçi o zaman için felsefi olanla bilimsel gerçekleri ayırt edebilmek pek kolay değildi). Kısacası her iki okul da tıbbi yaklaşımlarını doğrudan gözleme dayandırmaya çalışmışlardır. Bu gözlemlere dokunmak, koklamak, tatmak, görmek ve duymak dahildir. Bu nedenle onların fikirleri modern tıbbın gerçek kökenleridir. Bu iki okul arasındaki farkların en belirginini önem verdikleri konuların farklı olmasıdır. Knidos'lu hekimler Kos'lulara göre daha gözlemseldiler ve sınıflandırmaya önem veriyorlardı bu nedenle daha çok kayıt toplamışlardı. Kos'lular ise diğer taraftan bulgularını açıklamaya çaba sarf ediyor ve semptomların (belirti) altında yatan sebepleri araştırmaya çalışıyorlardı.¹¹⁸

Hipokrat ve onun ekolündeki hekimler bitkileri tedavi amacıyla kullanmışlardı. Ancak bugün Aspirin'in her derde deva biçimde kullanılması gibi o zaman da her şeye çare olduğu düşünülen bitkiler vardı. Hipokrat ve onun ekolündeki hekimler bitkileri belirli bir limitte kullanmışlardır. Hipokrat sabırlı, dikkatli bir gözlemci, hastanın iyileşmesi sürecinde hiçbir detayı kaçırmamaya özen gösteren, fizyo-terapi, masaj, banyo, bitkiler (200 civarında) ve kolay hazmedilen besinler gibi tedaviyi destekleyen unsurları en uygun zamanda kullanmasını bilen bir hekimdi. **“Besinin ilacın, ilacın besinin olsun”**, deyişi ile bitkilerin önemi vurgulanmıştır. Hipokrat'ın kullandığı tıbbi bitkiler Hint veya Mısır tıbbındakilerle karşılaştırıldığında sayıca azdır ve garip hayvani maddeler yoktur. Leclerc bu bitkilerin 400'ünü belirlemiştir. Bunlardan bazıları;

¹¹⁸ Wheelwright 1974, s. 70

Absinthe (Acı pelinotu), *Anise* (Anason), *Anthemis* (Papatya), *Aristolochia* (Loğusa otu), *Asphodel* (çiriş), *Atriplex* (), *Polygonum* (kurtpençesi kökü) , *Bryonia* (Akasma kökü), *Lappa* (dulavratotu), *Carduus benedictus* (mübarekdiken), *Daucus* (yabani havuç), *Centaurium* (kantaron), *Chenopodium* (kaz ayağı), *Cinnamon* (kafur), , *Clove* (karanfil), *Coriander* (kişniş), *Cyclamen* (siklamen), *Dictamnus* (gazelotu), *Cytisus* (yernarı), *Erica* (funda, püren), *Euphorbia* (sütleğen), *Cassia* (sinameki), *Allium* (soğan), *Helleborus* (noel gülü), *Teucrium* (mayasıl otu) , *Hyoscyamus* (ban otu), *Conium* (baldıran), *Isatis* (çivitotu), *Cinnamomum* (tarçın), *Malva* (ebegümeci) , *Melilotus* (tıbbi kokulu yonca), *Mentha* (nane), *Artemisia* (yavşan), *Olea* (zeytin), *Potentilla* (beşparmak otu), *Ruta* (sedefotu), *Ranunculus* (dügün çiçeği), *Paeonia* (şakayık), *Ricinus* (hint yağı), *Rhus* (sumak), *Crithmum* (denizteresi), *Solanum* (yaban yasemini), *Scilla* (adasoğanı), *Thymus* (kekik), *Rosemarinus* (biberiye), *Viola* (menekşe) ¹¹⁹

“Nerede bir insan sevgisi varsa orada iyileştirme sanatına duyulan bir sevgi de vardır.”

Hipokrat ve ekolündekiler önemli bir tıbbi çıkış yapmışlardır. Özellikle diyet, çevre ve günlük hayat üzerine yoğunlaşan tedavi edici ve önleyici tarzdaki hekimlik uygulamaları ile pek çok başarıda bulunmuşlardır. **“Sağlıksız bedeni ne kadar çok beslersek onu o kadar incitiriz”; “Eğer hastanın durumu kaldırabilir gibi ise mutlak açlık sıklıkla iyi sonuç verir” “Beden kendisini iyileştirebilir”** aforizmalarıyla diyetin önemi vurgulanmıştır. Bugünün terimleriyle konuşur isek, doğru şeyler yersen, yeterli miktarda egzersiz yaparsan ve şehrin tam ortasında yaşamazsan sağlığın bunları yapmadığındaki durumdan daha iyi olur. Bugün için bu

¹¹⁹ Wheelwright 1974, s. 72

öneriler çok açık bir biçimde gerçek gözükmemektedir. Ancak Hipokrat'ın zamanında bu olgular herkes tarafından tam olarak anlaşılamamıştı. Hipokrat Epidemics, V. kitapta doğanın yenileyici gücünü şöyle anlatmaktadır: “**Doğa hastalıkların hekimidir**”.

Hipokrat metodunun prensipleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Tümüünü gözle

“Hiçbir şeyi şansa bırakma, hiçbir şeyi göz ardı etme, karışık gibi görünen durumları da not et ve yeterli zaman tanı”. Tıpçı olmayan bir kişi de bir hastanın hikayesini kaydedebilir ancak bir hekim bunun çok daha iyi şekilde yapmalıdır.

Akciğerlerde gözlenen bir ödem (iltihap – su toplaması) türünün ve göğüsteki sıvının tanımlaması iyi yapılmıştır. Göğüste sıvının birikmesi, parmak uçlarının renk değiştirmesi (kronik bir hastalığa işaret eder), “su birikir, hastanın öksürüğü ve ateşi vardır, soluma hızlıdır, aya ödemli olur (şişer); ciğerden gelen ses irin (cerahat) değil sudur... Eğer kulağınızı sırtına koyarsanız sesin sanki içeride şarap varmışçasına geldiğini fark edersiniz. “

Doktor bütün duyularını kullanmaktadır: görme, duyma, koklama, tatma ve dokunma. Hiçbir bulgu kaydedilmek için değersiz değildir. Hastadan gelen hiçbir bilgi bir kenara atılmaz. Bunun yanı sıra, gözlemler herhangi bir yargıya varmadan kaydedilir. Yani hastadan gelen bilgiler zamanın fizyolojik bilgilerine göre değil, geldikleri gibi kaydedilirler. Böylece bilgiler herhangi bir eğilime göre değil olabildiğince objektif bir biçimde kaydedilirler.

2. Hastalıktan çok hastayı incele

Hipokrat’a göre her insan her hastalığa aynı tepkiyi vermez. Hastanın çevresi, hayat tarzı onun hastalığının durumu ve nasıl iyileşebileceği üzerine bilgi verir. “Her ülkenin yapısını inceleyin, beslenme, alışkanlıklar, hastanın yaşı, konuşması, davranışları, kıyafetleri, hatta onun sessizliği veya konuşkanlığı, düşünceleri, uyku durumu, rüyalarının içeriği ve kökeni... bir hekim bunların tümünü incelemeli ve kaydetmelidir”.

Koslu Hipokrat hastalıkları, etkiledikleri organlara göre sıralamıştı. Günümüzün modern fizyolojik ve anatomik bilgi düzeyine göre de biz bu metodu oldukça yararlı bulmaktayız. Diğer taraftan günümüz tıbbi hastadan çok hastalığa yönelmiştir. 19.yy’da yaşayan ve Hipokrat’ın büyük bir çevirmeni olan, Francis Adams bu konuda şöyle demiştir: Hipokrat ve ekolünün büyük başarısı, dikkatlerini günümüzde olduğu gibi sadece bazı noktalara yoğunlaştırmak yerine genel durumu daha iyi gözlemlemeleriydi.

3. Dürüstçe davran

Koleksiyonda 40 hasta ile ilgili durum detayıyla anlatılmıştır. Hastaların yarıdan fazlası ölmüştür ancak onların hikayeleri dürüstçe, objektif ve gerçeğe uygun bir biçimde kaydedilmiştir. Yazarlar hastaların ve kendilerinin beklentileri (iyileşme) bazı durumlarda gözlenip bazı durumlarda ne yapılırsa yapılsın hasta kaybedilmesinden bağımsız olarak bu kayıtları tutmuşlardır.

Bunun yanı sıra “bir hekim hastalarının hastalığını ve tedavi sonucunda beklenen sonucu da doğru tahmin edebilmelidir. Bu sayede güvenilirliği artacaktır”.

4. Doğaya yardım et

Tedavileri temel metodu doğaya benzemelidir. Hekimin temel amacı vücuttaki doğal güçlerin uyuma ulaşması ve böylece sağlığa ulaşmayı sağlamak için gerekli koşulları oluşturmaktır. Cerrahi uygulamalarda dahi odak nokta hep restore etmektir. Hekim daha önceki deneyimlerinden de edindikleriyle yapabileceğini yapmalı, yardım edemeyeceği durumlarda müdahale etmemelidir. Hastalıklarda temel iki prensip vardır, yardım et veya en azından zarar verme”.

Ancak kesinlikle Hipokratistlerin pek çok eksiği vardı. Öncelikle, çok detaylı olarak üzerine eğilmiş olmalarına karşın anatomik eksikleri çok fazlaydı. Hastalık ve yaralanma üzerine çok az şey biliyorlardı.

Diğer bir kısıtlama doğru teşhisin yapılamaması ve tedavide bir çeşit boş vermişlik, izle ve gör metodunun benimsenmiş olmasıydı. Diyet ve diğer bazı metotlarda, hatta cerrahide Hipokratistler doğrudan müdahale etmişlerdi ancak bunlar kısıtlıydı ve onlar da ancak yararlı gördüklerini uygulamaktaydılar.¹²⁰

İstanbul tıp ekolünde anatomi bilgisinin çok sınırlı olduğu bilinmektedir. Kemikleri tanımakla beraber, İstanbullu hekimlerin iç organlar hakkındaki bilgileri fazla değildi. Yine de hastaları belirli bir yöntemle göre tedavi edebilmek için vücudun işleyişi hakkında genel bir yaklaşımları olmalıydı: böylece 4 mizaç veya “vücut sıvıları” teorisini ortaya koydular. Bu, yeni bir fikir olmamakla birlikte, onu rasyonel bir temele oturtular. Bu teorinin insan ve hayvan vücudunda, kan, safra gibi çok önemli sıvıların bulunduğunu gözlemlemesiyle ortaya çıktığı şüphesizdir. Gerçekten bazı fiziksel durumlar sıvı salgılamasını da beraber getirmekteydi; burun akması, baş üşütmesine, kusma ve ishal ise farklı fiziksel durumlara işaret etmekteydi. Bu gözlemler, sağlığı vücuttaki dengenin ürünü olarak gören

¹²⁰ Canning 1985, s.440

Pythagorasçı görüş ile birleşerek adı geçen doktrine götürdü. Empedokles'in dört unsuru (kök eleman) da, bu teorinin Hipokrates versiyonunda rol oynadı ve bu dört unsur yanında dört keyfiyet veya nitelik – kuruluk, ıslaklık, sıcak ve soğuk - yer aldı. Sonuçta vücutta kan, kara safra, sarı safra ve balgam olmak üzere dört vücut sıvısının bulunduğu düşünüldü. Bu sıvılar dört keyfiyet (nitelik) ile birleştirildi ve sağlıklı bir insanda bunların hepsi denge içindeydi. Bir veya ikisinin fazlalığı vücutta bir takım fiziksel dengesizliklere sebep olmaktaydı. Daha sonra milattan sonra ikinci yüzyılda, hekim Galenos bu doktrine dört mizacı ekleyerek genişletti ve insanları, kanlı (sıcak ve cana yakın); flegmatik (yavaş hareket eden uyusuk ve miskin), melankolik (üzgün, durgun), ve kolerik (çabuk kızan, çabuk tepki gösteren) olmak üzere dört sınıfa ayırdı. Bu sınıflandırma, dört vücut sıvısı ve Hipokrates'in dört niteliği ile tıpta on yedinci yüzyıla kadar kullanıldı.

Böylece hastalıklar ve hummalar, vücut sıvılarının ve niteliklerinin dengesizliği olarak addedildi. Ancak bunların değişik cinslerinin, bilhassa göğüs hastalıklarının ve sıtmanın çeşitli tesirlerini tanımak için büyük çaba gösterildi. Sıtma, diğer hastalıkları maskeleyen veya en azından belirtilerini farklı gösterdiği için hekimlere ciddi güçlükler yaratan bir hastalıktı. Sıtma, Akdeniz Bölgesinde yaygın görülen bir hastalık olduğundan Hipokrates hekimleri sık sık bu zorluklarla karşılaşmışlardı. Hastaları dikkatle muayene etmelerine rağmen, nabzın ateş ile değiştiğini fark etmemiş olmaları şaşırtıcıdır. Muayene sırasında hekimlerin nabız ölçmeye ender olarak başvurduğu anlaşılmaktadır bunun sebebi, belki de ateşli hastalığın seyrini tahminden (prognoz) çok, ateşli hastalığı teşhise (diagnoz) önem vermeleriydi. Hipokratik Korpus'ta Prognoz¹²¹ önemli bir yer tutmaktadır.

¹²¹ Prognoz Hastalığın seyrini tahmin etme

Prognoz yapabilmekteki deneyim bir doktor için en iyi şeylerden birisidir (Prognostic 1). Hastanın durumu ile ilgili işaret ve ipuçlarını değerlendirebilmek corpus boyunca bir yetenek olarak nitelendirilmektedir. Hasta doğal olarak sadece hastalığın sonuçları ve sağlığını geri kazanmaya odaklanmıştır. Hipokratik diagnoz

Resim 19- 1528'de Lyons'ta yayınlanan bir resimli el yazmasından Hipokrates Galenos ve Avicenna

pek çok fenomeni dikkate almak zorundadır – yaş, iklim, cinsiyet, hayat tarzı gibi.

Prognostic'in (bölüm 2) yazarı daha sonradan Hipokratik facies yada "hastanın yüzüne bak" olarak bilinecek şu tavsiyeyi vermektedir "Akut hastalıklarda bir hekim hastasına şu incelemeleri yapmalıdır. Hastanın suratını incelemeli ve sağlıklı mı hasta bir insan mı olduğunu anlamaya çalışmalıdır. Hasta bir kişi sivri burun, içe çökmüş gözler, çökük yanaklar, soğuk kulaklar, kuru ve gergin bir surat derisine sahiptir. Tüm suratın rengi solgun veya koyudur. Eğer surat bu haldeyse hastalığın

başındadır ama eğer yeterince fikir edinilemediyse hekim hastaya başka sorular sormalıdır, uyku problemi var mı, dışkıda problem var mı, iştahı açık mı? Eğer cevap evet ise o zaman tehlike daha az ciddidir. Kriz bir sonraki gün veya gece gelir ve hastalığın iyileşme ihtimali vardır. Ancak cevap hayır ise ve yukarıda belirtilen sürede bir iyileşme olmaz ise bu ölümün bir işareti olabilir.”

Prognostiğin yanı sıra “Prorrhetic” te bu sınıfta önemli bir çalışmadır ve eğer hastalık tedavi edilemeyen bir epidemik ise hastalığın seyrini kaydetmek ve bir hastalık tablosu çıkarmak önemlidir. Saplık için rejim kısmında sağlıklı bir hayat için yapılması gerekenleri anlatan ve daha sonra sağlıklı yaşam için elkitapları gibi bir geleneğe dönüşecek ve hatta günümüzde de devam eden çalışmaların ilkidir. ¹²²

Netice itibariyle, Hipokrates hekiminin görevi doğanın iyileştirici kudretini kullanmaktı ve tedavi, bu husus göz önünde bulundurularak yapılmaktaydı. Böylece hekim, tedavide müshillerden, kusturuculardan, açlık perhizinden ve hatta kan almadan faydalanacağı gibi iyileştirmenin doğal olarak meydana gelmesi için acıyı dindiren, gevşeme, rahatlık veren banyolar, masaj, arpa suyu, şarap, bal enfüzyonları¹²³ tavsiye etmekteydi. Hastanın ruh sağlığı da ayrıca hekimin ilgisi dahilindeydi.¹²⁴

“Hayat kısa; sanat uzun; olay ani; tedavi riskli; kayıp ağırdır. Bir hekim için önemli olan yalnızca tedaviyi uygulamak değil, hastanın kendisi, yakınları ve çevresi düşünülerek de tedaviyi gerçekleştirmektir”.

¹²² Hornblower & Spawforth 1998, s. 466

¹²³ Enfüzyon : bir madde veya bitkinin sıcak su içinde bekletilmesi veya kaynatılması neticesinde elde edilen sıvı

¹²⁴ Ronan 2003, s. 94

HEROPHILOS (~ M.Ö 320 -)

Dini ve geleneksel nedenlerde dolayı, insan vücudunun incelenmesi 5. ve 4. yy Yunanistan’ında kabul edilebilir bir şey değildi. Bu nedenden dolayı Hipokrates ve Aristoteles’in araştırmaları ciddi şekilde engellenmiştir. Aristoteles hayvanlar üzerinde deneyler yaparak kendini tatmin etmiş ve keşfettiklerini insan vücuduyla karşılaştırma eğiliminde bulunmuştur. Fakat doğru bir tıp açısından oldukça zor bir olaydır. Ptolemaios, Yunan bilim adamlarını Mısır’a çağırdı, tıbbi amaçlar için insan vücudunun kullanılması yasağını ortadan kaldırdı. Bin yıl boyunca dini nedenlerden ötürü ölümlerini mumyalayan Mısırlıların yarattığı bu ortamda, cesetlerle ilgili anatomik incelemeler yapılması kötü karşılanmamıştı.¹²⁵

Günümüzde dahi, halen bazı etik tartışmalara konu olan bu olay, o dönem İskenderiye’inde olumlu karşılanmış olması tıp tarihi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

İstanbul Boğazının Asya yakasında bir Yunan kenti olan Khalkedon da doğan Herophilos’un tam doğum tarihi bilinmemektedir ancak yaklaşık olarak 320’ler olduğu tahmin edilmektedir. Tıbbı, Kos (İstanköy) Adası’ndaki büyük tıp bilgini Praksagoras’tan öğrenmiştir¹²⁶. Ptolemeus Soter tarafından İskenderiye’ye çağrıldığını ve orada Ptolemaios Filadelfos zamanında da çalışmaya devam ettiğini biliyoruz. Herophilos, pratisyen hekim ve hoca olarak büyük ün kazanmış ve bilgisinden faydalanmak isteyen öğrencilerin akınına uğramıştı.¹²⁷ İskenderiye Tıp ekolü M.Ö 3. yüzyılın erken dönemlerinde Herophilos tarafından kuruldu. İskenderiye bu ekole sahip olmakla övünürdü. Herophilos burada çalışmalarına

¹²⁵ Canning 1985 , s. 447

¹²⁶ Jackson 1999, s. 20

¹²⁷ Ronan 2003, 126

devam etti ve orada en az on bilimsel inceleme yazdı.¹²⁸ Herophilos'un "Hipokrates üzerine yorumu, ebeler için bilgileri, anatomi çalışmalarını ve ani ölüm nedenlerini içeren bu bilimsel yapıtlar M.S. 272 yılında İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması sırasında yok olmuştur. Bunların hiçbiri ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Ancak daha sonraki yazarlardan, özellikle de Galenos'tan öğrendiğimize göre, Herophilos, yalnızca büyük bir tıp bilgini değil, aynı zamanda da iyi bir hekim ve cerrahı ve çok önemli makalelerini yazmasında en büyük rolü, mantık ve deneyimi eşit oranda değerli bulması oynamıştır. Kuramlar gerekliydi ama, pratik uygulama ve deneyimlerle şekillendirilmeli veya onlara bağlı olmalıydılar. Başarısındaki diğer belirleyici faktör, bu düşüncelerini uygulayabilecek özgürlüğe sahip olmasıydı. Ptolemaios'un İskenderiyesi'nde bu, insan kadvralarının disseksiyon için kısıtlama olmaksızın kullanabilmesi anlamına geliyordu¹²⁹

Şu açıktır ki, bu kadar çeşitli araştırmalarını ne gibi bir düzen içersinde yaptığını belirlememiz ve bir uygulama alanından diğerine nasıl geçtiğinin varsayımını yapmamız bizim için olanaksızdır. Fakat; insan beyni üzerindeki çalışmalarını onun çalışma bakış açısından anlamak mümkündür. İncelemeler esnasında Herophilos sinirleri ve onların beynindeki kaynaklarını keşfetmiştir. Bu yüzden damarları tanımlayan herhangi bir fikri yıkmıştır. Fakat o daha da ileri giderek duyu sinirlerini ve uyarıcı sinirleri birbirinden ayırmıştır. Özellikle de optik sinirleri gözden beyne kadar takip etmiştir. Fakat, bu inceleme ona, bu sinirin boş (aldatıcı) olduğunu gösterdiği için Herophilos'ta onun görevinin pneuma taşıma olduğuna inanmıştır. Bu pnumayı bir nevi elektrik ile eşit saymaya yönlendiriyordu.

¹²⁸ Jackson 1999, s. 21

¹²⁹ Jackson 1999, s. 20

Bu yüzden Herophilos'un çevresel sinir sisteminin çalışması ile ilgili iddiaları bir çırpıda düşüyordu., fakat bu konuyu daha da uzağa taşıyabiliyordu.

Onun beyin üzerindeki çalışmaları önemli ve doğru bir sonuç içermektedir: Beyin kalp değil, hem zihinsel gelişmeden hem de duyulardan sorumludur. Bu kesin bir delil yoluyla açıklanmamıştır. Herophilos'un keşfini ve sonuçlarını Kopernik'in devrim yaratan buluşlarının küçük bir versiyonuna benzetebiliriz. Dünyanın güneşin etrafında döndüğü kesin olarak açıktır. Ama Kopernik'ten önce yüzyıllar boyunca bize tersi doğru gelmiştir. Herophilos zamanında da bir çok insana beynin, insan aklının temeli olduğu görüşü gerçekten uzak bulunmuş olmalıydı. Onun beyin ile ilgili çalışmalarında, bu basit başarı belki de başarıları arasında en önemlisi olduğu halde, ilk olarak beyin anatomisi üzerinde çok ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirmiştir. Özellikle de beyincikle ile asıl beyni birbirinden ayırt edebilmiştir.¹³⁰

Herophilos, tıp teorisini ve uygulamalarını dört salgı (vücut sıvısı) doktrinine dayandırmış olmakla birlikte, en önemli tıbbi çalışmalarını anatomi konusunda yaptı. Beyni, sinir sistemini, atar ve toplar damar sistemini (her ikisi arasındaki farkı belirtmişti), cinsel organları ve gözü inceledi. Sinir sisteminin merkezinin kalp değil, beyin olduğunu doğru olarak buldu ve sinirlerin beyinden aşağıya doğru, omurilik boyunca inişini çizdi. Hayvanlarda var olan ancak insanda bulunmayan *rete mirabile* (harika ağ) adı verilen damar ve sinir karışımı hakkında da yazdı. İnsan anatomisinin bazı kısımları bugün hala onun ismiyle anılmakta; kalpteki bir çukura *calamus Herophili*, sinüsler ile beyin kalın zarının (*dura mater*) birleştiği noktaya *torcular Herophili* denmektedir. Optik sinirin gözden beyne gidişini izledi, karaciğer ve

¹³⁰ Canning 1985 , 447

bağırsaklara büyük ilgi gösterdi. Küçük bağırsağın bir kısmı için “duedonum” adını (veya bunun Yunanca eşdeğeri dodekadaktylos = on iki parmak) ilk defa Herophilos kullandı. Buradaki lenf kanallarını diğerlerinden ayıran ilk kişi de o oldu. Jinekolojide de bazı ilerlemeler kaydetti ve fallop tüplerini keşfetti.¹³¹ Herophilos perhiz üzerine de yazı yazmış ve sağlığı korumak için jimnastiği önermiştir.¹³² Vücudumuzun veya organlarımızın önem taşıyan bölümleri onun dikkatini çekmiş ve çok azı onun dikkatinden kaçmıştır. Onun araştırmalarının sonuçları iki bin yıl boyunca erişilmez olan derin düşünce ve uygulamaları göstermektedir. Kadın doğum alanında önemli işler yapmıştır. Ters gelme gibi problemlili doğumların zorluklarını engellemek için herhangi bir yol önerip önermediği açık olmasa da nedenlerini araştırmıştır ve adetini sağlık ve psikoloji üzerindeki etkisini incelemiştir.

133

Fakat onun her alanda başları sağladığı düşünülmemelidir. Hastalıklardan koruyucu tıbbi önlemler alan diyet ve egzersiz gibi doğal tedavi yöntemleri ile ilgilendiği halde, bir çok modern pratisyen gibi genellikle hastaya zararlı olan uyuşturucu kullanımına önem vermiştir. Orta Çağ’ın sonlarına doğru sayısız hasta tarafından önemsenmeyen “kanatma” bir tedavi yöntemi olarak benimsemiştir.

Solunum ile ilgili teorisinde, bir çok çağdaş tıp inançlarına zıt olarak, damarların kan taşıdığını söylemiştir. Herophilos’a göre soluk almak ciğerlere yeni hava getirir ve ciğerdeki bu hava vücudun uzak yerlerine yayılır. Sonra kullanılan bu hava vücudun çeşitli yerlerinden soluk verme işlemi sırasında dışarı atılır. Herophilos’un düşüncesi gerçeğe az veya çok yakındır. Fakat ne zaman biri ona

¹³¹ Bu keşif sonradan unutuldu ve bu organlar on yedinci yüzyılda İtalyan anatomist Gabrielle Fallopio (1523 -62) tarafından bağımsız olarak yeniden keşfedildi.

¹³² Ronan 2003, s. 126

¹³³ Canning 1985 , 449

solunum ile ilgili gerçekleri anlatmaya kalksaydı, o reddederdi. Onun bu önerisi belirgin dört aşama içermektedir.

Nabız ile ilgili de onun benzer başarısızlıkları vardır. Onun hocası Praxagoras nabız teşhise yardım amacıyla kullanmıştır. Fakat onun birinin çocuğun ateşini ölçmek için alnına dokunmasından daha akıllıca bir şekilde kullanmadığını söyleyebiliriz. Bunun aksine Herophilos bunu saat tutarak yapmıştır. Ve bunun için clepsydra (su saati) kullanmıştır. Ayrıca nabızın büyüklüğünü, ritmini ve kuvvetini kaydetmiştir. O nabızın kalbin atışlarının bir yansıması olduğunu anlamıştır.¹³⁴ Su saati kullanarak ilk kez nabız ölçmeyi deneyen Herophilos'a göre, nabızın temel olgusu, müzikteki gibi ritimdir

Damar içerisinde kanın atışı vardır ve bu esnada damar duvarları geçici olarak genişler ve daha sonra bir sonraki kan atışına kadar normal durumuna döner fakat; Herophilos bunu yanlış anlamış ve o damarların normal durumunun genişlemiş hali olduğunu düşünmüştür.¹³⁵

Sonuç olarak Herophilos, mantıklı düşünce yöntemini doğrudan araştırmalara uyarlayarak çok önemli anatomik keşifler yapmıştır. Özellikle göz, karaciğer, beyin, genital organlar, damarlar ve sinir sistemi üzerine kayda değer araştırmaları vardır. Onları *pneuma* 'nın kanalları olarak görmekle birlikte, duyuşal ve motor sinirleri ayrı ayrı tanımlanmış, beynin dördüncü ventrikülünden çıktıklarını ve omurilik boyunca gittiklerini fark etmiş, beynin, zekanın merkezi olarak kabul etmiş ve aynı zamanda sinir sisteminin de merkezi olduğunu söylemiştir. Fallop tüpleri ile yumurtalıkları keşfetmiş, bunları erkekteki testislerle yapısal ve işlevsel olarak karşılaştırmıştır. Öğretmeni Praxagoras'ın görüşlerini geliştirerek ortaya koyduğu nabız üzerine

¹³⁴ Canning 1985 , 448

¹³⁵ Canning 1985 , 449

alışması temel ilkelerde hatalı olsa da, nabzı tanı amacıyla kullanıma sokmuştur. Galenos'a göre Herophilos, anatomik çalışmalarının sonuçlarını geniş deney ve diyet önerileri ile bir araya getirerek sağığın hizmetine sunmuştur.¹³⁶

¹³⁶ Jackson 1999, s. 21

ERASİSTRATOS (M.Ö 304-?)

Helenistik dönemin iki büyük tıp yazarının biri de Herophilos'un daha genç bir çağdaşı olan Erasistratos'tur. Herophilos'un Galenos tarafından insan anatomisinin öncüsü olarak adlandırılması gibi, Erasistratos'da fizyolojinin babası olarak tanınmıştır.¹³⁷

Bir hekimin oğlu olan Erasistratos, M.Ö. 304 dolaylarında İyonya'da Sakız Adası'nda, tıpla uğraşan bir ailede doğdu¹³⁸. Buradan ayrıldıktan sonra Aristoteles'in Atina'daki Peripatetik Okulu'na gelmiş ve orada tıp öğrenmiştir. İskenderiye'ye gitmeden önce, 25 yaşındayken Kos'a (İstanköy) gittiği sanılmaktadır.¹³⁹ İskenderiye'de Ptolemaius Filadelfos'un saray hekimin yanında çalıştı. Yaşlanınca hekimliği bıraktı ve araştırmaların yönetimini üstlendi. Burada değerli çalışmalar yaptı.¹⁴⁰ Fizyoloji üzerinde çalışmıştır. Daha ziyade teorisyedir. Post Mortem (ölüm sonrası) teşrih üzerine eğildiği için ona pathalojik anatomist de denmektedir.¹⁴¹

Yazılarından hiçbiri günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak kuramları ve başarıları Herophilos'unkilerden daha iyi bilinmektedir. Çünkü Galenos, Erasistratos'un fizyoloji öğretilerine şiddetle karşı çıkmış ve onu çürütmek için büyük çaba harcamıştır. Bu nedenle Erasistratos'un çalışmaları da dolaylı da olsa korunabilmiştir.

Erasistratos, Herophilos'un sinir sistemi çalışmalarına devam etmiş, insan beyninin daha ayrıntılı tanımlamasını yapmış ve beyni beyincikten ayırmıştır. Canlı beyinlerle yaptığı çalışmalar sonucunda, beynin dış zarı olan *dura mater*'in hasar görmesinin, motor sinir işlevlerini bozacağını söylemiştir. İnsan beynini bazı

¹³⁷ Jackson 1999, s. 22

¹³⁸ Ronan 2003, S. 126

¹³⁹ Jackson 1999, s. 21

¹⁴⁰ Ronan 2003, S. 127

¹⁴¹ Serdaroğlu 1996, s. 21

hayvanların beyinleriyle karşılaştırmış ve insanın üstün zekasının yalnızca beynin büyük oluşundan değil, aynı zamanında yüzeyindeki belirgin kıvrımlardan da kaynaklandığını söylemiştir.¹⁴²

Erasistratos çok sayıda kitap yazmıştır. Bu kitaplar yalnız anatomiyle değil, aynı zamanda karın bölgesi, ateşli hastalıklar, gut, su toplaması, kan kusma ve sağlığın korunmasıyla da ilgiliydi. Bu kitapların büyük kısmı kayıp olmakla birlikte, anatomi çalışmaları ve vücut fonksiyonlarıyla ilgili incelemeleri hakkında kısmen bilgimiz vardır. İskenderiye’de getirdiği yeniliklerden birisi de, ölüm sebeplerini araştırmak için yaptığı otopsiler idi. Kilo kaybına yol açan faktörlerin keşfine götüren ilk deneyleri de o yaptı ve böylece metabolizma incelemelerinin temelini attı.¹⁴³ ¹⁴⁴ Erasistratos başarılı bir cerrahtı. Yaptığı operasyonlar arasında, karnın açılarak karaciğerin tedavi edilmesi ve idrar zorluğunun (yavaş ve ağırlı idrar yapma) tedavisi için kateterizasyon uygulaması da vardı. Onu, başkaları da izledi.

Erasistratos ile ilgili bir öyküye göre; Seleukos Krallığının Makedonyalı komutanı I Seleukos Nikator’un oğlu Antiokhos bir gün hastalanır ve yatağa düşer. Antiokhos’un hastalığına hiçbir hekim çare bulamayınca, Erasistratos saraya çağrılır. Erasistratos hastayı muayene ederken, birden odaya yaşlı kralın genç kızlarından Stratonike girer. Antiokhos’un nabız atışları tam o sırada hızlandığını ve yüzüne kan yürüdüğünü fark eden Erasistratos, hastalığın kaynağının fiziksel değil zihinsel olduğunu, Antiokhos’un hastalığının kökeninde erişilmez üvey annesine duyduğu tutkunun yattığını anlar. Bu öykünün gerçekliği konusunda şüphelerimiz olsa da

¹⁴² Jackson 1999, s. 21

¹⁴³ Erasistratos’un bu çalışması on yedinci yüzyılda İtalyan hekim Santorio tarafından yeniden ele alınmaya kadar unutulmuştur.

¹⁴⁴ Ronan 2003, S. 126

Erasistratos'un fizyoloji konusundaki başarıları hakkında herhangi bir şüphemiz bulunmamaktadır¹⁴⁵

Vücut sıvılarının hareketlerinin açıklanmasında açık ya da gizli güçleri savunan önceki görüşlere karşı çıkan Erasistratos, Stratos'un doğanın boşluklarının doldurulması eğilimi anlamına gelen *horror vacui* kuramını desteklemiştir. *Pneuma* görüşüne bağlı kalmış ve arterleri yalnızca pneumanın damarları olarak görmüştür. Bu nedenle, arterlerden kanın aktığına ilişkin gözlemin bir yanılgı olduğunu söylemiştir. *Pneuma* arterlerden görünmeden dışarı akmakta ve arterlere komşu venlerdeki kan, *horror vacui* kuralına uyarak damar duvarından arterlere geçmektedir. İki tip *pneuma* tanımlanmıştır. Havadan akciğer yoluyla alınıp, vücuda dağıtım için kalbin sol ventrikülüne giden ve yaşamı destekleyen *vital pneuma* ve beyinde yerleşmiş olup, sinirler yoluyla dağılan psişik *pneuma*.. Erasistratos kalbi, kanın dağıtıcısı olarak doğru tanımlamıştır.¹⁴⁶

Erasistratos'un metabolizma üzerindeki incelemeleri onu, canlı varlıkların vücutlarının her parçasının atardamar, toplardamar ve sinirlerden meydana gelen bir doku olduğunu ileri sürmeye sevk etti. Bu, mikroskobun icadından önceki günler için şaşırtıcı bir başarıdır. Sindirim olayının bir çeşit pişirme ve fermentasyon olduğuna dair yanlış inancı reddetti ve mide kaslarının hareketini tanımladı. Ayrıca, gırtlığın yutma sırasında nasıl kapandığını göstererek bazı hekimlerin zannettikleri gibi, içeceklerin akciğere giremeyeceğini kanıtladı.

Erasistratos'un solunum konusundaki çalışmaları da, daha önceki yapılanlara oranla önemli katkılar getirdi. Duyu ve hareket sinirlerini birbirinden ayırt ederek

¹⁴⁵ Bu olay Fransız ressam Jacques Louis David'in, yüzyıllar sonra 1774'te yapacağı "Erasistratos'un, Antiokhos'un Hastalığının Nedenini Keşfedişi" adlı resmine de konu olmuştur.

¹⁴⁶ Erasistratos'un bu tanımı William Harvey'in kan dolaşımı keşfine en çok yaklaşan kişi olmasını sağlamıştır

Herophilos'tan bir adım daha ileri gitti. Kalbin pompalama hareketi yaptığını anlamakla beraber dolaşımın farkına varamadı; ona göre kalbin bir tarafı ruh, diğer tarafı kan pompalamaktaydı. Kanın karaciğer tarafından üretildiğine inandı. Dört salgı doktrinini reddetti ve hastalıkların kan fazlalığından oluştuğunu varsaydı. Buna rağmen, tedavide çağdaşlarının yaptığı gibi kan alma yöntemini uygulamayıp bunun yerine, çok az miktarda gıda almaya dayalı bir rejim tavsiye etmiş olması dikkat çekicidir.¹⁴⁷

Herophilos ve Erasistratos'un çalışmaları, önemli sonuçları olan büyük adımlardı. Buna dayanarak onların açtıkları yolda başka araştırmacıların önemli buluşlar yapmaya devam etmeleri beklenirdi. Ancak, o zamandan sonra İskenderiye'de tıp araştırmaları hızını yitirdi. Nedeni kesin olarak belli değilse de, bir çok etkene bağlı olması muhtemeldir. Sıklıkla olduğu gibi, hızlı bir gelişme ve ilerleme dönemini, pekişme dönemi izledi; mevcut bilgiler şekillendirilip yeni görüş ve bilgilere dönüştürüldü. Yeni verilerin yorumu üzerine bir çok farklı görüş ortaya çıktı ve tıp kuramı hakkındaki tartışmalar, uygulamalı araştırmaların yerini aldı. Yunan anti- disseksiyon kulisleri de tekrar ön plana çıktılar. İlk Ptolemaios Kralları, tıp araştırmalarını, bu eleştirilerden korumakla kalmamış onları bu yönde cesaretlendirmişlerdi. Ancak daha sonra gelen ve politik açıdan güçsüz krallar, disseksiyon konusunda tartışmalara girmekten şiddetle kaçındılar belirleyici bir faktör de, büyük olasılıkla, Celcus'un disseksiyonla bir arada anlattığı, İskenderiye'de yapılan etkileyici bir insan viviseksiyonudur. Eğer bu iki uygulama arasındaki ayrım belirgin olarak ortaya konmadıysa, viviseksiyona karşı gelişen düşmanlık disseksiyonun da ölümüne yol açmış olabilir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Ronan 2003, S. 127

¹⁴⁸ Jackson 1999, s. 22

THEOPHRASTOS (M. Ö. 371 - 286)

İlkel insan çevresindeki resimlerken hayvanları çizmiş, bitkileri ise ihmal etmiştir. Bunun nedeni açıkça, bitkilerin toplanması, hayvanların ise avlanmasıdır. Hayvanlar ile olan ilişkiler insanları çok daha fazla etkilemiştir. Çünkü bitkileri toplamak ne bir zorluk ne de hayvan yakalamak için yapılan dualar veya büyülerden birine ihtiyaç duyuyordu. Ancak erken kültürlerden bazılarında buna istisnai durumlar gözlemekteyiz. Girit'te Knossos sarayının fresklerinde bazı tıbbi kullanımı olduğu tahmin edilen bitki resimlerini ve Thebes'ten bitkileri görmekteyiz ¹⁴⁹.

Bitkilere olan bu yetersiz sayılabilecek ilgi Antik Yunan dünyasının her konuda olduğu gibi botanikte de gösterdiği çaba ile tersine dönmüştür. Doğa bilimlerinin pek çok alanında değerli çalışmalar vermiş olan Theophrastos “Botaniğin Babası” olarak bilinmektedir.

M.Ö. 371 dolaylarında Midilli Adası'nda Eresos'ta doğan Theophrastos Aristoteles'ten on üç yaş küçüktü. Theophrastos, otuz beş yıl yönettiği Lykeion'u Aristoteles'ten devralmadan önce, yirmi yıl boyunca onunla çalıştı. Aristo doğa bilimlerinin ve morfolojinin kurucusudur. Onun Atina'da bir ilaç dükkanı vardı ve her ne kadar doğa bilimlerinde bir deha idiyse de bitkilerin tedavide kullanımları ile ilgili de kitap yazmıştır. İnsan ırkının bu büyük “Babalarının” gerçekten de ne kadar büyük olduklarını anlamakta bazen zorlanırsınız ¹⁵⁰. Theophrastus aralarında ünlü hekim Erasistratos'un da bulunduğu iki bin kadar öğrenci yetiştirdi. Atina'da kazandığı saygınlık o kadar büyüktü ki, daha sonraları dinsiz olduğu iddiasıyla aleyhinde açılmak istenen dava teşebbüsleri başarısız olduğu gibi, filozoflar aleyhindeki bir kanun da iptal edildi.

¹⁴⁹ Wheelwright 1974 s. 76

¹⁵⁰ Wheelwright 1974 s. 77

Theophrastos, Aristoteles'in öğrettiklerinin hepsini olduğu gibi benimsemedi; bazı konularda kendi fikirleri vardı; Aristoteles'in bazı görüşlerini hep eleştirmiş gibi görünmektedir. Böyle olması da doğaldı. Eğer bir öğrenci hocasının bütün görüşlerini körü körüne kabul ederse, bu hoca ne kadar parlak olursa olsun, bilimde ilerleme olamazdı. Bu tutumun herhangi bir tatsızlık veya gücenme yaratmamış olması da Aristoteles'in ve Lykeion'un büyüklüğünün ve başarısının bir ölçüsüdür. Theophrastos hangi konuları sorguladı? Aristoteles'in evrenle ilgili bir çok fikri onda şüphe yaratmıştı. Örneğin, eğer göklerin en dıştaki küresi bir "ilk hareket ettirici" tarafından döndürölüyor ise, niçin bazı gök cisimleri diğerlerinden daha hızlı hareket etmekteydi? Niye gök cisimlerinin hareketi, Ay altı küresindeki cisimle geçmemekteydi? Gözlemlediği bazı olaylar için Aristoteles'in verdiği açıklamaları da sorguladı: gelgit olayının sebebi neydi? Eğer doğa, yaratıklar için en iyi olanı istiyorsa, geyikler niçin kendilerine zararlı olan boynuzlara sahipti.

Bu gibi sorular, çoğunlukla yeni araştırmalar için ilgi çekici noktalar ortaya koydu. Ancak Theophrastos, yalnızca eski fikirleri sorgulayan bir kişi değildi; kendisi bugün özellikle verimli katkıları sebebiyle hatırlanmaktadır. Maalesef, yazılarının ancak bir bölümü günümüze gelmiştir; yine de bunlar, onun en az üç sahada öncülük etmiş olduğunu açıkça göstermektedir. İlk olarak, bilim tarihine ilk katkıda bulunanlardan biriydi. *Doğa Filozoflarının Görüşleri* adlı kitabı daha sonraki birçok yazar için kaynak teşkil etmişti. İkinci olarak, mineraloji konusunda yetenekli bir uzmandı. Yaptığı denemeler onu Platon ve Aristoteles'in benimsemiş olduğu temel sınıflandırmanın doğruluğunu sorgulamaya sevk ettiyse de, Aristoteles'in mineraller, maden cevherleri ve taşlar üzerine başlatmış olduğu araştırmaları sürdürdü. Ayrıca, çok çeşitli maddenin tam tanımını verdi, bunların ateşe nasıl tepki

gösterdiğini, dokunulduklarında nasıl olduklarını, renklerini ve diğer özelliklerini tanımladı. Ve böylece Batı'daki ilk metodik mineraloji çalışmasını hazırladı¹⁵¹.

Resim 20 Robert Thom'un çizimine göre "Theophrastus öğrencilerine ders veriyor"

Theophrastus'un üzerinde çalıştığı üçüncü ve en önemli konu botanikti. Elde ettiği sonuçları *Bitkiler Üzerine Araştırmalar* adlı eserinde topladı. Bu eserde, Batı'da Atlantik'ten başlayarak Doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzanan bir bölgeye ve hatta birkaçı da Hindistan gibi uzak bir ülkeye ait yaklaşık 550 kadar bitki türünü ve çeşidini, gerek kendi temin ettiği gerekse gezginlerin ve başka kişilerin naklettiği bilgileri kullanarak kaydetti. Tabii ki, bu durum eserde bitkilerle ilgili bazı hikayelerinde yer aldığı anlamına gelmekteydi. Theophrastus insanlık tarihinde ilk kez çiçekli ve çiçeksiz bitkileri birbirlerinden ayırmıştır. Bunun yanı sıra bir ağacın yıllık halkalarını ayırt etmiş ve çok daha sonra Goethe'nin belirttiğinin aynı şekilde

¹⁵¹ Ronan 2003, s. 112

petallerin (çiçek taç yapraklarının) aslında sadece renk ve şekil olarak dönüşmüş yapraklar olduklarını belirtmiştir¹. Diğer taraftan, bazı gözlemlerini araç gereç yokluğundan dolayı iyi yapamadığı da doğrudur; Aristoteles gibi Theophrastos'un da büyütecisi yoktu. Botanikteki çalışmalarının o güne kadar yapılmış olanlardan önemli bir farkı, bitkileri sınıflandırma yönteminde görülür. Theophrastos, sonraki botanikçilere büyük yarar sağlayacak bir yöntem geliştirdi. Ayrıca, bu bilgileri tarafsız bir yaklaşımla topladığı gibi, onları tenkitçi gözle tartıştı ve elindeki bilgiler yetersiz olduğunda herhangi bir hüküm vermekten kaçındı.¹⁵²

Theophrastos bitkileri; ağaçlar, bodur ağaçlar, çalılar ve otlar olarak ayırdı, yabani ve yetiştirilmiş varyeteler arasındaki genel ve spesifik farkları kaydetti. Ayrıca, bitki özsularını, tıbbi bitkileri, çeşitli ağaçlardan elde edilen odun tiplerini ve bunların kullanımlarını da tartıştı. Bunlara ek olarak her bitkinin bazı kendine has özellikleri olduğunu aktarmış ve bu bilgiler daha sonraki "herbal"lerin oluşturulmasında temel olmuştur¹⁵³.

Fakat en önemlisi, bazı kelimelere özel teknik anlamlar verdi. Örneğin bizim bugün kullandığımız "perikarp" (meyve kabuğu) terimini "pericarpion" olarak tohum muhafazası için kullandı. Ve bu tutum, gerçek botanik bilimine doğru çok önemli bir adımdı. Bitkileri mükemmel bir şekilde tanımladı. "perikarp" için petalli ve petalsız çiçekler için, yüksek bitkilerdeki dokular (parenkima ve prosenkima) çiçek örtüsünün gelişmesi ve çiçeklerin çiçek durumlarındaki (infloresans) dizilişi için verdiği tanımlar değerlerini bugüne kadar korumuştur. Ayrıca, Angiospermiler (kapalı tohumlu bitkiler) ile Gimnospermiler (kozolakgiller gibi açık tohumlu bitkiler) arasında, daha da önemlisi, monokotiledonlar (buğday ve arpa gibi tek çenekli

¹⁵² Jackson 1999, s. 71

¹⁵³ Wheelwright 1974 s. 78

bitkiler) ile dikotiledonlar (bezelye vefasulye gibi iki çenekli bitkiler) arasında ayrım yaptı, bunları tanımladı. Bu sonuncular için verdiği tanımlar on yedinci yüzyıla kadar verilen en doğru tanımlar olarak kaldı. ¹⁵⁴

¹⁵⁴ Ronan 2003, s. 113

GALENOS (M.S. 129-99)

Galenos (Cladius Galenos) , M.S. 129’da Anadolu’daki büyük kültür merkezlerinden biri ve Roma İmparatorluğu’nun en zengin bölgesi olan Pergamon’da (Bergama) doğmuştur. Bir mimar olan babası Nikon, Bergama’nın üst kesiminden geliyordu. Galenos, varlıklı ailesinin ona sağladığı bütün ayrıcalıkları kullandı. İlk çalışmaları Yunan dili, retorik felsefe hakkındaydı ve bunlarla Aristoteles’in eserleri üzerine otorite oldu. On altı yaşındayken tıp öğrenmeye başladı.

Resim 21 Galenos

Önce Bergama’da seçkin bir hekim olan Satyros ile çalıştı. Sonra Smyrna’da (İzmir) anatomi öğrendi. Daha sonra Korint’e ve önde gelen tıp merkezlerinden biri ve övgüyle söz ettiği okulun bulunduğu yer olan İskenderiye’ye gitti. Çok hevesli bir öğrenciydi. On iki yıl süren bu uzun tıp eğitimi alışılmış bir durum değildi ve onun tüm Yunan ve Romalı hekimlerden ayrı bir konuma getirdi.

Yirmi sekiz yaşında Bergama’ya dönen Galenos, Asya’nın başrahibi tarafından bir gladyatör okuluna cerrah olarak atandı. Galenos, bu görev sayesinde anatomik bilgi ve deneyimini genişletecek şekilde çok sayıda yara görmüş, operasyon yapmış, diyet ve egzersizde uzmanlaşmıştır. M.S. 162’de Roma’ya

gittiğinde, çoktan ünlü bir filozof hekim olmuştu ve başkentte kaldığı sürece hem iyi bir pratisyen hem de mükemmel bir tıp bilgini olarak ününü sağlamlaştırdı.¹⁵⁵⁻¹⁵⁶

Resim 18 Robert Thom'un çizimine göre Galenos'un ilaç hazırlaması

Büyük çabası ve başarısı onun Marcus Aurelius'un hekimi pozisyonuna getirdi. Yazdığı 83 tedavi metodu günümüze kadar ulaşmıştır. Galenos'un bir dükkanı vardı ve bu dükkanda pek çok ülkeden droglar satılmaktaydı¹⁵⁷. Mısır ve Yunan arasındaki artan ticaret Büyük İskender'in Hindistan kapılarını Yunana açmasıyla büyük bir bitkisel ticareti mümkün kılmıştır. Kargolar garip maddeleri de taşımaktaydı: Sırtlan safrası, timsah ve kaplumbağa kanı, geyik idrarı, kertenkele kafası ve benzeri. Farmasötik bileşikler bazı hekimlerde endişe uyandırmaktaydı çünkü büyüsel amaçlarla da kullanılmaktaydılar. Roma İmparatorluğunun sınırlarını genişletmesi egzotik ürünlerin ticaretinde daha büyük bir artışa neden olmuş ve

¹⁵⁵ Jackson 1999, s. 56

¹⁵⁶ Ronan, 2003, s. 275

¹⁵⁷ Wheelwright 1974, s. 86

çeşitli ürünlerin hekimlerin kullanımına daha çok imkan vermiştir. Ancak bu ticaret ve bitkisel ürünlerin satışındaki hareketlilik bazı hilekarların sahtecilikleri için fırsat yaratmaktaydı¹⁵⁸. Onun hileye karşı kendi bitkilerini yetiştirmesi, karışımları büyük bir titizlikle hazırlaması nedeniyle günümüzde dahi “galenik” ilaç terimi kullanılmaktadır.¹⁵⁹

Bazı tıbbi bileşikler Roma’ya Mısır ve Yunanistan’dan gelmekteydi. Bazı karışımlar “Hiera Picra” yani “kutsal acı” adıyla bilinir ve her derde deva olduklarına inanılırdı. Wootton’a göre (Chron. Pharm.) Galen’in orijinal Hiera Picra’sı Sokotra sarısabırı, tarçın, mastik, Asarum (yılanyastığı otu), Xylobalsumum, safran ve bal karışımından oluşmaktaydı. Bu karışım yüzlerce yıl devam etti ve bazı revizyonlara gitti ancak aloelerin (sarısabır otu) miktarı değişmedi. En son 1746 yılında formül, sadece aloe ve yabani tarçına indirgendi. Bu kutsal acılar ancak gizli tıbbın bir patentli olarak kaldı ve daha sonraları büyük paralar ödenerek elde edilebildi.

Galen çağının bilimi gereğince hem hekim hem de kimyacıydı. Drog anlamına gelen Latince kelime medicina’dır. O dönemde henüz eczane olacak dükkanlar yoktu sadece bitki ilaçlarının satıldığı apothecary’ler mevcuttu. Four Thousand Years of Pharmacy adlı kitabında Dr. La Wall’a göre Galen Unguentum refriferans veya soğuk krem adı verilen bir su-badem yağı emülsiyonu’nu (karışımı) beyaz mum ve kokulu güllerle hazırlamıştır. Haşhaş kafalarından elde edilen basit bir ekstrede ise meconion (mekon), bir haşhaştan elde edilmektedir.

Galenos ilk deneysel fizyolog olarak kabul edilmektedir. Pneumonia ve pleurisy arasındaki farkı keşfetmiş, verem üzerine pek çok gözlem yapmış, empatiyi

¹⁵⁸ Touwaide

¹⁵⁹ Trease 1964, s. 10

unutmamış ve kendisini hastanın yerine koymuştur. Mithridates'in fikirlerine o da katılmış ve bir gün zehirlere karşı bağışıklığın mümkün olabileceğine inanmıştır. Theriac'lar o çağda geniş olarak kullanılmaktaydı ve genellikle değerli taşlarla karıştırılırdı. Bu uygulama eski Mısır'daki "ilacın etkisinin değerli taşlarla artacağı" inancından kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁰

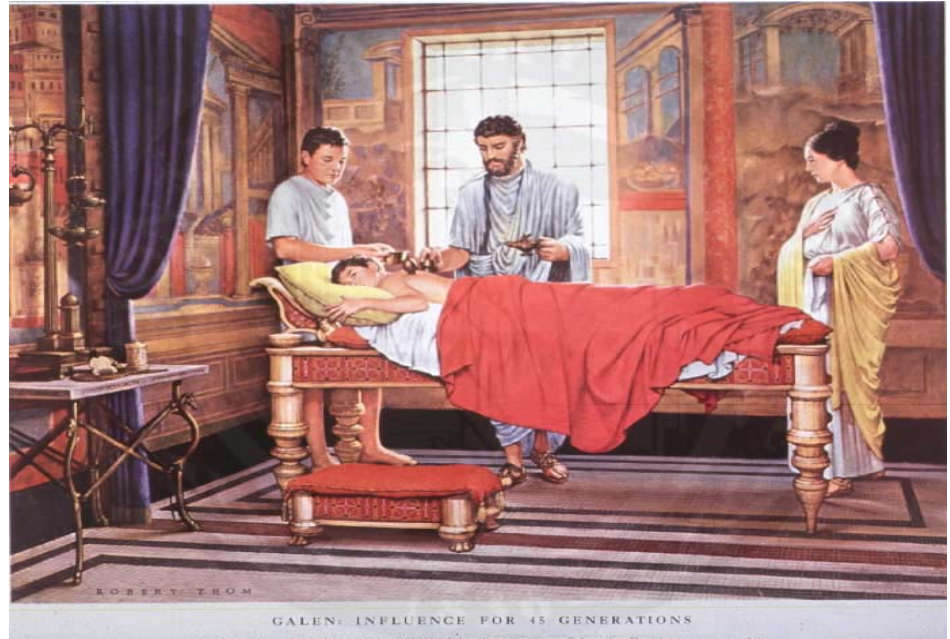
Galenos, Roma'da nüfuzlu bir hükümet üyesi olan Flavius Boethus ile tanıştırdı. Boethus, genç adamı, anatomi ve fizyoloji konusunda kitaplar yazması, anatomi konusunda halka açık dersler vermesi ve uygulamalı gösteriler düzenlemesi yönünde teşvik etti. Bu dersler büyük ilgi gördü ve zamanla imparatorluk ailesinin doktoru oldu. Fırsatları kullanmasını iyi bilen bir kişi olduğu kadar, çok başarılı bir doktordu. Prognozda (hastalığın seyrini tahmin etme) zayıf olmakla birlikte, diyagnozda (teşhis) parlak olduğu anlaşılmaktadır. İlaçlarla çok yakından ilgilendi. İlaçlara olan yaklaşımı pek bilimsel olmamakla beraber, bunların etkileriyle ilgili deneyleri destekledi. Belki de Bergama'da gladyatör hekimliği yaptığı için cerrahlıktan hoşlanmamaktaydı. Cerrahlik tecrübesi başlangıçta yaraları dikmekten ibaretti ve cerrahiyi daha sağlam temellerle oturtmak isteyen Erasistratos'un öğrencileriyle ters düştü. Halka açık dersler vermesine ve eserler yazmasına rağmen, bilgisini başkalarına aktarma arzusu duymamış gibi görünmektedir. Zira hiç öğrencisi olmamıştır.¹⁶¹ Galen'nin başarılı bir hekim olduğunu söylemek mümkündür ancak meslektaşlarını ve öğrencilerini aşağı görmesi onun en azından bu konuda kötü anılmasını sağlamıştır. Nasıl bir kişilik bozukluğu olduğunu anlamak zor olmakla birlikte bir sorunu olduğu kesindir. Galen sürekli olarak öğrencilerine

¹⁶⁰ Wheelwright 1974 , s. 86

¹⁶¹ Ronan , 2003, s. 275

saldırıp, onların kabiliyetsiz olduklarını, kendisinin teşhis ve tedavi kabiliyetiyle kimsenin boy ölçüşmeyeceğini söylerdi.

Galen'nin yazdığı 400 kadar incelemenin çoğu bir yangında kaybolmuştur. Çalışmalarının listesini çıkarma alışkanlığı olduğu için, kurtarılan 83 inceleme yazısının ona ait olduğu kesin olarak bilinmektedir. Bu değerli ve çalışkan doktor söylediklerini kaydetmeleri için bir dizi yazıcıyı işe almıştır. Anatomi hakkındaki düşüncesinin çoğu "*Anatomi Üzerine*" adlı 16 ciltlik çalışmasında toplanmıştır. Anatomi bilgisi, insan iskeletleri üzerine yaptığı incelemelerle, gladyatörler üzerine yaptığı ameliyatlarda edindiği deneyimlere ve hayvan kavralarında yaptığı incelemelere dayanır. Ancak hayvanlarda gözlemlediklerinin insanlarda aynı olduğunu düşünme yanılgısına düşmüştür. Örneğin bir dananın beyinde gözlemlediği "rete mirabilis" in (harika ağ) insanlar için yaşamsal bir işlevi olduğunu düşünmüştür. oysa insanlarda "rete mirabilis" yoktur. Galen kemikler üzerine takdire değer açıklamalarda bulunmuş, kaslar üzerine kusursuz çalışmalar yapmış , beyni, sinirleri ve damar sistemini de ayrıntılı olarak ele almıştır. ¹⁶²

¹⁶² Lewis 1998. s. 41

Resim 19 Robert Thom'un çizimine göre Galenos'un tedavisi

Galenos antik tıbbın esaslarını daha önce kimsenin başaramadığı şekilde mükemmelleştirdiğini iddia ediyordu. Gerçekten de Galenos'un yazılı çalışmalarının büyük bir kısmını kendisinden önceki eserlerin, özellikle de Hipokrates'in yazılarının yorumu oluşturuyordu. Aslında çalışmalarına kalıcı bir önem yükleyen temel başarısı, tıbbı bir düzenleme getirmesiydi. Onun tıbbın bütününe kavrama ve doğruları bir araya getirerek sentez yapma yeteneği vardı. Galenos, uzmanlaşmaya giden yolu açan bir sistem geliştirmiş ve tıbbı karşıt ekollerin tartışma alanı olmaktan kurtarmıştı ki bu, kendi deyişiyle *“düzilmesi bir uyuzdan daha güç olan”* bir bozukluktur.

Galenos, tıp için mantığa dayalı bir sistemin gerekliliğini savunurken, aynı zamanda, hastaları birey olarak iyileştirmenin değerini de arttırmıştır. Saygı duyduğu eski tıp otoritelerinin hiç birini gözü kapalı benimsememiş, daima kendi araştırmalarına uygun olarak onların vardığı sonuçları düzeltmiş, yenilemiş ve değerlendirmiştir. Tıbbı en önemli katkısı, uzun eğitimi süresince yoğunlaşmış olduğu anatomi ve fizyoloji alanlarında olmuştur. Başarısının anahtarı keskin bir zeka ve disseksiyona dayalı gözlemleridir. İnsan disseksiyonu yapmış olduğuna dair kesin bilgi yoksa da, şans eseri eline geçen insan kadavraları ile çalıştığını düşündürecek ip uçları bırakmıştır.¹⁶³ Normal olarak yazdıkları, “insana yakın” bulduğu hayvan türleri olan maymunlar, köpekler ve domuzlarda yaptığı çalışmalardır. Galen pek çok hayvanın üzerinde anatomi çalışmıştır: Maymun, domuz, koyun, inek, kedi, köpek, at, aslan, kurt, en azından bir adet fil, pek çok

¹⁶³ Jacson 1999, 57

sayıda kuş ve balık. Domuzlara değişik şeyler yedirdikten sonra anatomik incelemeler yapmıştır.¹⁶⁴

Örneğin mide ve rahimden bahsederken şöyle der:

Öyleyse bunları, öncelikle ele almaktan ve işlevleri açık olanlarda disseksiyonsuz gözlem yapmak, işlevleri daha belirsiz olanlarda ise insana yakın hayvanlara disseksiyon yapmaktan bizi alıkoyan nedir? Sorularımızın yanıtlarını insana benzeyen hayvanlar verecektir, ayrıca her türde görülen ve yalnızca bize özgü olan özellikleri öğrenecek ve hastalıkların tanı ve tedavilerinde daha bilgili olacağız.

¹⁶⁵ Yunan bilimin ilk zamanlarından başlayarak tartışmaları aydınlatma ve kuvvetlendirme aracı olarak analojinin esasları yaygın olarak geçerli olmuştur. Galenos buna özellikle önem veriyor ve büyük başarıyla uyguluyordu. Kendi kuram ve araştırmalarını sunduğu kitapların dışında, özel bir konu üzerine, varolan bilgileri toplayıp değerlendirdiği kitapları da vardır. *Anatomik İşlemler ve İyileştirme Yöntemleri Üzerine, Hipokrat ve Karışımlar Üzerine*, kitabı buna örnek olarak verilebilir. Bu kitaplar, çalışan hekimler için, *Yeni Başlayanlar İçin Nabız, Yeni Başlayanlar İçin Kemikler Üzerine, İnsan Vücut Kısımlarının Önemi, Hipokrat ve Plato Doktrinleri Üzerine, İnsan doğası üzerine* gibi bazı kitapları da tıp öğrencileri için ders kitabı olma özelliği taşımaktaydılar.^{166 167}

Galen'in teşhis konusundaki üstünlüğünün bir bölümü fiziksel işaretleri tanıyabilmesinde yatar. Bu işaretlerden bazıları karakteristik durumların göstergesidir. Galen yaptığı keskin gözlemlerle daima hayranlık uyandırmıştır. Göğüsteki yaradan kaçan havanın ciğerin delinmiş olduğunu gösterdiğini

¹⁶⁴ Trease 1964, s. 10

¹⁶⁵ *On The Natural Faculties* III,ii, 146-7; A.J. Brock çevirisinden

¹⁶⁶ Jackson 1999, s. 57

¹⁶⁷ Hornblower & Spawforth 1998, s. 465

söyleyebiliyor; böbreklerden kaynaklanan kanamayla, idrar torbasından kaynaklanan kanamayı ayırt edebiliyordu. Galen'in uyguladığı tedaviler “contraria contraiis” – karşıtlar terapisi- fikrine dayanıyordu. Eğer hastalığa neden olan soğuksa sıcak tedavi uyguluyor; vücudun fazla yük altında olduğunu düşündüğü durumlarda ise müshil veriyordu. Galen rejimlerin ve ilaçların yanı sıra, fizyoterapi ve diğer yardımcı yöntemlerden de çokça yararlanmıştı.¹⁶⁸

Galen “Glaucón” adlı eserinde şöyle demektedir:

“Önce hastanın vücudu incelenmeli sonra ona uygun tedavi seçilmelidir. Eğer hasta bir köylüyse vücudu kabadır ve ona uygun güçlü bir tedavi yapılmalıdır. Ancak hasta bir kadınsa veya çocuksa derisi yumuşaktır. Buna uygun tedavi seçilmelidir”.

İdrar, Dışkı ve otlar: Galen'in favorileri

İdrar ve hayvan dışkısı antik dönemde oldukça yaygın olarak kullanılmışlardır. Cato ve Elder (M.Ö. 234-149) antik Yunan hekimlerinin kritikçileri, Romalıların lahanayı her şeyin tedavisinde kullanıldığını ve çocukların lahana yemiş bir kişinin idrarına batırıldığını bahsetmektedir.

Bu çeşit kendi kendini tedaviler Galen gibi kabul görmüş bilgili hekimler tarafından da uygun görülmüştür.

“Karışımlarla tedaviler ve basit olanların özellikleri X, 15” adlı eserinde kendisinin bir beze bulaştırılmış ürenin yaraya sarılarak yaranın iyi edildiği bahsedilmektedir. Aynı eserin 23'üncü bölümünde ise

“Hellespont'ta Mysia'da bir hekim çayırdaki otlayan bir boğanın dışkısının, henüz nemliken bir köylünün iltihaplanmış eline bağladığını anlatmaktadır.”

¹⁶⁸ Lewis 1998, s. 41

Galen kendisinin de benzer şeyler yaptığını anlatmaktadır. Dizdeki bir tümör için keçi dışkısı kullanmıştır. Ancak çocuklar, kadınlar ve seçkin hastalar için böyle kaba tedaviler yerine daha farklı tedaviler uygulanmıştır.

Örnek olarak Galen, Consul Boethius'un karısını tedavi etmiştir. Rahmindeki bir apsenin büyümesi nedeniyle sürekli idrar kaçıran bu kadın bir gün apsenin patlaması sonucu bayılarak düşmüş. Önemli bir kişinin karısı olan bu kadına ne yapması gerektiğini bilen Galen hemen müdahale etmiş ve Hindistan'dan gelen bir bitkiden hazırlanmış merhemi hastanın kalbinin üzerine sürmüş ve hayata döndürmüştür. Bu bitki Romalı şehir hanımları tarafından ısıtıcı ve kuvvet verici olarak kullanılmıştır.

Bu pahalı ürünler sadece Romalı aristokratlar için değil aynı zamanda onların tüm ev halkı için de kullanılmıştır. Galen zengin bir karışımı genç bir köleye uyguladığını anlatmıştır (Glaucón II, 6).

Burada da tıbbın zengin, fakir; şehirli, köylü; narin ve kaba olanlar arasında değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Galen sürekli öksüren ve kan tüküren yüksek sosyetedeki bir bayanın saçlarını kazıtmasını ve güvercin dışkısı sürmesini söylemiş ve tedavi sonucunda bayan iyileşmiştir.

Galen hatta bazen bu dışkı uygulamalarını dahilen de yapmış ve bunu da rahatlıkla yazmıştır. Eğer çok gerekli olursa zengin kişilere dahi bu karışımları uygulamış ancak bu durumda tadını ve görünümünü baskılayacak katkıları eklemiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Touwaide 1997, s. 21

Galenos, kanın doku beslenmesindeki rolünü çok iyi anlamıştı. Dolaşım sistemini anlayamamış olmasına karşın, arterlerin (atar damar) ve venlerin (toplar damar) hava (*pneuma*) değil kan damarları olduğunu gösteren ilk kişidir. Nöroloji açısından da önemli keşfi, *nervus laringeus recurrens*'i¹⁷⁰ (ses sinirini) bulmasıdır. Dört yüzyıl önce, Herophilos ve Erasistratos'un araştırmaları, vücudu beynin yönettiğini ortaya koymuş olsa da, Aristoteles'in bu görevi kalbe yüklediği kuramını izleyen çok sayıda hekim vardı ve bunlar, sesin göğüsten geldi inancına dayanarak bu savı destekliyorlardı. *nervus laringeus recurrens*'i omurilikten göğse, oradan da larinkse kadar izleyerek, gırtlak kıkırdaklarının hareketini kontrol ettiğini gösteren Galenos, böylece konuşmayı yöneten organın da beynin olduğunu kanıtlayarak bu tartışmaya son vermiştir.

Galen'in anatomi üzerine yaptığı çalışmalar etkili olduğu kadar hızlı bir ilerlemenin de ilk adımlarıdır. Ancak Orta Çağ'daki öğrenciler Galen'in bulgularını doğrulamayı düşünmedikleri için bu ilerleme gerçekleşmemiştir. Öğrenilen bulguların kontrol edilmemelerinin nedeni; kadavra üzerinde çalışmanın hem Hristiyanlar hem de Araplar tarafından yasaklanmasıydı. Böylece Galen'in gözlemleri Rönesans'taki yeniden doğuşa kadar rakipsiz kaldı. Galen'in dehası fizyolojik bulgular için hayvanlar üzerine yaptığı deneylerde açıkça görülür. "*İnsan Vücudundaki Bölümlerin Kullanımı Üzerine*" adlı 17 ciltlik çalışması bu konu hakkındadır. Galen böbreklerin idrar üretmedeki işlevini incelemek için, üreterleri bağlayıp böbreklerdeki şişmeyi gözlemlemiştir. Sinirlerin işlevini incelemek için, sinirleri kesmiş ve böylece boyun sinirlerinin kopması sonucu omuz kaslarının nasıl felç olduğunu görmüştür. Aynı şekilde yaptığı deneylerle, gırtlak siniri kesilince

¹⁷⁰ *nervus laringeus recurrens* : Gırtlakın ses çıkarma ve konuşmada görevli siniri

sesin kaybolduğunu keşfeder. Kalbe giden sinirleri keserek kalbi durdurur ve böylece sinirlerin beyinden değil de kalpten çıktıklarına ait eski inanışa son verir. Vücut işlevlerinde meydana gelen her değişimin vücuda gelen bir zarar sonucunda oluştuğunu ve her zararın da bir işlev değişikliğine yol açtığını belirlemiştir. Bu anlayış geçerliliğini günümüzde de büyük ölçüde korumaktadır. Galen fizyolojisinin en temel ilkesi hava-ruhtur (pneuma) Ruhun üç şekli ve üç hareket hali vardır; hayvan ruhu (pneuma psychicon) beyindedir. Algının ve hareketin merkezidir. Yaşam ruhu (pneuma zoticon) kalbi merkez alarak kan akışını ve vücut ısını düzenler. Doğal ruh (pneuma physicon) beslenmenin ve metabolizmanın merkezi olan karaciğerdedir. Ruh vücuda nefes borusu olan arteria aspera’da girer, buradan ciğerlere geçip akciğer damarlarından (arteria venalis) sol karıncığa ulaşır ve sol karıncıkta karaciğerden gelen kanla buluşur. Karaciğerdeki kan ruhla doludur.; “vena porta” aracılığıyla bağırsağın kilüse çevirmiş olduğu besleyici maddeleri alır. Kan, karaciğerden toplardamara verilir. Toplardamarlar karaciğerden, arterlerin kalpten çıkması gibi çıkar. “Vena cava” yoluyla kan kalbe sağ taraftan girer. İçindeki yabancı maddelerin temizlenmesi için bir süre sol karıncıkta bekletilen kan, daha sonra nefes ile beraber akciğerlerden dışarı atılır. Bu arada az miktarda bir kan interventriküler septumda (damarlar arası yarık) bulunan küçük delikler yoluyla sağ karıncıktan sol karıncığa geçer. Vücuda alınan yaşam ruhu, atardamarlar sistemiyle tüm vücuda dağıtılır. Bir kısmı beyne ulaşır ve burada daha önce söz edilen karışık “rete mirabilis” ağına dağıtılır. Yaşam ruhu beyinde hayvan ruhuna dönüştürülür ve Galen’in boş kanallar olarak düşündüğü sinirler aracılığıyla tüm vücuda yayılır.

Böylece Galen atar ve toplardamar sistemlerinin kapalı ve birbirlerinden ayrı sistemler olduklarına inanmıştı. Kan dolaşımını keşfeden William Harvay, ileride

özme bu denli yaklaşmış olan Galen'in nasıl dolaşım fikrine ulaşamadığına şaşacaktır. Galen'in ve aynı dönemde yaşamış diğer insanların yazılarından, Galen'in teşhisindeki üstün kavrayışı, tedavi yeteneği ve de azımsanmayacak anatomi bilgisine dair bilgi ediniyoruz. Galen'in teşhis ve tedavide kullandığı yöntemlere ek olarak, Roma'da büyük çalkantılara yol açan aşağıdaki olayı örnek olarak verebiliriz: "Bir Persli ellerinden birinden birinin küçük parmağını, yüzük parmağını ve orta parmağının yarısını hissetmez olur. nce birtakım doktorlara gider, verdikleri merhemler etkili olmayınca Galen'e başvurur. Galen'in ilk sorusu, kolunda bir yaralanma olup olmadığıyla ilgilidir. Persli sivri bir taşın üzerine düştüğünü, omuzlarının arasında müthiş bir acı hissettiğini ama acının çok kısa bir sürede yok olduğunu söyler. Galen omuriliğinin yara aldığı teşhisinde bulunup yatak istirahatı ve sırtın st tarafına uygulanacak rahatlatıcı masajlar verir ve Persli iyileşir. Galen daha sonra bu konuyla ilgili yaptığı açıklamada bu acının boyundaki 7. omur bölgesinden kaynaklandığını düşündüğünü, çünkü sinirlerin buraya gelip ağlar oluşturmalarına rağmen, her bir sinirin ayrı bir kökene sahip olduğunu ve parmakların duyusunu aldığı sinirinin 7. servikal omur seviyesinde omurilikten ayrıldığını anlatmıştır. Bu olayın ardından doktorlar arasında, elin söz konusu bölgesinde güç kaybı olmaksızın nasıl duyu kaybı olabileceğine dair ateşli bir tartışma başlar. Galen, deri ve kaslar için ayrı sinirler bulunduğunu ve Perslinin deri sinirleri zarar görürken kas sinirlerine bir şey olmadığını savunur."

Aristoteles kanın, dokuların oluşumundaki ve embriyonun gelişmesindeki önemine dikkat çekmişti ve buradan, yetişkin insanın etini besleyip koruyan şeyin kan olduğunu sonucunu çıkarmıştı. Galenos bu fikri benimsedi. Erasistratos ise sindirim olayını, karaciğer üzerinden kana bağlamıştı; midede ve bağırsakta

sindirilen besinler kilüs (bağırsak sıvısı) halinde, bağırsak zarı damarlarından karaciğere geçmekte ve burada kana dönüşmekteydi. Buradan, geniş bir damar (*vena cava*) ile kalbin sağ tarafına gitmekte ve oradan da vücudun geri kalan kısmına dağılmaktaydı. Galenos bu fikirleri de kabul etti; çünkü bu fikirler onun Aristoteles'in vejatif (hayat veren büyümeyi sağlayan) ruhun işleyebileceği bir şemayı benimsemesini mümkün kılmaktaydı. Bu şemada karaciğerin kilüsteki kan yapıcı unsurları çektiği ve vücudun vejatif merkezi olduğunu varsaymaktaydı. Galenos aynı zamanda, *vena cava* üzerinden kalbin sağ karıncığına gelen kanın akciğerleri beslediğini ve kanın vücuda geri dönmesinin kapakçıklar tarafından engellendiğini düşünen Erasistratos ile aynı fikirdeydi.

Ancak Aristoteles ve Erasistratos'un diğer bazı fikirlerine gelince, zorluklar ortaya çıkmaktaydı. Örneğin Aristoteles, bir hayvanda kanın hareketini incelerken, kanın hayvanın vücudunda kalmasını sağlamak için, kesilmeden önce hayvanın boğulması gerektiğini söylemişti. Bu bir şanssızlıktı, çünkü böyle yapıldığında, kalbin sol yanı ve atar damarla pratik olarak boşalmakta ve atardamarlar boş tüpler gibi görülmekteydi. Bu durum Erasistratos da dahil olmak üzere çok sayıda tıp adamını yanıltmıştı. Gerçekten de Erasistratos fizyolojisinin bir kısmını bu fikre dayandıracak kadar ileri gitti ve akciğerlerden gelen hava "pneuma" yada ruh'un "boş" atardamarlar üzerinden bütün vücuda dağıldığını açıkladı. Burada Galenos güçlüklerle karşılaştı; çünkü yaptığı gözlemler, kanın normal halde bütün atardamarlarda mevcut olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Böylece Galenos, Erasistratos'un pneumanın dolaşımıyla ilgili kavramını kullanamadı; kalbin ve atardamarların işlevleriyle ilgili yeni teoriler geliştirmek zorunda kaldı. Bunlar onu temel bir yanlışlık yapmaya sevk etti.

Galenos'un varsayımı şuydu: solunumun esas işlevi, hem kanı hem de kalbi serinletmek için akciğerlerden kalbin sol karıncığına giden damar vasıtasıyla vücuda hava girişini sağlamaktır. Isınan hava da sonra tekrar akciğere dönecekti. Galenos, kanın atardamarlardaki nabız atışını bilmekteydi; fakat nabız, kalp şiştiğinde oluşan bir genişleme dalgasının damarların çeperi boyunca yayılması şeklinde açıkladı ki, bu fikir aslen Herophilos'a aitti. Galenos ayrıca, atardamarların kendilerine toplardamarlardan kan, derideki delikler yoluyla çevredeki havadan pneuma çektiğini iddia etti. Böylece bütün vücut nefes almakta ve bir iç ısı vücudun her tarafına işlemekteydi. Eğer, bir organa giden atardamardaki akış durdurulduğunda (örneğin bir sargıyla sıkılarak) bu organ soğumakta ve rengi solmaktaydı. Çünkü organın iç ısı artık pneuma tarafından beslenmemekteydi. Bütün bunlar mantığa uygun düşse de Galenos'un Erasistratos'un kalp kapakçıklarıyla ilgili görüşünü değiştirmek zorunda kaldığı anlamına gelmekteydi. Galenos, ısıtılmış havanın, sol karıncıktan sol kulakçığa kapakçık üzerinden gelebileceğini fakat kalbin sağ tarafında bu yönde, yani sağ karıncıktan sağ kulakçığa doğru bir geçiş olmadığını söyledi. Bu da, problem yaratmaktaydı. Çünkü böylece, *vena cava*'dan sağ karıncığa giren kan, buradan dışarı çıkamıyordu; aslında kanın bir kısmı akciğer atardamarından geçip çıkabiliyorsa bu yeterli değildi: çünkü akciğere giden atardamar, *vena cava*'dan daha inceydi. Böylece Galenos, yanlış olarak, bir kısmı kanın kalbin sağ tarafından sol tarafına sızdığı sonucuna vardı.

Galenos'un sistemi, Platon'un üçlü ruhuna – besleyici, hareket ettirici ve akıl veren – olan inancı yüzünden daha da karmaşık hale gelmiş olmakla beraber, zekice bir sistemdi. Bu sistem esasta şunları söylemekteydi,: karaciğer ve toplardamarlar vücudu besler (besleyici ruh); akciğer, sol karıncık ve atardamarlar, hayat veren ruhu

ve iç ısıyı vücudun her yerine taşır; beyin ve sinirler, özel bir psişik ruh sayesinde duyuları ve kasların hareketini düzenler. Galenos'un bu sistemini daha sonra düzenleyenler, ruhun aşağıdaki üç şeklini benimsediler: karaciğerde oluşan “doğal ruhlar” kalpte ve atardamarlarda oluşan “hayat veren ruhlar” ve beyinde oluşan “psişik ruhlar” (animal spirits). Ortaçağ tıbbının temellindeki fizyolojik şema buydu. İslam tıbbında da temel şema olarak benimsendi.¹⁷¹ ve gördüğümüz gibi, Batı tıbbının ilham kaynağı oldu. Gerçekten de bu sistemi, Batı’da o kadar kesinlikle kabul edildi ki, tıp öğrencileri kadavra çalışması yaparken Galenos’un êserleri bir “okuyucu” tarafından yüksek sesle okunmakta ve bir “gösterici” vücudun kısımlarına işaret etmekteydi. Öğrencinin kendisinin bağımsız olarak araştırma ve kadavra çalışması yapması fikri yoktu veya yok denecek kadar zayıftı. Otoriteye olan bu kuvvetli bağlılık sadece tıp eğitiminde değil, bütün bilim dallarında mevcuttu.

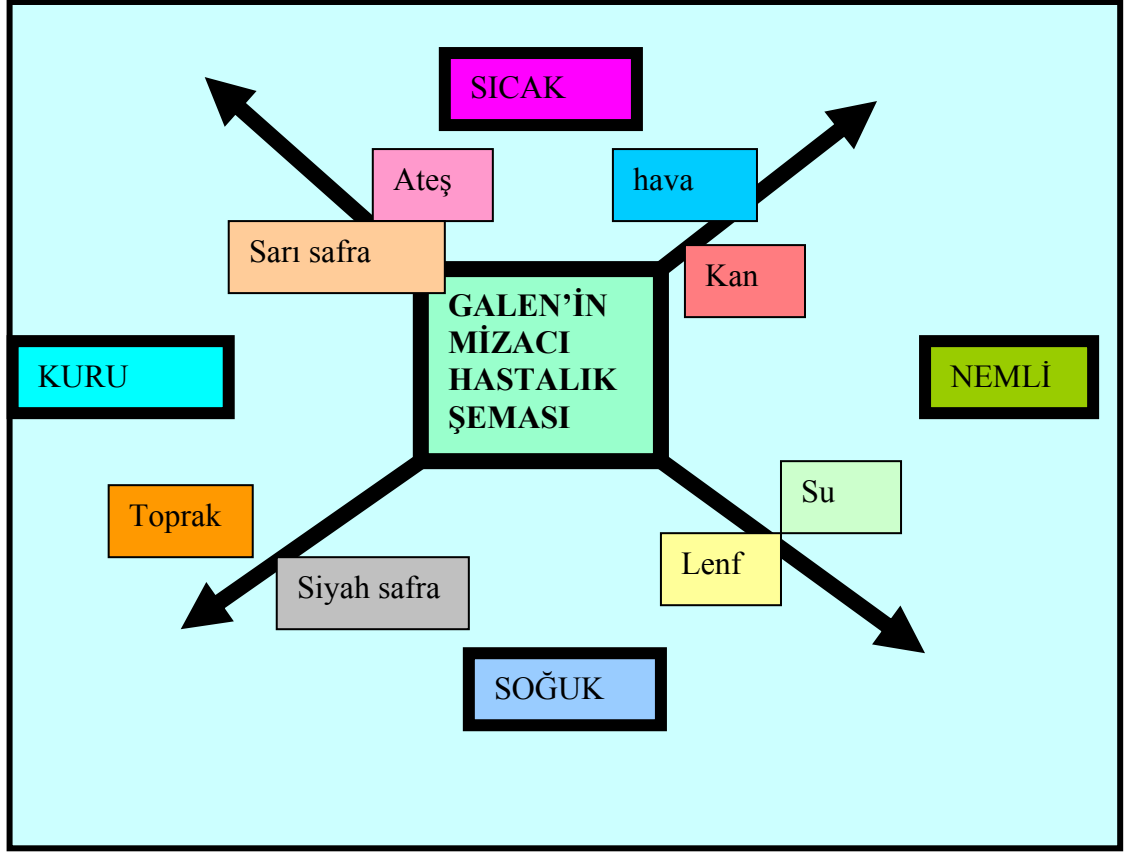
Galenos, tahminen M.S. 210’da öldü. Zengin ve başarılı bir hekim olduğu halde anısına yapılmış tek bir heykel bile olmaması şaşırtıcıdır. Alışlagelmiş olduğu üzere varlıklı insanlar tarafından onun için yazılmış övgü kitabeleri de Bergama’da ya da başka bir yerde bulunamamaktadır. Bu durum için bir çok açıklama yapılabilir. Bir gün bu tür bir buluntunun ortaya çıkarılması olasıdır. Galenos, ona miras yoluyla kalan servetin büyük kısmını kitapları ve yazmalarına harcamıştır. Galenos’un kayıp yapıtları büyük oranda yazma yöntemi ile ilgilidir. O, çalışmalarını kendisi yazmaz yazdırırdı. Yapıtlarının belli kısmında araştırmalarının kaynaklandığı ve geliştiği başka tıp otoritelerinin fikirleri bulunur, daha sonra da kendi kuramı yer alırdı. Geniş özel kütüphanesi için ödünç aldığı kitapları da kopyalattığı olurdu.¹⁷²

¹⁷¹ İslam tıbbında üç çeşit ruh “tabii ruhlar”, “hayati ruhlar” ve “nefsani ruhlar” olarak adlandırılmıştır.

¹⁷² Jackson 1999, 60

Galen, tüm hatalarına rağmen, yaklaşık bin yıldan fazla bir süre nasıl rakipsiz ve rakip olunamayacak bir otorite olarak kalabilmiştir? 203'deki ölümünden sonra, nasıl olmuş da anatomi ve fizyoloji araştırmaları durmuştur.? Konu hakkında söylenebilecek olan her şey Galen tarafından söylendiği için mi? Galen Hristiyan olmadığı halde tek tanrıya inanır, bedeninin de ruhun bir aracı olduğunu düşünürdü. Bu nedenle hem kilise hem de Arap ve Yahudi bilginleri tarafından kabul edilmesi son derece kolay oldu. Tanrı hiçbir şeyi şans eseri yaratmadığı için, neden ve sonuç arasında bir ilişki bulunmalıydı. Bu sonuçları nedenleri doktrininin yola çıkarak, Galen her şeyin neden ve niçinini araştırdı. Yaptığı açıklamalarda her şeyin cevabını bildiği izlenimini yarattı. Otoritesi ve hataları bazı temel yanlışların neredeyse 15 asır sürmesine neden olduysa da Galen, o kadar yüksek düzeyde bir doktor, gözlemci ve deneyciydi ki bugün onu saygıyla anmamak imkansızdır.¹⁷³

¹⁷³ Lewis 1998, 42

Şekil 2 Galenos'un 4 Mizacı gösteren hastalık şeması

CELCUS VE BÜYÜK PLİNİUS

Celsus¹⁷⁴ ve yaşlı Plinius¹⁷⁵, Roma İtalya'sında M.S. 1. yy'da yaşamış, toplumun üst kesiminden gelen yakın çağdaşlardı. Ne Celsus ne de Plinius hekimdi. Bu nedenle yazdıkları, tıbbı ilgi duyan entelektüel kişilerin elinden çıkmış yazılar olarak değerlendirilmelidir

Tıpta Yunan-Roma sentezine giden Celsus'un tıp üzerine yazdıkları ne kadar öz ise, Plinius'un tıp yazıları da aksine o kadar geniştir. Bu yazılar; Plinius'un yüzden fazla yazardan derlediği otuz yedi kitaplık *Naturalis Historia* "Doğa Tarihi" eserinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Çok geniş oluşu eserin hem olumlu hem de zayıf yönüdür. Çünkü Plinius, çok sayıdaki kaynak arasından seçici davranmamıştır. Sonuçta doğru uygulamalarla saçma kuramların yan yana bulunduğu bir eser ortaya çıkmıştır.

Resim 204 - 1765 Yılında basılmış olan bir kitapta Cornelius Celcus (M.Ö 53 – M.S. 7) *National Labrary of Medicine Bethesda*

Hem Celsus hem de Plinius Roma'nın zengin toprak sahiplerindendi. Onlar Roma uygarlığının entelektüel, kendine yeten ideal kişiliğinin, geniş bilgi ve pratik görüşe sahip iyi birer örneğiydiler. Tıbbı, bir güç olarak görüyorlar, elleriyle çalışan insanların üstünde hakimiyet kurmanın ve kendi sınıflarının konumunu korumanın bir yolu olduğuna inanıyorlardı.

Resmi bir eğitim veya öğretimden geçmeksizin gözlem, deneyim ve okuma yolu ile tıpkı tarım teknikleri, askeri veya sivil yönetim yöntemlerine hakim olmaları gibi

¹⁷⁴ Aulus Cornelius Celsus asıl ismidir. Lewis 1998 , 35

¹⁷⁵ Gaius Plinius Secundus -. Lewis 1998 , 35

pratik nedenlere bağlı olarak da, tıpta söz sahibiydiler. Profesyonel hekimlik kavramı, bu geleneksel Roma değerleriyle çatışıyor ve bu çatışma sadece belli konuda uzman olan tarafın, hekimin şüphıyla karşılanması ile sonuçlanabiliyordu. Plinius'un hekimler hakkında yaptığı katı yorumlar, bu açıdan bakılarak değerlendirilmelidir.

*“Öğrendikleri her şey, bizim için tehlikeyi biraz daha arttırıyor, yaptıkları deneyler de bizi ölüme sürüklüyor; bir hekim, bir insanı mutlak bir karanlıkla öldürebilen tek kişidir... Hastalarının kaderi söz konusu iken çıkışarcılıklarından ve aç gözlü pazarlıklarından burada bahsetmeye kalkışmayacağım bile.”*¹⁷⁶

Celcus Roma tıp yazarlarının en ünlüsüydü. En büyük ansiklopedi çalışması olan “*De Arbutus*” tarım askeri teoriler, felsefe ve hukuk konularını olduğu kadar tıp çalışmalarını da kapsamaktaydı. Ansiklopedinin sadece tıp konusundaki bölümü, *De Medicina*, “Tıbbı Dair” günümüze ulaşmamıştır.¹⁷⁷

Bu eser, o dönemin tıbbı üzerine, seçme yazılı kaynaklardan (özellikle Yunan kaynaklarından) derlenmiş, Celsus'un kendi gözlemlerini de içeren sekiz kitaplık geniş bir araştırmadır. Sistematik olarak düzenlenmiş ve tıp uzmanı olmayan ve Latince bilen okurların anlayabileceği dilde yazılmış olan eser, diyet ve koruyucu hekimlik, hastalıklar ve tedavileri, farmakoloji ve cerrahi bölümleri içeriyordu.¹⁷⁸ Yazıldığı tarih tam olarak bilinmeyen ve Orta Çağ'da unutilan eser, 1426'da yeniden keşfedildi. Ansiklopedi 1478 yılında basılarak, tıp üzerine basılmış ilk eser unvanını aldı.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Jackson 1999, s. 2 -3

¹⁷⁷ Lewis 1998, s. 35

¹⁷⁸ Jackson 1999, s. 1

¹⁷⁹ Lewis 1998 , s. 35

Celsus Romalıların diyetle pragmatik yaklaşımlarından bahsederken, hastalar için bu yöntemin önemini kabul ettiğini ve yalnızca hasta iken hekime gitmenin daha doğru olacağını söyler “ *Hem dinç hem de kendisinin efendisi olan sağlıklı bir insan, zorunlu kurallara bağımlı olmamalıdır ve ne tıbbi bir bakıcıya ne bir masöre nede bir yağlayıcıya ihtiyacı vardır. Yaşam biçimi ona bir şeyler sunar; ya köydedir, ya kentte ya da çoğu zamanını çiftlikte geçiriyordur; denize açılabilir, ava gidebilir, dinlenebilir veya egzersiz yapabilir*”

Celcus, günlük yaşama ilişkin bir çok önerilerde bulunur bunlar arasında; “ *Sindirimi bozuk olan kişi yatmalıdır, çalışmamalı, egzersiz yapmamalıdır... Bundan başka, yazın aydınlık ve havadar, kışın güneş gören bir evde dinlenmelidir; öğle güneşinden, sabah ve akşam serinliğinden, nehir ve bataklık havasından kaçınılmalıdır. Sabah uyandığında ayağa kalkmadan önce bir süre daha yatakta yatmalıdır. Daha sonra, kış değilse, yüzünü soğuk suyla yıkamalı ve vücudunun sağlıklı olup olmadığını anlamak için idrar rengine bakmalıdır. Ardından bütün gün ev içinde ya da dışında çalışan kişi günün bir kısmını da kendi bakımına ayırmalıdır. Bu amaçla yemekten önce egzersiz yapmalı ... ve ...terleyip yorulunca bırakmalıdır. Yine yemekten önce banyo yapmalı ve bir süre dinlenmelidir. Yemekte ise aşırıya kaçmamalıdır.*”¹⁸⁰

“Tıbbı Dair” de pek çok yeni bilgi mevcuttu. Celcus, lavmanları, kulak, dudak ve burun cerrahisinin detaylarını tanımlamıştı. Uzun uzun yara pansumanından bahsetmiş, kanamanın durdurulması için kompres yapılmasını ve damarlara baskı uygulayarak bağlanmasını önermişti. Yaralar nedeniyle ortaya çıkabilecek komplikasyonlardan haberdardı. “ Yaranın içinde pıhtılaşmış kan

¹⁸⁰ Jacson 1999, s. 26-27

bırakmamak için, yaranın içini temizlemeden herhangi bir şey yapılmamalıdır. Aksi taktirde, bu birikim irine dönüşecek ve iltihap oluşturup yaranın iyileşmesini engelleyecektir.” Celcus, yaranın kenarlarının iplikle dikilmesi ya da klipslerle tutturulmasının iyi olacağını söylemiştir. Celsus, günümüzde de her tıp öğrencisinin öğrendiği şekilde iltihabın dört temel belirtisini

Rubor (kızarıklık)

Calor (ısı)

Tomor (şişlik)

Dolor (ağrı) olarak sıralamıştır.

Kırık kemiklerin tedavisi ile ilgili önerileri de olmuştur. Öncelikle kırık kemik yerine yerleştirilmeli , sonra bandajlar ve ince tahtalarla sarılıp hareketsizleştirilmelidir. Son olarak balmumu ve un karışımı sürülerek sertleşmesi sağlanmalıdır. Bandajlar bir hafta sonra ya da en çok dokuz gün sonra, şişlik azaldıktan sonra değiştirilmelidir. Celsus açık kırıklar için, kırılmış olan parçanın kesilip çıkarılmasını önermiştir. Karındaki lejyonlar için kalın bağırsağın dikilmesini önermiş, ince bağırsak lejyonları için ise tam etkili bir tedavinin olanaksızlığına inanmıştır. Şu anda Napoli Ulusal Müzesi’nde bulunan, Pompei’deki arkeolojik kazılardan elde edilen cerrahi aletler, Celsus’un tanımlamalarına uymaktadır. Forsepsler, neşterler ve sondaların (probe) yanında cerrahi için yeni aletler de mevcuttu. Örneğin meningo filaks kafatasına delik açtıktan sonra meninksleri çıkartırken yara kenarlarını açmak için kullanılıyordu.¹⁸¹

Celcus’a ait bir metinde yapılan cerrahi müdahale oldukça açık bir şekilde anlatılmaktadır.

¹⁸¹ Lewis 1998, s. 35

(Mesane) taşı çıkarıldığında, hasta güçlüyse ve çok fazla acı çekmemişse kanamanın sürmesine izin vermek gerekir, böylece daha az iltihap gelişir. Bununla birlikte, içeride kalmış olabilecek kan pıhtılarının düşmesi için, hastanın biraz hareket etmesi uygun olur. Ancak yine de kanama kendiliğinden durmuyorsa, durdurulması gerekir ki, hastanın tüm gücü tükenmesin (Celsus, *De Medicina* VII , 26 ,5; W.G. Spencer çevirisinden)

Celcus'un Viviseksiyon ve disseksiyon hakkındaki görüşleri de açıktır. Bu konu hakkındaki kendi düşünceleri kitabında yer almıştır. “Canlı insan açılması hem zalimce hem de gereksizdir. Ölünün açılması ise araştırmacılar için şarttır, yoksa ölü bir bedenin canlı yada yaralı insan bedeninden daha iyi bir şekilde gözler önüne serdiği pozisyonları ve ilişkileri kim bilebilirdi.” Kısaca Celsus orta yolu bulmuş ve disseksiyonu¹⁸² desteklerken viviseksiyonu¹⁸³ reddetmişti.

.....fakat henüz yaşayan bir insanın karın ve göğsünü kesmekten ve bu ölümü insan güvenliği için uğraşan sanata (tıp) yüklemekten daha zalimce ne olabilir ...ancak bir insan öldüğü zaman göğüs ve iç organları tıp katilleri tarafından görülebilir, yaşayan bir insanınkiler değil. Sonuçta, tıp adamı, yaşarken iç organlarımızın nasıl göründüklerini öğrenmek isteyen birinin rolünü değil, tam aksine bir boğaz kesen rolü oynamaktadır. Hatta, ölünce bir çok şey değiştiğinden, ölünün disseksiyonunun da gereksiz olduğunu söyleyenler vardır; bu zalimce değilse de, tiksindirici bir şeydir. (*De Medicina* Prooemium, 40-4 ; W.G. Spencer çevirisinden)¹⁸⁴

Gaius Plinius Secundus (M.S. 23- 79) ya da diğer adıyla Büyük Pliny (bazen büyük veya yaşlı Plinius olarak da bilinir) M.S. 23'te İtalya'nın Como şehrinde, iyi

¹⁸² Disseksiyon : Ölü hayvan ya da insan vücutlarını inceleme amacıyla kesmek

¹⁸³ Viviseksiyon : İnsan ya da hayvanların gözlem amacıyla canlı olarak kesilmesi

¹⁸⁴ Jacson 1999, s. 23

halli bir ailede doğdu. Roma’da eğitim gördü. Bildiğimiz kadarıyla hiç evlenmedi; yeğeni Plinius’u (Genç Plinius) evlat edindi ve onu mirasçısı yaptı. Bu yeğen, senatör oldu ve böylece Roma vatandaşlığının en yüksek mertebesine yükseldi. Ancak Plinius’un kendisi, senatörlükten bir aşağı mertebe olan şövalye (*eques*) mertebesindeydi; dolayısıyla görevlerine askerlik hizmetiyle başladı. Askerlik sırasında, yazmaya merakı olduğunu anladı. İlk eseri, süvarilerin cirit kullanmasıyla ilgiliydi. Otuzlu yaşlarının ortalarında askerlikle ilgili görevlerini tamamladıktan sonra Roma’ya yerleşti; burada muhtemelen hem hukukçu hem de yazarlık yaptı. İmparator Vespasianus ve İmparator Titus ile dost oldu. Plinius bugün, esas olarak, iki eseriyle şöhret olmuştur. Sanat tarihçileri onu, güzel sanatların tarihini konu alan eseriyle tanırlar ki bu eser Batı dünyasında bu konuda yazılmış en eski eserdir. Bilim dünyası ise Plinius’u *Historia Naturalis* (Doğa Tarihi) adlı eseri ile tanımaktadır.¹⁸⁵

En büyük Roma natüralisti ve aynı zamanda ansiklopedi yazarı olan Plinius’ın. “Natural History” (Doğa Tarihi) adını taşıyan büyük yapıtı, 37 ciltten oluşan bir ilim hazinesiydi. Plinius da Sansürcü Cato gibi hekimleri sevmezdi ama, sebzeler, hayvanlar ve minerallerden elde edilebilen ilaçlarla ilgilenirdi.¹⁸⁶

Plinius’un Doğa Tarihini yorulmak bilmeyen, az uykuyla yetinebilen ve ilkesi “yaşamak, uyanık kalmaktır” olan bir adamın gayret ve azminin dev bir anıttır. Eser Titus’a ithaf edilmiştir. Plinius bu eserin, kendisine 20.000 veri sağlayan 100 değişik yazara dayanan bir derleme olduğunu belirtmektedir. Kitap, pratik kullanım için düşünülmüştür. İçinde, mükemmel ve özenli tanımlar bulunduğu gibi, biraz da hayal ürünü ve alışılmış dışı anlatımlar vardır. Plinius, kullandığı kaynakları belirtmede maalesef her zaman güvenilir değildir. Hatta kaynak seçiminde fazla titiz

¹⁸⁵ Ronan 2003, s. 274

¹⁸⁶ Lewis 1998, s. 35

davranmamıştır. Dolayısıyla eserde, uydurma ve uydurma olmayan şeyler yan yanadır. Yine de bütün hatalarına rağmen eser muhteşem bir derlemedir; bilimsel bir eser değilse bile, yüzyıllar boyunca doğa alemine karşı büyük bir ilginin uyanmasını sağlamıştır.¹⁸⁷

Örneğin Plinius'un eserinde yer alan bir bölüm tıbbi açıdan doğru olmamakla birlikte o dönemde yapılan yanlış uygulamaları göstermesi açısından önemlidir .

*Yılanlara karşı en iyi korunma, aç bir insanın tükürüğüdür. Ama gündelik deneyimlerimiz bize bunun başka kullanımlarını da öğretmektedir. Nöbet geçiren sarahlılara tükürürüz, bu hastalığı geri püskürtmek içindir. Yine aynı yolla sağ bacağı topal bir insanı görmenin getireceği kötü şanstın ve büyüden korunuruz. (Plinius, Natural History XXVIII, vii, 35; H. Rackham çevirisinden)*¹⁸⁸

Plinius Dioscorides'in çağdaşıydı ve aynı konular üzerinde sıklıkla kaynakları kullanmaktaydı. Singer'e göre Dioscorides "Modern bitki isimlendirmesini popüler ve bilimsel düzeyde belirleyen kişidir." Yine aynı yazar Plinius için ise şunları söylemektedir. "*Pliny mükemmel bir bilgi koleksiyoncusuydu. Bulduğu şeyleri doğrulamaya pek de gerek duymaksızın yazılı hale getirdi. Bu nedenle onun çalışması bilimsel açıdan çok değer taşımaz. Pek çok çağ boyunca, aydınlık – karanlık dönemlerce okunması çoğaltılması- yorumlanması yapılmış olan Pliny'nin çalışmasının büyük kısmı zaman içinde değerini kaybetmiştir.*"

Ne olursa olsun Plinius'un çalışması büyük değer taşımaktadır. Çünkü Plinius bahsetmiş olduğu kendi zamanının kitaplarının (2000'den fazla) çoğu kaybolmuş ama Plinius'un eseri sayesinde bilgileri unutulmamıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Ronan 2003, s. 275

¹⁸⁸ Jacson 1999, s. 1

¹⁸⁹ Kremers & Urdagans 1963 s. 20

Plinius'un son görevi, Napoli Körfezi'ndeki filonun komutanlığıydı ve ondan korsanlığı önlemesi istenmişti. Bu görevi sırasında, M.S. 79'da kendisine olağandışı bir bulutun oluştuğu bildirildi. Daha sonra bu bulutun Vezüv'ün patlaması neticesinde meydana geldiği öğrenildi. Hem araştırma yapmak, hem de korkmuş olan bölge halkını sakinleştirmek için karaya çıktı ve ne yazık ki, yanardağın dumanlarından etkilenerek hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Ronan 2003, s. 275

EFESLİ SORANUS (M.S. 98- 138)

Roma İmparatorluğu döneminde doğum, ebelerin becerilerine ve büyülere bırakılmıştı. Sezaryen yöntemini bulmuşlardı ama sadece ölü ya da ölmekte olan kadınlar için kullanıyorlardı. Sezaryen dışında ise hiçbir obstetrik yöntemi bilmiyorlardı. Bunun nedenlerinden biri, Hipokrat okulunun genital organlar hakkındaki bilgisinin eksik olmasıydı. Ayrıca anatomi konusundaki fikirlerinin bulanık olması nedeniyle de döllenmenin fizyolojisi hakkında kesin bilgilere sahip değillerdi. Buna rağmen, ceninin alabileceği değişik konumları ve konumlardan bazılarının doğumu nasıl zorlaştırdığını biliyorlardı.

Resim 215 M.S. 5 yy'dan bir elyazmasından örnek , resimde merkezde Galen olmak üzere , Dioscorides, Crateus, Apollonios, Andeas de Caryste, Dioscorides, Nicander, ve Soronus görülmektedir.

Tarihin ilk büyük doğum uzmanı Efesli Soranus'dur. Metodist okulunun bir üyesi olan Soranus Roma'ya yerleşmeden önce bir süre İskenderiye'de hekimlik yapmış¹⁹¹ ve Traianus ve Hadrianus dönemlerinde de Roma'da çalışmıştır. Galenos'un doğduğu yıllarda ise ölmüştür.¹⁹² Bugün obstetriğin babası olarak kabul edilir. "Kadınların Hastalıkları Üzerine" adlı kitabı on beş yüzyıl boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitapta Soranus, kadın genital sistemini ayrıntılarıyla tanımlamış; rahmi, cinsel birleşme ve adet kanaması sırasında açılan kase biçiminde bir alete benzetmiştir. Doğum kontrolü için pamuk, merhem ve yağlı maddeler öneriyordu. Ancak mekanik yollarla bebeğin alınmasına karşıydı. Soranus, adet kanamasını, gebe kalmayı ve adet görmeme durumlarını da tanımlamıştı. Kadının adet görmemesinin, gebelik ya da emzirme gibi fiziksel nedenleri olabileceği gibi genital yolun iltihaplanmasından ya da çok ağır seyreden hastalıklardan da olabileceğini belirtmişti. Soranus ayrıca rahimden olan kanamalar ve adet sancıları için de reçeteler düzenlenmiştir.¹⁹³ *Hipokrates'in Yaşam*" adlı kitabı onun yazdığı sanılmaktadır. *Bandajlar Üzerine ve Kırıklar Üzerine* adlı iki kısa incelemesi vardır. Bunlardan ikincisi, muhtemelen kayıp yapıtı *Cerrahinin* bir parçasıdır. Bir tıp yazarı ve hekim olarak Soranus'u değerlendirmek için daha çok jinekoloji ve diğer bilimsel incelemesi *Akut ve Kronik Hastalıklar Üzerine*'yi temel alınmaktadır. Biyolojik ve tıbbi bilimler konusunda yirmi kadar eser bırakmasına karşın, bunların pek azı orijinal dilleri olan Yunanca'da korunabilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Lewis 1998, s. 36

¹⁹² Jackson 1999, s. 84

¹⁹³ Lewis 1998, s. 36

¹⁹⁴ Jackson 1999, s. 84

Doğum sırasında ortaya çıkabilecek sorunlar üzerine çalışmış, doğum sonrası kadının sağlığının yanı sıra, yeni doğmuş bebeklerin sağlığını, büyümesini ve bakımını incelemiştir. Soranus'a göre emzirme üçüncü güne kadar başlamamalı, bebek ilk iki gün sulandırılmış ve kaynatılmış bal ile beslenmeliydi. Soranus annenin sütünün gelmediği zamanlarda neler yapılabileceğini anlatmıştır. Sütten kesilme, dış çıkarma ve çocuklara yürümeyi öğretme konusunda önerilerde bulunmuştur. Son olarak, çocuk hastalıkları hakkında bazı bilgiler vermiş, koruma ve tedavi yöntemlerinden söz etmiştir.¹⁹⁵

Soranus tıptaki Metodist okulun en sadık üyelerindendi. Bunun etkisi, özellikle hastaları akut ve kronik olarak ikiye ayırmasında ve kronik hastalıklarda, örneğin dismenorede¹⁹⁶ döngüsel tedaviyi seçmesinde görülebilir. Asklepiades'in bazı hastalıkların tedavisinde kullandığı mekanik yaklaşımları o da uyguluyordu. Bunlardan bir sandalye ya da arabada sallanma yöntemi, en çok kullandığıydı. Çok yetenekli ve yaratıcı bir düşünürdü ve bütün büyük hekimler gibi o da kendisini kısıtlamamış ve karşılaştığı her durumu gözlemleriyle çözme yolunu seçmiştir.

Sonuç olarak *Jinekoloji*, antik çağın en etkili ve anlamlı tıbbi yapıtı olmuştur. Bu yapıt, dört kitaptan oluşuyordu. İlk iki kitap, bir ebede bulunması gereken nitelikler ve "Normal Durumlar" üzerineyken, diğer iki kitap "Anormal Durumlar" üzerineydi. "Normal Durumlar" dişi genital organının tanımını, dişi cinsel işlevlerinin hijyenini, gebeliği, normal doğum, loğusalık, çocuk bakımı ve hastalıklarını kapsıyordu. "Anormal Durumlar" diyetle tedavi edilebilecek kadın hastalıkları ile cerrahi ya da ilaç gerektiren kadın hastalıkları olarak ikiye ayrılmıştı. Dört kitap da mantıklıydı ve genelde iyi tedaviler ve pratik öğütler öneriliyordu. Açık

¹⁹⁵ Lewis 1998, s. 36

¹⁹⁶ Dismenorede: Ağrılı adet görme

ve öz yazılmıştı ve hepsinden önemlisi, büyücülüğü ciddi olarak yeriordu. Büyüyü eleştirmekle birlikte, büyü inançlarını ve uygulamalarını destekleyen Plinius'un tersine Soranus'un büyüyü reddi sabit ve kesindi. Tıpta büyüyü reddetme nedeni, faydasız olmasının dışında genellikle tehlikeli uygulamalar gerektirmesiydi. Yazdığı metin birkaç noktada kararsızlıklar içeriyordu ama halk tıbbını genelde zararsız kabul ediyordu.¹⁹⁷

Soranus, kendisinden önceki tıp otoritelerinin yöntem ve fikirlerini olduğu gibi kabul etmedi. Hatta Hipokrates, Diokles ve Asklepiades gibi en seçkin tıp yazarlarından farklı düşünmekten çekinmedi. Galenos'un tersine bu farklılıkları, kesin ve nesnel bir şekilde ortaya koyarken, duygusal terimler, yıkıcı dil ve kişisel hırçınlıklardan kaçındı.

“Bazıları, bazı şeylerin antipati yoluyla etkili olduğunu söylerler, tıpkı kendi hesabımıza dikkat etmediğimiz şeyler gibi, mıknatıs ve Assian Stone¹⁹⁸ gibi ve tavşan bacağı veya diğer muskalar gibi. Bunların kullanımını unutmaliyiz; muskanın doğrudan etkisi olmasa da, umut yoluyla hastayı daha mutlu etmesi çok da mümkündür”

Kendi şüpheciliği sarsılmazdı, ancak yeterince gerçekçi ve hastalarının gereksinmelerine duyarlı olup, bu tip desteklerden olabildiğince psikolojik yardımı da göz ardı etmiyordu.

Galenos'un şiddetle karşı çıktığı Metodist kavramlara dayanmasına karşın, onun yapıtlarını önemli kabul etmesi, Soranus'un tıp dünyasındaki konumunun iyi bir göstergesidir. Galenos'un daha sonra yapacağı gibi, Soranus kendisinden önce yazılmış en iyi metinleri bir araya getirdi ve bunlara kendi deneyim ve

¹⁹⁷ Jackson 1999, s. 84

¹⁹⁸ Bir tür nazar taşı

araştırmalarını ekledi. *Jinekoloji* adlı yapıtı, her şeyden çok pratik yapısı nedeniyle çok önemliydi ve Yunanca, Latince çevirisiyle Roma İmparatorluğu'nun hem doğusundaki hem de batısındaki tıbbi düşüncüyü etkiledi.¹⁹⁹ Soranus'un *Jinekoloji*'sinin de resimli olduğu ve Muscio'nun kitaplarında yer alan bazı rahim ve *in utero* (rahim içinde) fetus çizimlerinin bu kitaptan aldığı sanılmaktadır.

Soranus'un Jinekolojisi'nin özellikle de hasta açısından sevindirici olduğunu tahmin etmek güç değildir, çünkü acı verici ve hoş olmayan yöntemlerden özenle kaçınıyordu. Daha da önemlisi, obstetrik tekniği açısından mükemmeldi ve önerilen teknikler denendikçe, ebeler ve hekimler açısından ne kadar değerli bir yapıt olduğu daha iyi ortaya çıkıyordu. Kadın anatomisini özellikle de uterusu (rahimi), o dönemin bir çok yapıtından çok daha iyi anlatıyordu. Ne sıklıkla olduğunu bilmemekle beraber, Soranus'un insan kadavralarında disseksiyon yaptığını biliyoruz. Çalışmalarını sürdürdüğü İskenderiye'de disseksiyon yapılıyordu, ancak metodistler, dogmatizm ekolünün gereksiz bir bilimsel araştırması olarak gördükleri disseksiyonu reddediyorlardı. Büyük olasılıkla bu nedenle Soranus, insan anatomisi üzerinde yapılmış eski bilimsel incelemelere özelliklede Galenos'a kadar önemini korumuş olan Herophilos'un çalışmalarına dayanmıştır. Soranus, kadın pubis kemikleri arasında bulunan ve doğumda pelvis (kalça) kemiklerinin genişlemesini sağlayan kıkırdaksı eklemi ilk fark eden yazardır.²⁰⁰

Soranus ve Galenos, uterusun karın içerisinde serbest hareket edebilen bir organ olduğunu ve yer değiştirme yada dönemleri nedeniyle ağırlara neden

¹⁹⁹ M.S. 7. yy'da yaşamış Yunan tıp otoritesi olan Aiginalı Paul'un yapıtındaki jinekoloji bölümü sayesinde Soranus'un *Jinekoloji*'nin bir bölümü de Arap tıbbına girdi. Bundan kısa bir süre sonra Muscio adlı bir yazar tarafından Latince'ye çevrildi. Bu kitap Ortaçağ boyunca popüler olmaya devam etti ve Almanca, Fransızca, İngilizce, Hollandaca ve İspanyolca çevirileriyle Rönesans sonrası dönemde tıp literatüründe yer aldı.

²⁰⁰ Jackson 1999, s. 86

olabileceği şeklindeki tuhaf inanışı yıktılar. Platon gibi bazı yazarlar, rahmin hayvana benzer yapısı olduğuna inanıyorlardı. Galenos'un döneminde bile, Kapadokyalı Aretaios adlı yazar, Hipokrates'in öğretisindeki "gezgin uterus" inanışını kabul ediyordu: *"Kadının böğrünün ortasında, dişi bir organ olan rahim durur, bu bir hayvana benzer; çünkü kendi başına karın içinde oraya buraya hareket eder, yukarı doğru çıkar göğse yaklaşır, sağa sola gider, karaciğere ya da dalağa yanaşır; bazen de aşağı sarkar, kısacası; çok kararsızdır"* Ağrı ve rahatsızlık veren duygular, özellikle de bunaltı hissi, uterusun bu hareketlerine bağlanıyor ve histeri yani "rahim hastalığı" olarak görülüyordu.

Kadına özgü bir durum olan histeri, bugünkü anlamından çok farklı şekilde kullanılmışı. Ancak Galenos, keskin zekası ve dikkatli gözlem yeteneği ile benzer iki olguda bugün histeri olarak tanımlanabilecek temelde psikolojik nedenli durumları tarif etmiştir. Bunlardan biri kara sevda çeken bir kadın, diğeri de kendini suçlu bulan yaşlı bir erkek köleydi.

Soranus histeriyi şöyle tanımlar: *"Uterus'taki bir bozukluğa bağlı olarak gelişen afoni (ses kaybı) ve solunum zorluğu ile devam eden duygusal bir nöbet. Birçok vakada, hastalığın öncesinde tekrarlayan düşüklükler, erken doğum, uzun süredir dul olma, adet gecikmesi ve gebeliğin sona ermesi ya da uterusun şişmesi gibi bir olay vardır"*. Tedavide, hastayı hafif ışıklı, sıcak bir odada yatırmak, sıcak kompres uygulamak, yüzü sıcak su ile silmek gibi uygulamalar önerilmektedir. Eğer ses hala düzelmediyse, kasıklara tatlı zeytinyağı ile masaj yapılmalı ve bir hamakta hafif hafif sallanmalıydı. Daha sonra gargara, merhemler, gevşetici banyolar, sıcak kompresler, fitiller ve zeytinyağının vajinal enjeksiyonu gibi uygulamalar

gerekebilirdi. Bu ılımlı ve nazik tedavi daha önceki ve hatta o dönemdeki sert bazı uygulamalara epey ters düşüyordu:

“Eskilerin çoğu ve onların izleyicileri, kötü kokulu ilaçların kullanımını o hale getirdiler ki, rahim iğrenç kokular arasında boğulup gidiyordu: Yanık tüy, sönmüş lamba fitili, yakılmış geyik boynuzu, yanmış yün, yanmış çaputlar, deri ve paçavralar, kulaklara ve burna sürülen kunduz yağı, zift, sedir reçinesi, katran, ezilmiş tahtakurusu ve berbat koku saçabilecek daha ne varsa hepsi kullanıldı... Hippokrates...rahmin barsaklar gibi serbestçe salındığına inanıyordu. Küçük bir boru ile tıpkı bir demirci körüğü gibi vajinaya hava üfledi ve şişmesine neden oldu...Xenophon bileylenmiş metal çubuklar sokarak patırtıyı daha da arttırdı...Bizse iltihaplı kısımları acıtarak ve berbat kokulu maddeleri uygulayarak hastanın canını çıkaran bütün bu adamları kınıyoruz. Rahim iplerini koparmış vahşi bir hayvan değildir, bu yüzden güzel kokularla hoş tutulmalı ve kötü kokulardan kaçınılmalıdır; yoksa bütün bu işlemler enflamasyona (iltihaplanma) yol açarak her şeyi mahveder. Aynı şekilde, sempatik enflamasyondan çeken bir mideyi zehirli ve acı iksirlerle daha da bozmanın anlamı yoktur. Demirci körüğü ile vajinaya hava basmaya gelince- bu şişme enflamasyon nedeniyle zaten gerilmiş olan rahmi daha da gergin yapar...Metal plakaların sesi ve gürültüsü de, enflamasyonun duyarlı hale getirdiği organı iyice tahriş eder. Öyle yada böyle, bu gürültü, sağlıklı insanın bile başını ağrıtır”²⁰¹

Menstrüasyonun (adet görme), kadın vücudunun sağlığını korumaya yönelik bir temizlenme işlemi olduğu şeklindeki genel görüşün tersine; Soranus menstrüasyonun “sağlığı koruyucu bir işlev olmadığını, yalnızca gebelik için gerekli

²⁰¹ Gynaecology III, 29: O. Temkin çevirisinden

olduğunu; çünkü gebelik sırasında menstrüasyonun görülmediğini söyler. Soranus’a göre menstrüasyon değil bekaret kadın sağlığı için olumlu etkilidir. Gebelik ve doğum kadın vücudunu yıpratıp büyük hasar verirken; bekaret, kadını bu hasarlardan korur, özellikle sağlıklı olduğu söylenebilir. Ancak Soranus, cinsel ilişki ve üremeye duyulan doğal arzuyu kabul eder ve şöyle der: “Rahmin işlevi menstrüasyon, döllenme, gebelik ve zamanı gelince de doğumdur. Kadınlar çocuk ve üreme için evlenirler, daha çok zevk almak için değil. Gebeliğin sağla hatta yaşama getirdiği risklere değinen Soranus, Jinekoloji’inde ilk cinsel ilişki için uygun bir zaman da önerir.”²⁰²

“Erkek yalnızca tohumları boşalttığından, ilk ilişki onun için hiçbir risk taşımaz. Ancak diğer taraftan kadın, tohumları alır ve bunlardan bir canlı oluşturabilir...bu açıdan bakılınca deflorasyon”²⁰³ (kızlık zarının bozulması) gerektiğinden erken yada çok geç olursa tehlike yaratır...Bu nedenle menstrüasyon kendiliğinden başlayana dek bekareti korumakta yarar vardır. Çünkü bu rahmin işlevlerini yapmaya hazır olduğunun önemli bir belirtisidir...Genel olarak ilk menstrüasyon on dört yaşında olur. Öyleyse bu yaş deflorasyonu gerektiren doğal yaştır”.

Soranus ve Herophilos overleri ve fallop tüplerini tanımlamış olmasına karşın ikisi de bunların işlevlerini ve ovulasyon sürecini fark etmemişlerdi. Soranus döllenmeyi ve gebeliği ayırt edebilmişti ama döllenmeyi tanımlamak halen çok zor oluyordu. Bir kadının döllenmiş olup olmadığını anlamaya yönelik çeşitli belirtiler ve yöntemler kullanılıyordu. Soranus bir çok belirtinin bir araya gelmesine dayalı değerlendirmeden yanaydı, ama, menstürel döngünün kesilmesi gibi bazı belirtilerin

²⁰² Jackson 1999, s. 87

²⁰³ Deflorasyon: Kızlık zarının bozulması

ortaya çıkması için, gebeliğın ilk zamanlarına dek beklenmesi gerekiyordu. Bu durum, aşırı kısa ve aşırı uzun sürdüğü bildirilen bazı gebelikleri açıklamaktadır. Aynı şekilde bu, Soranus'un başka yazarlarca da kabul edilen en uygun dölleme zamanıyla ilgili garip saptamasını açıklamaktadır. "Dölleme için en uygun zaman, menstrüasyonun bitip kesildiğı günlerdir...çünkü bunun öncesinde menstrüasyon nedeniyle aşırı yüklenmiş ve yanıt veremez haldedir...Sonuç olarak en uygun zaman mensesin kesildiğı günlerdir."

Ebelerin durum ve yetenekleri de hekimlerinki gibi değışiklik gösteriyordu. Bazı ebeler köyün "bilge kadını" iken az sayıdaki bazı ebeler de yetkisi olan seçkin otoritelerdi. Bazıları köle – ebe olarak çalışmaya başlıyor, özgürlüklerini kazandıktan sonra da ebelik yapmaya devam ediyorlardı. Bazıları yetmiş yaşında ölümüne dek mesleğini yapan Romalı ebe Claudia Trophima gibi yaşlıydı. Bazıları ise, özgürlüğünü kazanan yirmi bir yaşında ölene dek ebelik yapmayı sürdüren Romalı Poplica Aphe gibi çok gençti. Daha önce de görüldüğü gibi, bir ebenin görevi gebelik ve doğumdan öte, kadın hastalıklarını da kapsıyordu. Soranus'a göre, bir ebenin doğurmuş olması gerekli değildi, ama okur yazar olması şarttı: ²⁰⁴

"Uygun kişi okur yazar olmalıdır, zekası ve belleğı iyi olmalı ,işini sevmeli, saygıdeğer olmalı, genel anlamda duyuruları açısından bir engeli olmamalı, kol ve bacakları sağlam, gürbüz olmalı, bazılarına göreyse ince uzun parmaklı ve kısa tırnaklı olmalı....telaşlı olmamalı, tehlikeden korkmamalı, uygulamalarının nedenlerini açıkça yapabilmeli, hastasına güven vermeli ve sempatik olmalı....işlerini yapabilmek için yeterince gürbüz olmalı, ama bazılarının önerdiği gibi genç olması gerekmez çünkü bazen genç insanlar güçsüz, aksine yaşlı insanlar

²⁰⁴ Jackson 1999, s. 92

gürbüz olurlar. Disiplinli ve ayık olmalı, çünkü ne zaman canı tehlikedeki birine yardıma çağrılacağı belli olmaz. Ağzı sıkı olmalı, çünkü bir çok kişinin sırrını paylaşacaktır. Paraya düşkün olmamalı ki, para için düşük yaptırmasın. Batıl inançlardan uzak durmalıdır ki; rüya ya da fal ya da bazı alışlagelmiş törenler ya da inançlar yüzünden sağlık kurallarını göz ardı etmesin ayrıca ellerini daima yumuşak tutmak için, onları sertleştirebilecek örgü gibi işlerden kaçınmalı ve eğer elleri doğal olarak yumuşak değilse, merhemle yumuşatmalı....

Genel anlamda, görevini sık sık yerine getiren bir ebeye kusursuz diyebiliriz; ona en iyi ebe diyebilmemiz içinse, daha da ileriye gidip, vakalara iyi girişimlerde bulunabilmesinin yanı sıra, bilgice de mükemmel olmalıdır. Ayrıca, bir kişiye en iyi ebe diyebilmek için; onun tedavinin tüm dallarında deneyim kazanmış olması gerekir (bazı vakaları diyetle, bazılarını cerrahi yöntemlerle, bazılarını ise ilaçla iyi etmiş olmalı)²⁰⁵

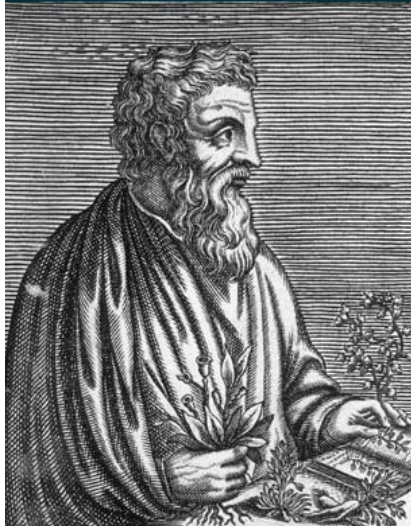
²⁰⁵ Gynaecology I, 3-4 O. Temkin çevirisinden

DİOSKORİDES

Antik dönemde de yaşam bugünkünden pek farklı değildi insanlar doğar, büyür, hayatları boyunca bir çok kez hastalanır ve ölürlerd. Bu dönemde hastalanan insanlar şifa bulmak için bir çok yollara başvurmuşlardı. Bunlar arasında önemli şifa kaynağı bitkilerdi. Bitkileri tanımak onlardan ilaç yapmak ve bu ilacın hangi hastalığa iyi geldiğini bulmak oldukça zor ve uğraş gerektiren bir çabaydı.

Resim 26. Dioskorides

Tıpkı Soranus'un obstetrik ve jinekoloji üzerine yazılmış olduğu

tanımlamalarının onbeş yüzyıl boyunca okutulduğu gibi, Dioscorides'in çalışmaları da farmakoloji alanında temel kitaplardan biri olarak Rönesans'a kadar kullanılmıştır. M.S. 40 yıllarında doğan Dioscorides, Hükümdar Neron zamanının en tanınmış ve saygı gören ordu cerrahlarından biri olmuştur. Önemli çalışması olan beş ciltlik "*Materia Medica*" Roma

imparatorluğu zamanında mevcut olan tüm farmakoloji bilgisini içeriyordu. Ayrıca kitabın sonunda zehirler ve panzehirler ile ilgili bir ek bölüm bulunuyordu. "*Materia Medica*"nın ilk kitabı, şifalı otlara, merhem ve yağlara ayrılmıştı. İkincisi bal, süt gibi hayvansal ve buğday gibi tarımsal gıda ürünleri; üçüncü ve dördüncü kitaplar, bitkiler ve kökler; beşinci ise şaraplar, kurşun asetat, bakır oksit ve kalsiyum hidroksit gibi minerallerden yapılan ilaçlar üzerine yazılmıştı. Bu kitabın Yunanca özgün metni kısa bir süre içinde Latince'ye çevrilmiş ve metne açıklayıcı resimler

eklenmişti. Eserin bu son halinin bir çok kopyası günümüze, bir Bizans Prensesi olan Juliana Anica'ya adanmış bir 9. ya da 10. yüzyıl elyazmasıyla ulaşmıştır.²⁰⁶

Dioskorides'in en ünlü eseri, "De Materia Medica" adlı beş ciltlik botanik kitabıdır. Bu eser bütün Avrupa'da 1600 yıl boyunca tüm Avrupa'da kaynak kitap niteliği taşımıştır. Dioskorides yapıtlarında altı yüze yakın ilaç tanımlamıştır.²⁰⁷

Farmakolojiye (ilaç bilimi) bir düzen vermeyi hedefleyen antik tıp yazarları çok büyük boyutlu bir görevle karşı karşıya kaldılar. Bu dönemlerde

Resim 227 Dioscorides'in kitabından bir örnek çizim

²⁰⁶ Lewis 1998, s. 38

²⁰⁷ Budge 1978, s. 68

ilaç hammaddesi olarak en çok bitkiler kullanılmaktaydı. Bitkileri tarif etmek yeterli olmadı. Gerçektende birbirine benzeyen binlerce bitkinin içinden tarif edilen bitkiyi bulmak oldukça zordu. Bu işin boyutları, onların bıraktıkları yapıtlarda görülebilir. Creteus, Dionysius ve Metrodorus çok dikkat çekici bir yöntem buldular. Ancak bunun uygulanması küçük bir zorluk getiriyordu. Onlar, bitkilerin resimlerini yaptılar ve altına özelliklerini yazdılar. Ancak amaç doğayı taklit etmek olduğunda, yalnızca renklerin çok çeşitli oluşu değil, resmi çizenin yetenekli olmayışı da yanıltıcı olabilmekteydi. Bunun dışında, bitkiyi ömrünün bir döneminde resimlemek yeterli olmamaktaydı, çünkü yılın mevsimleri değiştikçe, bitki de değişiyordu bu da tanımlamayı zorlaştırıyordu.

Bitkisel ilaç hazırlayabilmek için iki anahtar bilgi gerekmektedir: tıp ve botanik bilgisi. Resimli farmakopeler (ilaç ve ilaç hammaddesi listesi) okuyucuya bitkileri tanımanın en iyi yolunu sunuyorlardı ve bu nedenle antik çağda çok popülerdiler. Yazılı bilgi sunma yöntemi, daha büyük bir sorunu da beraberinde getiriyordu. Bazıları bitkileri tiplerine göre sınıflandırırken, bazıları da bitkileri özelliklerine göre sınıflandırıyorlardı. Diğer bazı yazarlar ise bitkileri alfabetik sıraladılar. Dioskorides ise etki olarak benzerliklerine göre bitkiler' şeklinde bir sınıflama önerdi ve bu oldukça pratik yöntem günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Dioskorides'in ilaç tariflerinin yaklaşık 80'i % bitkisel ilaçlar iken kalan 20% aşağı yukarı 10% mineral ve 10% hayvan şeklinde bölünmüştür. 1976'da yayınlanmış bir rapora göre Modern Batı tıbbının kullandığı ilaçlar için durum şöyledir: (a) kimyasal olarak sentezlenmiş maddeler 50%, (b)

iekli bitkilerden elde edilenler 25%, (c) mineraller 7%, (d) hayvanlar, 6%. Eğer bu günün ilaçlarının önemli bir kısmının da sentezlenmesinde bitkilerin hammadde olarak kullanıldığını düşünürsek Dioskorides'in rakamları günümüze oldukça çok benzemektedir.

Resim 28 Dioskorides Keşif tanrıasından adamotu alırken

Dioskorides'in bitki kitabı *De Materia Medica*, M.S. 64 yılı dolaylarında Yunanca yazılmış beş kitaptan oluşuyordu ve yaşam boyu süren çalışmasının ürünüydü. Sistematik düzeni ve ayrıntılı gözlemlerinin yanı sıra, büyü ve batıl inançları reddetmesi de başarısını perçinledi. Galenos'un beğenisini kazanan bu yapıt, o zamana dek etkili olmuş bütün bitki kitaplarının yerini aldı. Günümüze ulaşmış en iyi kopyası M.S. 512'de Constantinopolis'te yazılan 'Vienna Dioskorides'tir. Bu kitap eski bir Roma imparatorunun kızı olan Anikia Iouliana'ya verilmiş bir armağan olup tanımlanan bitkilerin renkli resimleri Bizanslı bir sanatçı tarafından çizilmiştir. Daha sonra, matbaanın

bulunuşunun ardından *Materia Medica*'nın, Avrupa'da yetmişe yakın baskısı yapılmıştır.

Dioskorides de Plinius gibi bitkileri tanımanın güçlüğünden söz etmiştir. Ancak, farmakolojik deneyimleri sayesinde bu soruna pratik ve olumlu bir çözüm getirmiştir *“Bu konuda deneyim kazanmak isteyen biri, bitkiyi henüz sürgün halindeyken, topraktan yeni çıkarken, ömrünün ilk günlerinde ve son dönemlerinde gözlemlemelidir. Bitkinin yalnızca filizi ile ilgilenen, olgun bitkiyi bilemez, aynı şekilde yalnızca olgun bitkiyi tanıyan kişi onun sürgününü görse tanıyamaz. Yaprak şekilleri, kökleri, çiçek ve meyvelerin değişik boyları ve bazı başka özellikler yüzünden uygun şekilde gözlem yapmayanları büyük yanılgılar beklemektedir.”*

Resim 29 Robert Thom'un çizimine göre Dioscorides bitki topluyor

Dioskorides'in tıbbi bitkileri toplama yöntemleri üzerine de önemli görüşleri vardır: Her şeyden önce, tıbbi bitkilerin uygun mevsimde toplanıp

saklanması gereklidir, çünkü bu, ilacın etkili olup olmayacağını belirler. Hekimlerin bu önerilere uymaları kendi bölgelerinde yetişen bitkiler açısından zor olmuyordu, ancak egzotik bitkiler için bu olası değildi. Evlerinin avlusu olsa bile, ancak bir toprak parçasına sahip olacak denli zengin hekimler, özel bir bitki bahçesi düzenliyorlardı. Ancak iklim, bitki çeşitleri açısından belirleyici oluyordu. Yolculuk yapmayı sevmeyen ya da buna gücü yetmeyen hekimler, ki bunlar çoğunluğu oluşturuyorlardı, yabancı ülkelerde yetişen bitkiler için ecza pazarlarına yöneliyorlardı. Bu pazarlar en büyük kasabalarda bulunuyordu. Çok sayıdaki mal çeşitlerini pahalıya satan ve nadir bulunan bu dükkanlar kök kesiciler (rhizotomoi), baharat tacirleri (aromatopoles), merhemciler (pharmacopolae) olarak adlandırılıyordu. Bu tip merkezler kötü şöhrete sahiptiler. Buralarda her müşteriye belli bir ücret karşılığında yeni bir yaşam bağışlama sözü verilirdi. Çok kar getiren ilaç piyasasının sonuçlarından biri de ‘sulandırılmış’ ya da sahte maddelerdi.

Tıbbi maddelere yabancı madde katılması çok yaygındı ve bir doktorun hammaddenin saflığını sınama olanağı hiç yoktu. Bu durum, hekimin kullandığı hammaddenin içinde aslında çok az miktarda bulunan etken maddenin gerçek etkinliğini saptamasına engel olduğu gibi katılan yabancı maddeler bazen zararlı olabiliyor hatta ölüme yol açabiliyordu. Bu nedenle Galenos gibi seçkin hekimler saygınlıklarını ve konumlarını koruyabilmek için aracıları ortadan kaldırıp doğrudan ilk kaynaktan hammadde alma yoluna gidiyorlardı. Galenos’un bunu sağlayabilmek için hem yeterince serveti hem de önemli konumlarda dostları vardı. Roma’da doğrudan imparatorun kendi kaynaklarından bitki sağlıyordu. Suriye’ye yaptığı gezi sırasında gerçek

‘Mekke Balsamı’ını (*Commiphora meccanensis*) Hindistan’a yaptığı yolculukta da yakından geçen bir kervandan çok değerli olan Hint *Lycium*’unu (Teke dikenini) almıştı. Bu iki bitki, o dönem eczalığının en önemli ve pahalı maddeleriydi. Roma İmparatorları, güçlerini koruyabilmek için Suriye’de balsam koruluklarına sahip olurlardı.²⁰⁸

Çeşitli balsam ağaçlarının salgılarına *opobalsamun* adı veriliyordu. En ünlü balsam ağaçları ‘mekke balsamı’ ve Arabistan’da yetişen ve bir tür kavaktan elde edilen ‘gilead balsamı’ (*Populus gileadensis*) idi. Sızan reçine ve yaprak, tohum ve dallarının kaynatılması ile elde edilen esans şeklinde bir çok kullanımı vardı. Celsus bunu yaraların temizlenmesinde soyucu, iltihap kurutucu ve yumuşatıcı olarak, yara üzerine konan lapaların içeriğinde, nevraljin tedavisinde ağrı kesici olarak, bir göz merheminde ve diüretik olarak (idrar söktürücü) ağızdan alınma şekliyle önermiştir. Balsam aynı zamanda antik çağın en ünlü antidotu (panzehir) olan *mithridatum*’un Celsus’un türettiği şeklinin otuz yedi bileşeninden biridir. Bu antidot parlak ve bilgili Pontos kralı VI. Mitridates’in (M.Ö 120- M.Ö. 63) bulduğu bir karışım olması nedeniyle onun adını almıştır. *Lycium*’da balsam gibi bir çok kaynaktan elde ediliyordu. Bunlardan biri de, adını almış olduğu Anadolu’daki Lykia bölgesiydi (Antalya - Teke Yarımadası civarı). Bu tanence zengin bir çalı olup, doku ve damarları daraltıcı olarak ve ülserin tedavisinde, kanamaların durdurulmasında, göz, kulak ve burun enfeksiyonlarında kullanılır. *Berberidaceae* ailesinden bir çalıdan elde edilen Hint *Lycium*’unun özellikle göz hastalıklarının tedavisinde etkiliydi. M.S. 14-54 yıllarında epey ünlenen ve çok gezmiş olan hekim

²⁰⁸ www.planetherbs.com/articles/Herblist.html

Scribonius Largus, Hint *Lycium*'unun bütün diğer göz merhemlerinden üstün olduğunu söylerdi. Hindistan'da kullanımı yakın zamana kadar sürmüş olan *Lycium* 19. yy başında İngiltere'ye getirilmiş ve konjunktiva hastalıklarında çok etkili olduğu görülmüştür. Bütün Romalı doktorlar gerçek hammaddeyi elde edemiyorlardı, bir çok durumda *Lycium* yerine benzeri başka bir madde satılıyordu. Örneğin Plinius, büyük kantorondan (*Centiyane, Gentiana lutea*) yapılma bir maddenin satıldığını fark etmiştir. Bir çok antik ilaç gibi, *Lycium*'un da çeşitli hazırlama yolları vardı. Bu değerli maddeyi içeren çok az sayıda kurşun kavanoz bulunmuştur. Bunlardan birinin üzerinde Iasos'un *Lycium*'u, Atina'da bulunan bir diğer reçeteye göre *Lycium*, Anadolu'nun güneybatı kıyısındaki Priene'de bulunan M.Ö. 3 - 2. yüzyıllara ait bir başkasında ise Nymphodoros *Lycium*'u yazmaktadır.²⁰⁹

Dioskorides'in bitki kitabının içeriğine değinecek olursak, organizasyonu bir bitki ve bir ünite şeklindedir. Bitkilerin tanımlanması aşağıdaki sırayı izler:

1. bitki adı, sinonimleri (eş anlamlıları) ve resmi
2. habitatı (yaşam alanı)
3. botanik deskripsiyonu (tanımlaması)
4. ilaç özellikleri ve etkileri
5. tıbbi kullanımı
6. zararlı yan etkileri
7. miktarlar ve dozajlar

²⁰⁹ Hornblower & Spawforth 1998, s. 241

8. toplama, hazırlama ve saklama bilgileri
9. içine yabancı maddeler katılıp katılmadığının anlaşılması
10. veteriner uygulamaları

Onun çalışması pek çok yönden çok önemlidir. En önemlilerinden birisi de bitkileri botanik ailelerine göre veya enerjilerine göre değil (sıcak, soğuk, nemli, kuru), fizyolojik etkilerine göre sınıflandırmıştır. İlk ve en önde gelen empirik gözlemci olan Dioskorides bitkisel ve diğer ilaçları genel fizyolojik kategorilere göre ayırmıştır:

1. ısıtıcı
2. yumuşatıcı
3. büzdürücü, acı
4. idrar söktürücü
5. kurutucu
6. serinletici
7. dengeleyici
8. keskinleştirici
9. inceltici
10. genişletici
11. yapıştırıcı
12. uyku getirici
13. rahatlatıcı
14. terletici
15. delikleri kapatıcı

16. susatıcı
17. tutucu
18. temizleyici
19. kusturucu
20. kaynatıcı
21. sertleştirici
22. besleyici

Bunları yaparak Dioskorides bitkisel ilaç olayını tamamen hastalıklara göre kullanılacak bitkiler biçiminde empirik (gözlemsel) prensiplere dayandırmıştır. Bu müthiş sistem ile Dioskorides hastalıkların teşhisi ve tedavisi arasındaki süreç için gereken organizasyonu kurmuştur.²¹⁰

Dioskorides'in yapmaya çalıştığı, iyi tanımlanmış ve pratik bir klinik el kitabı yaratmaktı. Bitkileri ve ilaçları tat ve enerjilerine göre sınıflandırmak yerine başarılı doktor Dioskorides ilaçların gözlemlenebilir etkilerini esas almış ve hastalık semptomlarını en iyi şekilde geçirenlerini kullanmıştır. Zamanının diğer Yunanlı doktorları gibi Dioskorides de “diyet, egzersiz ve banyoyu” “yan etkileri olabilecek ağır ilaçlara ve cerrahiye” tercih etmiştir. Büyük bitkici Dioskorides “hastalığı güvenli, hızlı ve en kolay şekliyle tedavi etmeyi” seçmiştir. Dioskorides, Hippokrat'ın ağır teorik öğretilerini reddettiği gibi Asklepios'çuların psiko-spiritüel çizgisini de kabul etmemiştir. Neden bu metotları seçmemiş olması ise Dioskorides'in dogmatik düşünceye karşı oluşu

²¹⁰ www.planetherbs.com/articles/Herblist.html

ile bağdaştırılabilir ki bu özelliği onun hem yaşadığı çağda hem de günümüzde neden bu denli önemsendiğini gözler önüne sermektedir.

Resim 230 Diocorides'in kitabından bir örnek

ANTİK YUNAN DÖNEMİNDE TIP

İlyada’da da bahsedilen Yunan ordusunun üzerine Apollon’un veba göndermesi, sanki görünmez oklarıyla askerleri, halkı ve hatta hayvanları dahi birer birer öldürmesi gibi düşünülmüştür.

Resim 31 M.Ö. 6.yydan atik siyah figür. Sthenelos Diomedes’in parmağını bandajlarken

Buna sebep bir cezalandırmadır.²¹¹ Homerik hikayelerde hekimlerin görevi genellikle yaralanma ve incinmeleri tedavi etmek olduğundan bu vebaya karşı hiçbir şey yapamazlar. Hatta yapmazlardı. Daha sonraki otoritelere göre (örn.

Resim 32 Herculaneum’dan M.Ö.1.yy. Cerrah yaralı askerden mızrak ucunu çıkarıyor Cornelius Celsus, erken 1.yy) çünkü bu inançlarla ilgili bir durumdu.²¹² Artemis’te benzer şekilde görünmez hastalık oklarıyla kadınları vurabilirdi. Mikrop ve hastalık hakkında en ufak bir gerçekçi bilimsel bilgiden uzak toplumlar için mitolojik hikayeler bu şekliyle daha açıklayıcı gibidirler. Apollo hem şifa verebilir hem de hastalık musallat edebilirdi. Eskiden şifa için Paeon adıyla başka bir tanrı var iken Apollo onu kendinde birleştirmiştir. Bu nedenle Paean diye yardıma çağrıldığında

²¹¹ Wheelwright 1974, s. 68

²¹² Hornblower & Spawforth 1998, s.459

artık Apollo çağırılmaktadır. Apollo aynı zamanda şifa tanrısı Asclepius'un da babasıdır.

Resim 33. Achilles ve patroclus tedavi sırasında

Asclepius'un iki oğlu Machaon ve Podalirius Troya savaşında savaşmışlardır. Machaon okla yaralanmaları Centaur Chiron'dan öğrendiği metotlarla tedavi etmiştir. Patroclus ta yine Chiron'un öğrencisi Achilles'ten öğrendiği gibi “acı bir kökü” kullanarak benzer bir yaralanmayı tedavi etmiştir.

Yara için bir dua okumasına ait İlyada'da bir bilgi yoktur ancak Odisea'da Autolycus'un oğlu kanamalı bir yaralanmayı dua ile durdurmuştur.²¹³

²¹³ Wheelwright 1974, s. 69

Hmeros İlyada'da ok ve ciritlerin çıkarılmasından, bandajlamadan, kompreslerden, kanamayı durdurmadan, yaraları balmumuyla iyileştirme yöntemlerinden, bitkisel özlerle yapılan ilaçlar ve yaralıyı hayata döndürmede yararlanılan şarap ve diğer sıvılardan söz eder. Şüphesiz, Homeros'un sunduğu tıbbi bilgiler, Girit ve Ege'de Helenistik dönem öncesi uygarlıklarda uygulanan çağdaş yöntemleri yansıtmaktadır.²¹⁴

Her ne kadar bazı ilaç ve bitkilerden bahsetse de İlyada ve Odiysea'da herhangi bir tıp teorisinden bahsedilmemektedir. Daha sonraki pek çok metinde formülasyonlar verilmekte ancak bunlar da "tanrının eliyle" hazırlandığını göstermektedir. Bazılarında tanrının eli doğumdan kişinin kafasına dokumaktadır. İlyada da belirtildiği gibi "tanrı ancak kendine yardım etmeye çalışanlara yardım elini uzatırdı". Yani hasta, ilaçlarını alırdı, gerekeni yapardı, tanrı da böylece ona yardım edebilirdi.²¹⁵

Hmeros yaralanma ve incinmeler ile ilgili olarak pek çok anlatıda bulunmakta ancak yıkama ve bandaj dışında detaylı bir açıklamada bulunmamaktadır. Pindar'ın Pythian Ode I'inde Philoctetes'in zehirli ısırtığının nasıl tedavi edildiği anlatılmaktadır. Uyuyorken Machaon kangrenli eti kesmiş, üzerine şarap dökmüş ve Asclepius'un Khiron'dan aldığı bir otu sürmüştür. Quintus Smyrnaeus'a göre Podalirius yaraları sıkı sıkıya bağlamaktaydı ve Asclepius'un ona vermiş olduğu el ile tedaviyi yapardı. Abisinin cerrahideki başarısına karşın Podalirius iç yaralarda iyiydi.

²¹⁴ Lewis 1998, s. 45

²¹⁵ Touwaide 1997, s.26

Hesiodos'un "Günler ve İşler" adlı eserinde Zeus'un insanlara nasıl veba gönderdiği, erkekleri yok ettiğini ve kadınları da çocuk doğuramaz hale getirdiği anlatılır.

Ayrıca yoksul bir adamın kışın kalınlaşmış ayaklarını ince elleriyle bastırıldığını söyler. Bu durum şöyle açıklanabilir. Yetersiz beslenme nedeniyle ayaklarda ödem oluşur. Ellerle bastırılarak geçirilmek istenmektedir. Pindar'ın Pythian Ode III'ünde Asclepius henüz Tanrı Zeus tarafından öldürölüp ve daha sonra tanrı yapılmadan önce bir insanken yaptığı tedaviler anlatılır.

Sophocles'in Philoctetes'inde kahramanın ayağını yılan sokmuştur ve tedavi için Philoctetes, palliative adlı bir ot kullanılmıştır ancak sonuç pek başarılı görünmemektedir.

Euripides'te Heracles veya The Bacchae'de Thebes'in başına gelenler tıbbi bir çabanın varlığını göstermektedir.

Bu belli belirsiz referanslardan daha belirgin olanları tarihçilerdir. Herodotus Pers kralı Cmbyses'in nasıl atından düştüğünü ve düşerken kılıcının ucunun bacağına batması sonucunda ayağının kangren olduğı anlatılmaktadır. Croton'lu Yunan hekim Democedes Persler tarafından esir alınmış ancak mesleğinin hekimlik olduğı öğrenildiğinde saygı görmüştür. Kral Darius avlanırken omzunu çıkardığında Mısırlı hekimleri çağırılmış ancak onların çok acı veren tedavileri nedeniyle günlerce acıdan uyuyamamıştır. Diğer taraftan Democedes daha nazik metotlar uygulamış ve kralın ağrılarının önüne geçmiştir. Bu başarısı nedeniyle kral karısının hekimi olarak onu seçmiş ve göğsündeki bir tümörü iyi edebilmesi karşılığında Croton'a geri dönebilmesi üzerinde anlaşmışlardır.

Heredot'un Mısırlılarla ilgili ilginç olan bulgusu da onların ayın belli zamanlarında (her ayın 3 günü) kendilerini bazı pürgatiflerle (bağırsağı tümüyle boşaltarak temizleyen özellikte maddeler) sindirim sistemlerini boşaltmaları (temizlemeleridir). Mısırlılara göre bütün hastalıklar besinlerle yakından ilişkilidir.

Democedes'in meslektaşı Croton'lu Alcmaeon daha geniş ilgi alanları olan bir kişiydi. Alcmaeon vücutta bir güçler dengesi olduğunu ve bu güçlerin sıvılar olarak farklı kalite ve özellikler gösterdiği doktrinini ilk formüle eden kişiydi. Sağlık bu sıvıların dengesi, hastalık ise bir tanesinin baskın çıkmasıydı. Sağlığın olabilmesi için sıcak ve soğuk, nemli ve kuru arasında bir denge olabilmeliydi. Bu düşünce Hipokrat'ın 4 mizaç teorisinin ilk hali gibidir.

Sicilya'lı Acragas'lı Empedocles te insan embriyosunun gelişimi ve döllenme üzerinde düşünceler üretmiştir. Bunun yanı sıra solunum ile ilgilenmiş ve kalbi düşüncenin üretildiği organ olarak kabul etmiştir. Ancak anatomi bilgilerindeki eksiklik doğaldır ve bu eksiklik tüm Yunan dünyasında İskenderiye okuluna kadar sürüp gidecektir.

Empedocles'in çağdaşı İyonya'da Klazomenaili Anaksagoras'tır. Fizyoloji ve özellikle de beslenme ile ilgilenmiştir. Nasıl ekmek gibi bedene benzemeyen bir besin sindirildiğinde beden olabilmektedir. Onun düşünceleri Hipokrat'ın düşüncelerinin alt yapısını oluşturacaktır.

Apollonia'lı Diogenes pneuma'nın öneminden bahsetmiştir. Daha önceki bir filozof olan Anaximenes gibi o da her maddenin özünde bir tür hava, pneuma bulunmaktadır demektedir. Hava evrenseldir ama o bir madde değildir. O zekidir ve tanrısalıdır. Doğa olaylarını mesela mevsimleri sağlar. Onu soluyan insanlar ve

hayvanlar için o ruha ve akla dönüşür. O güçlüdür, evrenseldir, ölümsüzdür, her şeyi bilir, aslında Tanrıdır. Yaşayan bedenler içerisinde hava farkındalığa dönüştüğü için daha sıcaktır bu nedenle kuru tutulmalıdır. İnsanlar bu havayı diğer hayvanlara göre daha kuru soluyabilirler çünkü hayvanlar daha nemli şeyler yerler ve kafalarını toprağa daha yakın tutarlar. Çok hava kişiye sağlık ve mutluluk getirirken azlığı uyuşuk bir kan ve acı verir. Tamamen yokluğu ise ölüm demektir. Pneuma sperm içinde de hareketlidir, kadının üremeye bir katkısı yoktur. Bu doktrinin garip tarafları Aristophanes'in "Bulutlar" adlı eserinde alaya alınmıştır. Ancak tüm bunlara karşın Hipokratik kitapların pek çoğunda bu doktrinin etkileri vardır. Diogenes Aristo'nun dolaşım sistemini temel kabul etmiştir.

Democritus, Aristo'nun tıp ve ilaç hakkında söylediklerine karşı çıkmıştır. Atomun bölünemezliği ile ilgili fikri Hipokratik doktrinlerle ilişkili değildir ancak

rejim ve prognoz üzerine kitapları vardır ancak bunlar günümüze ulaşamamıştır.²¹⁶

Resim 24 Hipokrat zamanından bir Parfüm şişesi M. Ö. 5.yy'ın 2. çeyreği hekimin hastanın kolunu tedavi edişi

²¹⁶ Phillips 1973 s. 14-16

Hipokrat öncesi tıp, fizyoloji ve patoloji teorisyenlerinin aktiviteleri hakkında çok az şey bilinmektedir. Bazı sokrat öncesi filozofu tıp teorisiyle oldukça ilgilenmişlerdir ve en önemlisi muhtemelen Acragas'lı Empedocles'tir. Onun vücut sıvıları ile ilgili 4-element teorisinin bir versiyonu bilinmektedir. Bu teori Hipokrat'ın mizaçlar kısmına önemli bir katkıda bulunmuştur. Empedoklesin fikirleri Hipokrat'ın yanı sıra Plato'nun (Timaeus'ta) fizyoloji teorisine ve Locri'li Philistion'un teorilerine de büyük etkide bulunmuştur. İnsanın kökeni, insan üremesi, vücudun iç yapısı ve pek çok biyolojik sürecin doğası hakkında Anaxagoras ve Apollonia'lı Diogenes'in fikirleri vardır. Ancak sağlık ile ilgili oluşan ilk düşünce vücut içinde bir dengenin varolmasının sağlığı getirdiği düşüncesidir. Bu düşünce en çok Croton'lu Alcmaeon'a ithaf edilmektedir ve keserek elde edilen anatomik bilgiler ve bu konudaki ilk çalışmalar ona aittir. Antik dünyadaki hekimlerin neredeyse tümü Plato'nun patolojik teorisinde olduğu gibi hastalığı vücuttaki koşulların fazlalığı veya azlığının oluşturduğu dengesizliğe bağlamışlardır.²¹⁷

Eski Ege uygarlığı M.Ö. 3000 yıllarında, Yunan adalarının Akdeniz'in doğu kıyılarından yaşayan ırklar tarafından fethedilmesiyle başladı. Bu dönemde Helenistik öncesi kültür, bir çok oryantalist etkiyle kaynaşmanın yanı sıra Asya'dan ayrılma süreciyle de değişime uğradı.²¹⁸

Helenistik tıp, felsefenin ışığında gelişti. Katı eleştirilerle disiplin altına alındı. İyileştirme eylemi sanat olduğu kadar bilim olarak da düşünüldü. Helenistik dönemde tıp, yalnızca rahipler tarafından değil, sorgulamayı büyüye tercih eden insanlar tarafından da uygulanmaya başlandı. Bu dönemde hekim fazlasıyla saygı gören bir kişiydi. Yunan tıbbı ile ilgili en önemli bilgi kaynağı Homeros'tur.

²¹⁷ Hornblower & Spawforth 1998, s.461

²¹⁸ Lewis 1998, s. ????????

Homeros şöyle yazmaktadır: “Hekim, pek çok yaşama değer bir varlıktır. Yaralardan okları çıkarmada ve açılan bu yaraları bitkisel merhemlerle iyileştirmede eşi yoktur”.

İlk uygarlıkların çoğunda olduğu gibi Yunanlar da kanın önemini anlamışlar fakat gerçek fonksiyonunu saptayamamışlardı. Ancak çeşitli şikayetleri gidermek için kan akıtma yöntemini kullanmışlardır. O zamandan bu zamana yüzyıllardır. Damarları kesme ya da şişe çekme yöntemleri kullanılmaya devam edilmiştir.

Yunanlar sorgulayıcı bir düşünce sistemi geliştirmişlerdi. Yaşamla ilgili sorulara yeni yaklaşımlar getirdiler. Sorguladıkları konuların başında insan ve doğa gelirdi. Bu yüzden ki ilk filozoflar aynı zamanda biyolog ve doğa bilimcisiydiler. Amaçları iyi bir yaşam şekli saptamak ve sonra da herkesin bu şekilde yaşamasını sağlamaktı.

Croton okulu, Pisagor (Pythagoras M.Ö. 580- 489) tarafından kurulmuş olan, bilimsel tıbbın temelini oluşturan büyük bir felsefe okuluydu. Aynı yıllarda güney İtalya’da bulunan Croton kasabasında da gelişmekte olan bir tıp okuluna sahipti. Pisagor, Croton okulunda bir takım düzenlemeler yapmıştı. Yeni başlayanlar için katı kurallar koymuştu. Bu şekilde okulun ayakta kalmasını sağlayarak bir çok araştırma yapmıştı. Okulun öğrencileri çok gizli bir topluluk gibi davranırlardı. Uzmanlar liderlerine bağlı kalacaklarına, deneyimi olmayanlara özel bilgilerini ifşa etmeyeceklerine yemin ederlerdi. Pisagor’un öğrencileri sayesinde bu kavram, biliminin ışığı altında aydınlığa kavuştu. Evreni yöneten uyum ve oran ilkesi makro kozmos, insan organizmasındaki mikro kozmosa yansdı.

Croton okulunda Pisagor’dan daha genç ve tıbbı gerçek bilim niteliğini kazandıran ünlü hekim Alkmaeon’dur. Alkmaeon, göze ait sinirleri ve kulaktaki östaki borusunu keşfeden, beynin, akıl ve duyuların merkezi olduğunu saptayan ilk

kişiydi. Görme duyusunu etkileyen üç ana etkeni, gözdeki dışsal ışık, içsel ateş ve sıvıyı keşfetmişti. Bu anatomi ve fizyoloji uzmanı, dolaşım üzerinde de bir takım gözlemlerde bulunarak toplardamarları atardamarlardan ayırdı. Beyindeki hasarların yarattığı işlev bozukluklarını araştırdı. Uyku ve ölüm üzerine uzun zaman kabul görececek açıklamalar getirdi. Nobel ödülü kazanan İtalyan Camillo Golgi, 1910’larda yaptığı bir açıklamayla Alkmaeon’un teorisinin bugün de serebral anemi olarak geçerli olduğunu belirtti. Alkmaeon tam olarak, uykunun; kan beyinden damarlara çekildiği zaman gerçekleştiğini, bu akış tamamlandığında ve yalnızca tek yönlü hale geldiğinde ise ölümün gerçekleştiğini savunmuştu.

“*Doğa Üstüne*” adlı kitabın içeriği Alkmaeon’un öğrencilerinin bir özetidir. Alkmaeon, Yunanlara hastalıkların doğası ile ilgili makul bir açıklama getirmiş ve bu hastalıkları doğa üstü güçlere başvurmadan önleme ve iyileştirme yolları önermiştir. Bu bakımdan da tıp oldukça önem taşır. Alkmaeon’a göre sağlık ve sağlık bozuklukları, sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru, tatlı ve ekşi, gibi temel karşıtlıklara dayanmaktaydı. Hastalığın sebebi bu dengelerdeki bozukluklardı. Hastalığı yenme arzusu ilk defa Alkmaeon’un uyumsuzluğun potansiyel kaynaklarını adlandırmasıyla somut bir şekil aldı. Bu kaynaklar; bireyin yapısı, yanlış beslenme, düzensiz ya da yetersiz diyet, iklim, yükseklik gibi dış etkenlerdi. Günümüzde bu sıralama yetersiz görülebilir, ancak o zamanlar insanlar hastalığı yenmek için yapılabilecek bir savaşı kazanmak için yalnızca birkaç keşif daha yapmanın yeterli olacağını düşünmüş olabilir.

Agrigentumlu Empedokles (M.Ö 500 - 430) de, evreni yöneten kanunlara tanrısal bir açıdan yaklaşarak önemli bir katkıda bulunmuştur. Dünyayı meydana getiren dört element olduğuna, bu elementlerin oluşmuş, değiştirilemez olduklarına

ve her şeyin kökeninin; toprak, hava, ateş ve su olduğuna inanırdı. Ona göre kalp dolaşım sisteminin merkeziydi kan devamlı olarak kalbe doğru ve kalpten bedenin diğer noktalarına doğru akardı. Ruh, diğer adıyla soluğu ise tüm vücuda kan damarları ile dağıtırdı. Empedokles ayrıca, solumanın akciğerlerle sınırlı olmadığına, derideki gözeneklerle de gerçekleştiğine inanırdı.

Yunanların tıbbi konulardaki pratikliğinin, Sokrat öncesi felsefesinin etkilerinden ve özellikle de Pisagor okulunun öğretilerinden kaynaklandığı söylenebilir. Doğanın doğrudan gözlemlenmesi, tüme varıma dayalı bir mantık yaşamın sebebi ve anlamı konusunda araştırmalara verilen önem tıp bilimindeki gelişmeyi de beraberinde getirmişti. Pisagor okulu yüzyıllar boyunca patoloji alanında kabul görecektir dört element ve bunlara karşılık gelen salgılar doktrini geliştirdi. Ayrıca hastalıkların belirli bir organ ya da vücudun belli bir bölümüyle sınırlı olmadan, genel şartlardan oluşabileceğinin kabul edilmesi de önemlidir. Belirli aralıklarla tekrarlayan hastalıkların vurgulanması, kriz ve kritik günler doktrininin oluşmasına neden olmuştur. Bu doktrin, eski Babil astrolojisindeki kavramları yansıtmaktadır.

Bu arada güney İtalya ve Sicilya'da Yunan – Roma okul gelişirken, kuzey Afrika'da Cyrene'de, Datça Yarımadası'nda Knidos'ta, Rodos ve Kos adalarında başka tıp okulları açılmaya başlanmıştır. Buralarda öğretim, tanı ve muayeneye dayanmaktadır. Hekimler hastalığın teşhisine gösterdikleri ilgiyi hastalığın sebeplerine göstermemişlerdir.²¹⁹

Kos adasında kurulan Kos tıp okulu Hipokrat dönemiyle birlikte daha da etkili olmuştur. Günümüzde de tıp uygulaması içerisinde hastalıkların tanısı, hastaya

²¹⁹ Lewis 1998, s. ????????

yaklaşım gibi değişik açılardan bu ekolün etkileri gözlenmektedir. Kos’a coğrafi ve zamansal olarak yakın bir ekolde Knidos ekolüdür. Bu iki ekolün birbirine benzerlikleri yanında farklılıkları da göze çarpmaktadır. Günümüzde Kos tıp okulu, Knidos’a göre daha yaygın olarak bilinmektedir.

Kos ve Knidos’taki tıp okulları tıp görüşleri açısından birbirleriyle bir anlamda mücadele halindeydiler. Örnek olarak, Knidos’taki okulda “4 mizaç” yani vücuttaki sıvılar ile ilgili bir inanç vardı. Bu sıvılar kişinin ruh halini, bedensel karakteristiklerini belirlerdi. Bu sıvılar lenf, kan, safra ve suydur. Ancak Kos’ta bu sıvıların lenf, kan, koler (sarı safra) ve melankoly (siyah safra) olduğu düşünülmektedir. Bu görüş ayrılığı aslında bu iki ekolün 4 mizaç gibi bazı noktalarda birleştiklerini de göstermektedir. Günümüz modern biliminde de bir örnek olarak, rölativite teorisinin pek çok farklı açıklaması ve görüş ayrılıkları mevcuttur ancak genel olarak bu teoriyi herkes kabul etmektedir. Knidos yazıları da bize genel resmi görmemizde ve Hipokrat’ın tıbbını anlamamızda yardımcı olmaktadır.

Her iki okul arasındaki en büyük benzerlik her ikisinde de tıp rasyonel (akılcı) bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Hastalıklar Tanrıların gazabı veya etkisi değildir. Erken hekimler bu temel kuralı kabul etmiş ancak bazı uygulamalarında doğaüstü eğilimleri dikkate almak durumunda kalmışlardır. En basit örnek epilepsidir. Epilepsi (Sara) Tanrıların veya iblislerin neden olduğu bir miktar da kutsal yönü olan bir hastalıktır. Knidoslular ve Kos’lular bu düşünceyi reddetmiş ve bu hastalığı bir hastalık olarak görmeyi yeğlemişlerdir. Benzer bir biçimde hastalıkların sebeplerinin felsefi görüşlere bağlanmasını kabul etmemişlerdir (gerçi o zama için felsefi olanla bilimsel gerçekleri ayırt edebilmek pek kolay değildi). Kısacası her iki okul da tıbbi yaklaşımlarını doğrudan gözleme dayandırmaya

alışmışlardır. Bu gözlemlere dokunmak, koklamak, tatmak, görmek ve duymak dahildir. Bu nedenle onların fikirleri modern tıbbın gerçek kökenleridir. Bu iki okul arasındaki farkların en belirginini önem verdikleri konuların farklı olmasıdır. Knidos’lu hekimler Kos’lulara göre daha gzlemseldiler ve sınıflandırmaya önem veriyorlardı bu nedenle daha çok kayıt toplamışlardı. Kos’lular ise diğerk taraftan bulgularını açıklamaya çaba sarf ediyor ve semptomların (belirti) altında yatan sebepleri araştırmaya çalışıyorlardı.

Ancak bir an için unutmamamız gereken nokta her iki ekolün de çok büyük tıbbi başarılar kazanmamış olmalarıdır. Bilgilerimize göre her ikisi de Empedokles’in (M.. 490-430) 4 mizaç teorisini kabul etmişlerdir. Hastalık bu mizaçların veya mizaçları yaratan faktörlerin rahatsız edilmesi ve bozulmasından köken almaktadır. Bu bozulum giderek artmakta ve hastalık “kriz” denilebilecek bir noktaya ulaştıktan sonra hızlanmaktadır.

Hipokrat’ın kriz olarak adlandırdığı bu durum aslında iyi bir gözleme dayanmaktadır. Bu durum aslında birikim olarak tanımlanabilir. Bir hastalık hiçbir zaman için bir anda ortaya çıkmaz. Hastalık bu birikimin sonucu olarak ortaya çıkabilir veya bu birikim başka bir hastalığa dönüşebilir. Vücuttaki bir bölgede oluşan bir hastalık birikiminin diğerk yerlere sıçraması “metastas” olarak bilinir. Bu terim hala günümüzde de kullanılmaktadır. Kemik iliği kanseri oluşmuş bir kemik dokusunda oluşacak bir kırılma nedeniyle bu hastalığın metastas yaparak akciğer kanserine sebep olması gayet mümkündür.

Ancak hastalığın altında yatan mekanizmaları anlamak her zaman bu hastalıkların tedavi edilebileceği anlamına gelmez. Bilgilerin ve bulguların pek çok farklı durumda test edilmesi ve karşılaştırılması gerekmektedir. Eğer hakimler

karşılaştıkları hastalıkları, başarılarını ve başarısızlıklarını iyi kaydederlerse, hastalıktan sıkıntı çekenleri bu hastalıktan kurtarmak için bir şeyler yapılabilir demektir. Bu tam olarak Kos’lu ve Knidos’lu hekimlerin yaptığıydı. Sonuç olarak çağdaşlarının tedavi ettiklerinden çok daha fazla hastayı iyi etmeyi başarmışlardı. Tabii burada “başarı”yı irdelemek gerekmektedir. Günümüzün modern tıbbında dahi hastaların önemli bir kısmı “plasebo etki” denilen bir mekanizma ile sağlıklarına kavuşmaktadırlar. Yani aslında tedaviyi gerçekleştiren şey hekimin uygulaması değil hastanın inancıdır.

Plasebo etkisi göz ardı edilmemelidir. Ancak Kos ve Knidos hekimleri, tıbbi rasyonel yaklaşımları ile diğer pek çok hekimin başaramadıklarını başarmışlardır. Bu başarıları onlara karşı duyulan saygıyı, güvenilirliği artırmış olmalıdır. Bunun doğal sonucu olarak hastaların plasebo etkileri de onların iyileşmelerini hızlandırmıştır. Böylece Kos ve Knidos tıp ekolleri başarılarını perçinlemişlerdir.

Pek çok tehlikeli hastalık onların zamanında da tedavi edilememiştir. Ayrıca hastalıkların mekanizmaları ve diğer konular ile ilgili eksik bilgilerin tamamlanması pek çok nesil almıştır. Bunun yanı sıra teknolojinin yetersizliği, hekimlerin tedavi konusunda çok az alternatifinin olması, anatomi konularındaki bilgi eksikliği (insan cesedinin incelenmesinin yasak oluşu nedeniyle), ve fizyolojinin henüz bir bilim olarak ortaya çıkmamış olması tıbbın o zamanki başarısını etkilemiştir.

Eski Yunan tıbbı özellikle Hipokrat’a kadar Asklepios kültü niteliğini korurken yada bir tapınak tıbbı iken daha sonra rasyonel tıp özelliği kazanmıştır. Hipokrat döneminin özellikleri arasında, kendilerinden önceki tıp uygulamalarının aksine içgüdüsel, deneyici, büyüsel ve dinsel etkilerden olabildiğince sıyrılmaya

alışması sayılabilir. Hastanın tanı ve tedavisinde dikkatli bir öyküyü alma, gözleme ve özenli bir hasta muayenesinden sonra tedavi uygulamaları sırasında da görülebilir. Hastalık nedenleri arasında, çevresel ve bireysel etkilerin üzerinde durulmuştur.

Eski Yunan tıbbının vurgulanması gereken bir başka özelliğı ise felsefeyle olan yakın ilişkisidir. Tıp ve biyoloji ile ilgili kavramlarda, Pythagoras, Alkmeon, Philolaos, Herakleitos, Empedokles gibi Eski Yunan felsefecilerinin etkisi görülebilir. Empodokles evreni dört elemen ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışır. Bunlar: ateş, su, hava, ve topraktır Eski yunan felsefesinden önceki uygarlıklarda da evren (makrokosmos) ile insan (mikrokosmos) arasında olduğu varsayılan benzerlik gözönüne alınmış ve dört ögenin insan bedenindeki karşılıkları : kara safra, kan, balgam ve sarı safradır. Hastalık olgusu ise bu dört ögenin denesinin bozulması ile açıklanmıştır.

Hipokrat'ın kesinlikle bir devrimci olduğu söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde Hipokrat'ın devrimci kişiliğinin etkisi ya da önemi açıkça gösterilmiştir. Devrimci kişiliğı, özellikle Kos tıp okulunun daha çok bilinmesine önemli bir etkendir. Bir başka etken ise, Hipokrat'ın düşünce ve yaklaşımlarının yansıtıldığı eserlerle ilgilidir. ancak bu eserlerden bazılarının Knidos kaynaklı olduğu bilinmektedir.

Çok genel olarak Hipokrat tarafından yazıldığı ve Galen tarafından da bazı eklemeler yapıldığı bilinen *Regimen in Acut Diseases* (Akut Hastalıklarda Rejim) adlı eserin, Knidos tıp okuluna ait olduğu düşünülen *Cnidian Sentences* 'ten (Knidos Değişleri) yararlanılarak yazıldığı bilinmektedir. Hipokratın çağdaşı, Knidoslu ve döneminde Knidoslu hekimlerin başı olarak tanınan Euryhon, Galen'e göre konusunda bu konuyla ilgilenen yazarlar arasında ortak bir görüş yoktur. Hipokrat ve

onun eserleri konusunda oldukça etkin bir kişi olan Emil Littr  1839'da Hipokrat Okulu ve eserlerini içeren çalışmasında *Epidemics 1* ve *3, Prognostic, Regimen in Acut Diseases* ile bazı başka eserlerin Hipokrat tarafından yazıldığı konusunda bir kuşku duyulamayacağını; buna karşılık Hipokrat'ın jinekoloji, hastalıklar üzerine ve İnfeksiyon ile ilgili eselerin ise Knidos kökenli olduğu üzerinde durmuştur.

Sokrates'in  ğrencisi olan Platon ile Hipokrat aynı çağda yaşamışlardır. Platon'un çalışmalarından özellikle genel biyoloji ile ilgili olanların birçoğunu eski Yunan tıbbının ve *Corpus'un* oluşumunda önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. Daha sonra da tıp tarihinde önemli bir yeri olan Galen'in, Knidos tıp okulu ve yaklaşımlarının yanında değil de, Hipokratik tıbbı desteklemesi Kos tıp okulunun s rekliiliğini sağlayan bir durum olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz Kos'un ve Hipokrat'ın tarihsel bir süreklilik kazanmasında bir başka öndere gereksinim vardı. Süreç içersinde bu  nderin Galen olduğunu görüyoruz. Ayrıca tarihsel doku içersinde Knidos'a ait yaklaşımların bir savunucusunun olmaması, onun varlığının g r lmezden gelinmesinin bir başka nedeni olarak da düşünülebilir.²²⁰

Yunan aklı, tıbbın yalnızca uygulanması ile yetinmemişti; biraz da teori bulunmalıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, farklı Yunan düşünce ekolleri, aleme kendilerine has tarzda bakma eğilimindeydi ve bu durumun tıpta da görülmesi şaşırtıcı değildir. Tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Yunan tıbbında belli başlı dört ekolü vardı. Bunlardan birisi Pithagoras tıp ekolüydü ve lideri Krotonlu Alkmaion idi. Alkmaion sağlığın vücut içindeki kuvvetlerin dengesine bağlı olduğunu öğretmiş ve o zaman için alışılmamış bir şekilde, beynin duyularının merkezi olduğunu düşünmüştü. Tıp teorisi ile ilgilenen astronom Filolaos da bu ekolün  yesi idi.

²²⁰ Pelin 1998, s. 84

Kendisi duyu, hareket ve vejatatif²²¹ fonksiyonları birbirinden ayırt eden, ilk kişi olma şerefini taşımaktadır.

İkinci Yunan tıp ekolü, Sicilya tıp ekolüydü. Kurucusu muhtemelen dört unsur (kök eleman) teorisi ile tanıdığımız Akragaslı Empedokles idi. Empedokles'in öğrencilerinden Akron ve Filistion, vücut içindeki ve dışındaki havanın önemini vurguladılar. Akron'un sağlığı korumak için bir dizi kural kaleme aldığı da zannedilmektedir. Üçüncü ekol, bazı anatomik disseksiyonların²²² yapıldığı İonya Tıp ekolüydü. Merkezi Abdera'da olan dördüncü tıp ekolü ise, özellikle beden eğitimi ve perhizin tıpta uygulanmasına önem vermişti. Bu ekolün liderlerinden anatomist Demokritos – ki kendisi İstanköylü Hipokrates'i tesadüfen tanımış olabilir- tıp biliminin diğer yönleri ile uğraşmanın yanında bugün psikomatik tıp olarak adlandırılan konu ile de ilgilenmişti. Bu ekolün diğer üyesi Herodikos idi ve kendisinin Hipokrates'in hocası olduğu söylenir.

Bu dört tıbbi ekolü erken döneme ait olup Hipokrates zamanında (milattan önce 5. asrın sonu ve dördüncü asrın başı) yerlerini, biri Knidos'ta diğeri İstanköy'de bulunan ve tıp eğitimi veren iki merkeze bıraktılar. Bu şehirler birbirinden birkaç kilometre uzaklıkta olup Kemre körfezi ile ayrılmışlardı. Knidos'taki (Datça) tıp ekolünün mensupları ilgilerini belli hastalıklar üzerine yoğunlaştırmış, ebelik ve kadın doğum hastalıklarında uzmanlaşmıştı. İstanköy ekolü ise, daha genel bir yaklaşım benimsemiş ve çeşitli tıp konuları ile meşgul olmuştu. İstanköy ekolünün, klasik tıbbın ilk merkezi olduğunu söylemek herhalde doğru olur. ²²³

²²¹ Vejatatif : Yaşamayı ve büyümeyi sağlayan

²²² Disseksiyon : kadavraları keserek inceleme

²²³ Ronan 2003, s. 94-95

HİPOKRATES ÖNCESİ TIP EKOLLERİ			
Pythagoras Tıp Ekolü	Sicilya Tıp Ekolü	İyonya Tıp Ekolü	Abdera Tıp Ekolü
	Kurucusu Akragaslı		
	Empedokles	Disseksiyon	Lideri Demokritos
Lideri	Vücut içindeki ve dışındaki	yöntemi uygulayan	Beden eğitimi ve
Krotonlu	havanın önemini	bir ekol	perhizi savunan bir
Alkmaion	vurguladılar		ekol

Hipokratik tedavideki “diyet üzerine” de şöyle denmektedir; *“Dua etmek şüphesiz iyi bir şeydir; ancak tanrıları yardıma çağırırken herkes kendi üzerine düşeni yapmalıdır”*. Ancak Plato (M.Ö. 400) “Republic” adlı eserinde hastalıkların tanrılar tarafından değil bazı uygulamalarla giderilebilecek bir bozukluk olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca demir ve ateşin kullanımı ilk kez Plato’da bahsedilmektedir.

Platodan sonraki yıllarda Hipokratik tıp, ilacı, daha da bilime yakın bir hale getirmiş ve akılcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Terapistin görevi doğaya yardım etmek ve bozulmuş vücut dengesini yeniden tesis etmektir.

Polybius, Hipokratın damadı bu denge teorisine biraz daha netlik getirmiştir. 4 mizaç teorisini belirginleştirmiş ve 17.yy’a kadar neredeyse 20 yy hayatta kalan bir teori olmuştur.

4 mizaç teorisinin en önemli yanı tümüyle materyalistik bir görüştür. Tanrıların etkisi değil mizaçları oluşturan maddelerdeki dengesizlik artık bahsedilir olmaktadır.

Aristo’nun konuya katkısı “Problemata” da görülür.

Problemata I’de Aristo “ dağlama ve kesmenin ne zaman uygulanacağına iyi karar verilmelidir demektir. Kol altındaki bir enfeksiyon durumunda ilaç kullanılmalı yoksa cerrahi veya dağlama bazen yarardan çok zarar getirmektedir”.

Bunların yanı sıra her ne kadar çok net değilse de 4 mizacın başlangıçları Problemata I’de verilmektedir. Aristo’nun bitkisel ilaçlarla besinlerin sindirilmesi teorisi birbirlerine benzemektedir.

“Neden besinlerdeki değişiklikler hastalığa neden olur? Değişik karakterdeki besinler birbirleriyle ters etkiyebilirler. Bazıları tümüyle sindirilir diğerleri çok az. Diyetteki aşır çeşitlilik (sindirimi engellediği için) sağlık için kötüdür”.

“İlaç doğal bir besin olmadığından sindirilemez ve doğrudan damarlar yoluyla organlara gider ve tedaviyi sağlar”.

“Benzer şekilde bazı besinler de aynı etkiyi yapar. Doğru miktarda alındığında süt, yağ veya sirke ilaç etkisi yapabilir. Bunların sindirimi zordur ve bağırsakları temizler. Ama bazı insanlar kolay sindirir. Yani bu besinlerin ilaç etkisi kişiye bağlı olarak değişir.”²²⁴

Tıp uygulaması ve teorisi üzerinde mevcut literatür kanıtları, Hipokratik yazılar veya Bergamalı Galen’den gelmektedir ancak yine de başka pek çok metinler bulunmaktadır, özellikle Homerik hikayeler. En erken zamanlarda tedaviler biraz büyü, dua ve başka metafizik uygulamalar içermekteydi. Analjezik (ağrı kesici) bitkilerin Patroclus’a uygulanması, veya Odysseus’un Circe’nin cadılığına karşı büyülü bir ot olan “moly”nin kullanılması, “saflaştırıcılar” (kathartai) ve “büyücüler”

²²⁴ Touwaide 1997 s. 14

(magoi) tarafından bazı dua ve büyülerin uygulanması bilinmektedir. Tıbbi tedavi ve tavsiye “ilaç satıcıları” (pharmakopolai), “kök kesicileri” (rizotomoi), ebeler (maiai), jimnastik öğretmenleri ve cerrahlar tarafından yapılırdı.

Resmi bir nitelik belirlemesi olmadan herkesin uygulayabileceği tıp mesleğini yapanlar sürekli bir rekabet halindeydiler.

Tıp uygulayıcıları yeteneklerini genellikle kentten kente gezerek taşımışlardır. Garip bir benzerlik hastalıkların da aynı şekilde taşınmasıdır (Epidemik – salgın hastalık – anlamına gelen kelime (epidemeo’dan) “ziyaret” anlamına gelmektedir). Böyle hekimlerin kariyeri hakkında az şey bilinmektedir. Thucydides Atina’daki büyük veba salgınında hekimlerin çabasını anlatmaktadır. Herodotus pek çok yunan devletinin halk için hekimler kiraladığını – Democedes Aegina’da böyle bir rol üstlenmişti – söylemekle birlikte bu hekimlerin tam rolünün ne olduğu pek belli değildir. Halk adına kiralanmış olan bu hekimlerin halka ücretsiz tedavi sunup sunmadığı, devlet-hekim-halk arasındaki ilişki çok açıkça bilinmemektedir.²²⁵

Çok açık olmayan bir başka konu ise Hipokrat yemine bağlı hekimlerin oranıdır. Muhtemelen o dönem için bu oran çok yüksek değildi. Yemin, Apollo, sağlık (Hygieia) ve Panacea’ya yemini içeriyordu ve öğretmen hekime ve onun ailesine saygı göstermeyi, hiçbir zaman zehir kullanmamayı, bıçak kullanmamayı, hastalarını kötüye kullanmamayı içeriyordu. Yemin zamanının bir tıp standardını belirlemeye yönelik bir girişim olabilir. Çünkü o dönemde özgür kişiler olduğu kadar azat edilmiş köleler de hekimlik (çoğu Yunan’dır) dışarıdan gelen hekimlerle de rekabet etmek zorunda kalmıştırlar. Tıp eğitimi, bir hekimin yanında çalışarak, tıp

²²⁵ Hornblower & Spawforth 1998, s.458

derslerine katılarak veya halka açık anatomik gösterimlere katılarak dahi edinilebiliyordu.

M.S. I.yy'da Aulus Cornelius Celsus tıbbi tedaviyi diyetetik, farmakoloji ve cerrahi olarak ayırmıştır. Egzersiz ve bir kişinin hayatını düzenlemek zaten atlet ve jimnastikçilere uygulanmaktaydı. Bazı diyetetik kuralları tıbbi yazının dışında mesela yemek pişirmek ile ilgili kitaplarda kaydedilmiştir. Mesela Romalı Apicius ve Yunanlı Naucratis'li Athenaeus.

Cerrahi de içerdği tehlikelere rağmen antik dönemde son çare olarak uygulanmaktaydı. Bu dönemdeki bitkisel ilaçlar ile ilgili Theophrastus'un "Historia Plantarum"'un (muhtemelen M.Ö. 4.yyda yazılmış olan) 9. kitabında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden bazıları bitkilerin ve ilaçların büyülu güçlerden bahsetse de bazıları bitkilerin ve ilaçların büyülu güçlerinden bahsetse de önemli miktarda bilgi bitkilerin gerçek işe yarayan özellikleri üzerinedir. Bu durum çok daha sonraki Dioscorides'in *Materia medica*'sında da böyledir.

Orta ve Yeni dönem Grek komedisindeki deli (çılgın) hekimler garip, Dorik aksanla konuşurlar (Sicilya medikal teoristlerin etkili olduğu bir yerdi ve bu teorisyenler Acragas'lı Empedocles ile ilişkilidirler ve Dorik dili Ege'deki Kos adasında ve Anadolu'nun güney batı ucundaki Knidos'ta da konuşulurdu). Roma'ya gelen ilk geleneksel Grek hekimi Archagathus'tu ve onun lakabı, "et kesen" veya "kasap"tı. Diğer taraftan Homer "bir hekim pek çok başka insandan daha değerlidir" demektedir.²²⁶

²²⁶ Hornblower & Spawforth 1998, s.459

ANTİK YUNAN'DA BİTKİSEL İLAÇLARLA TEDAVİ

İlkel insan çevresindeki resimlerken hayvanları çizmiş, bitkileri ise ihmal etmiştir. Bunun nedeni açıkça, bitkilerin toplanması, hayvanların ise avlanmasıdır. Hayvanlar ile olan ilişkiler insanları çok daha fazla etkilemiştir. Çünkü bitkileri toplamak ne bir zorluk ne de hayvan yakalamak için yapılan dualar veya büyülerden birine ihtiyaç duyuyordu. Ancak erken kültürlerden bazılarında buna istisnai durumlar gözlemekteyiz. Girit'te Knossos sarayının fresklerinde bazı tıbbi kullanımı olduğu tahmin edilen bitki resimlerini ve Thebes'ten bitkileri görmekteyiz.

Mısır'da Karnak tapınağının duvarlarında irisleri (süsen) ve diğer tahlı bitkilerini tanıyabilmekteyiz. İlk floral bahçeler Thothmes III (yaklaşık M.Ö. 1500) zamanına kadar uzanır. Suriye ve Filistin'e yapılan seferlerden sonra kurulduğu bilinen bu en eski "botanik bahçe" kaydına ait Profesör Capart, Thebes ile ilgili kitabında yer vermektedir.²²⁷

Antik Mısır tapınakları ve mezarları bizlere bitki kullanımı ile ilgili ip uçları vermektedir. Mumyalamanın yanı sıra, parfüm, esans ve yağlar temelde bitki kökenliydi. Antik dönemde distilasyon yöntemi ile alkol elde edilmesi bilinmediğinden parfümler yağ içerisinde hazırlanıyor, bu şekilde saklanılıyor ve kullanılıyordu (kimyadaki benzer benzeri çözer kuralınca). Esanslar ağaç zambkı ve gerçek zamlardan (bazı ağaç veya çalıların doğal reçine salgıları) elde ediliyordu. Frankincense (günlük) pek çok Boswellia türünden elde ediliyordu. Bu ağaçlar Arabistan ve Somali'de yetişmekteydi. Sudan'da yetişen bir tür olan Commiphora pedunculata da bu amaçla kullanılmaktaydı. Mhyrr de başka Commiphora türlerinden elde ediliyordu. Bunun yanı sıra mezarlarda koku verici olduğu belli olan

²²⁷ Wheelwright 1974, s. 78

bazı ağaç çubukları bulunmuştur. Türlerini tam olarak tespit etmek mümkün olamasa da benzer ağaçların benzer kullanımları Kenya ve Uganda da günümüzde de devam etmektedir.²²⁸

Bitkisel tedavinin kökeni Mısır ve Mezopotamya'ya kadar takip edilebilmektedir. Asur Kralı Asurbanipal'ın kütüphanesi gibi²²⁹. Bu konu ile ilgili bilgileri Nineveh kütüphanesini araştıran C.J.Gadd'a özellikle borçluyuz. Mısırdaki kullanımı bilinen ilaçlar zaman içerisinde Nubia ve Kuzey Etiyopya'da daha sonra Akdeniz insanlarına, Babil'e, Suriye'ye, Lübnan'a, İran'a ve Ermenistan'a yayılmıştır.²³⁰

Yunanlar, Sümerliler gibi bir zamanlar gerçekten yaşamış olan hekimleri Tanrılaştırmışlardır. Onların ilk büyük tanrısı Askulapius'tur. Aesculapius, tanrı Apollon ve bakire Coronis'ten, Epidauros'ta doğmuştur ve yaklaşık M.Ö. 1250 yılında yaşamıştır. Sanatını kentaur chiron'dan öğrenmiştir. Kendisi ve oğulları Machaon ve Podalirius, Homer'in eserinde (Iliad, ii, 731) bahsedilmektedir.²³¹ Bazılarına göre Aesculapius Mısırdaki Memfis'in yerlisidir. Ve Mısırdaki tıp bilgisini Yunanistan'a taşımıştır. Ancak Yunanistan'da tıbbi kuranlar Aesculapius rahipleri ile değil sıradan normal hekimlerin gayreti ile kurulmuştur. Bu hekimlere "Asclepiade" denilmiştir. Asclepiadae'ler köy köy, kasaba kasaba dolaşıp hastaları iyi etmeye çalışmışlardır. Bu kişiler arasında bir kadın da vardır. Augeias'ın kızı Agamede ve karısı Mulius dünya üzerinde yetişen bitkilerin iyileştirici gücünü bilmek konusunda uzmandılar. Homer tarafından da bahsedilmiştir. Homer aynı zamanda Mısır kraliçesi Polydamna'dan da bahsetmektedir. Bu kişi Helen'e bir drog

²²⁸ Dimbleby 1992, s. 45

²²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.bölüm Eski Mezopotamya'da Tıp

²³⁰ Budge 1978, s. 54

²³¹ Asklepios ili ilgili daha ayrıntılı bilgi Asklepios - Ailesi ve Asklepieionlar bölümünde anlatılmıştır.

içirmiştir. Muhtemelen haşhaş içeren bu drog acıyı gidermekte ve kızgınlığı engellemektedir.²³²

Yunan Tıp ekolünün kurucularının büyük bir kısmının Mısır tıp okuluyla yakın ilişkileri vardır. Miletli Tales, Samos’lu Pisagor, Koslu Hipokrat eğitimlerinin bir kısmını Mısırdan almışlardır. Modern tıbbın oluşumunda çok etkili olmuş olan Hipokrat 17. Kuşaktan Aesculapius’un torunudur ve o ilaçlarla büyüyü ve doğa üstünü birbirinden ayırmaya çalışmıştır.²³³

Antik edebiyatta da bitkisel ilaç kullanımı hakkında bilgiler verilmektedir: İlyada’da Asclepius iki oğlu Podalirios ve Machaon, Trojalılar tarafından yaralanmış olan askerlerin yaralarını iyi ederken tasvir edilmektedir. Odiysea’da Helen Yunan askerlerinin kadehlerine onların uzun süren evden ayrılıklarını unutturan bir bitki özü tü doldurmaktadır. Bu bitki bir cins haşhaş olabilir. Girit uygarlığının haşhaş kullanımı pişmiş toprak kaplar üzerindeki figürlerden bilinmektedir. Bu kaplarda haşhaş kapsülleri aynı günümüzde olduğu gibi çizilmektedir (uyuşturucu etki bundan sonra ortaya çıkmaktadır). Ancak Odissea’da bahsedilen bitkilerin gösterdikleri etkilerin tümü gerçek olmayabilir yani hayali olabilir. Mesela molu ve lotus bitkileri. Lotus yenildiğinde kişi ülkesini unutmaktaydı, molu yendiğinde ise Odiyseus Circe’nin büyülerine karşı koyabilmiştir.²³⁴

Antik dönemde ilaç kullanımının gelişimini aşağıdaki gibi basit bir şekilde ifade edebiliriz.

²³² Budge 1978, s. 54

²³³ Budge 1978, s. 55

²³⁴ Touwaide ???????????

Şamanların ve büyüyle iyileştiren şifacıların ilkel ilaçları

Ritüellerle birlikte bazı bitkiler kullanılması

Modern ilaçlar

Yunan hekimler, kök sökücüler (*rhizotomoi*) tarafından yıllar boyu toplanan bitkisel drogları kullanmaktaydı. Bunlar, bitki ve kökleri tıpta olduğu kadar büyücülükte de kullanmak için toplamışlar ve bir müddet sonra bunların etkileri hakkında zengin bilgi sahibi olmuşlardı. Toplama işleminin uygun zamanlarda, geceleri veya Ay'ın belli evresinde yapılması gerektiğine inanmışlardı. Bu işlem ayrıca, büyü şarkılar eşliğinde gerçekleştirilmekte ve oldukça tehlikeli addedilebilmekteydi. Bir tarihçinin pek yerinde olarak ifade ettiği gibi, ot toplamak veya kök sökmek, uyuyan kaplanın sırtından tüylerini koparmaya benzemektedir. Bu işlem yalnızca uygun önlemler alındığında tehlikesizdi. Hekimin görevi, bu bilgiyi devralmak ve uygun dozu belirleyerek doğru uygulanmasını sağlamaktır.²³⁵

Bitkisel ilaçları en çok kullananlardan birisi de Herophilos'un öğrencisi Mantias'tır (M.Ö. 165-90). Ona göre bu tedavi her ne kadar bitkisel de yine de "tanrının eliyle tedavi gerçekleşmekteydi". Cretevas (M.Ö.111-64) ünlü Pontus kralı Mithridates'e (M.Ö. 130-65) bitkisel karışımları için bitki temin ediyordu. M.S. 4. yy'da yaşayan Eunapius, hekim Oribasios'tan bir miktar yengeç külü, jensiyen otu ve esans karışımı ile kuduz köpek ısırığında tedaviyi öğrenmişti.

²³⁵ Ronan 2003, s. 118

Bitkisel hammaddelerin ticaretinin artması onların fiyatlarını da düşürüyordu. Ancak 5.yy'da imparatorluk daha az zengin ve daha da önemlisi çok daha fazla tehdit altındaydı. Bu durumda pahalı bitkisel ürünlerin kullanımı azalmıştır.²³⁶

Hipokratı takip eden ve etkileri çok büyük olmuş olan iki kişi Theophrastus ve büyük filozof Aristo'dur. Aristo doğa bilimlerinin ve morfolojinin kurucusudur. Onun Atina'da bir ilaç dükkanı vardı ve her ne kadar doğa bilimlerinde bir deha idiye de bitkilerin tedavide kullanımları ile ilgili de kitap yazmıştır. İnsan ırkının bu büyük "Babalarının" gerçekten de ne kadar büyük olduklarını anlamakta bazen zorlanırsınız. Onun öğrencisi olan Theophrastus insanlık tarihinde ilk kez çiçekli ve çiçeksiz bitkileri birbirlerinden ayırmıştır. Bunun yanı sıra bir ağacın yıllık halkalarını ayırt etmiş ve çok daha sonra Goethe'nin belirttiğinin aynı şekilde petallerin (çiçek taç yapraklarının) aslında sadece renk ve şekil olarak dönüşmüş yapraklar olduklarını belirtmiştir. Bunlara ek olarak her bitkinin bazı kendine has özellikleri olduğunu aktarmış ve bu bilgiler daha sonraki "herbal"lerin oluşturulmasında temel olmuştur.^{237 238} Bilinen ilk Yunan herbalini Diocles Carystius hazırlamıştır. Bu kişi Euborea'da Carystus'ta doğmuştur ve muhtemelen M.Ö. 4.yy'ın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Thessalus (M.Ö. 380) tarafından Dogmatik Tıp okulu kurulmuştur.²³⁹

Erken Yunana geldiğimizde ve bitkilerin tıbbi kullanımlarını gördüğümüzde botaniğin ve herbalin (bitkilerle tedavi) başlamış olduğunu söyleyebiliriz. Bu resimli çalışmalar, eğer daha erken başlamadı ise, bildiğimiz kadarıyla M.Ö. 4. yy.da

²³⁶ Touwaide 1997, s. 17

²³⁷ Wheelwright 1974, s. 77

²³⁸ Alman doğa bilimci Schweinfurth, bu resimler ile ilgili olarak, sanatçının bazen hayal gücünü kullandığını ancak bazı türlerin, *Arum italicum*, Iris ve narın, çok net olarak tanınabildiğini söylemektedir.

²³⁹ Budge 1978, s. 55

başlamıştır. Atinalı bir hekim olan Diocles en erken herbal metinlerden birinin yazarı olarak bilinir. Onun çalışması yorumlar ve çizimlerle donatılmış ve zamanının materia medicasında yer alan bitkilerin tanıtıldığı bir eser olarak kabul edilmiştir. Çağlarının gelenek ve folklorundan ayrı düşünölemeyecek bu tıp uygulamaları yüzlerce yıllık geleneklerle iç içe geçmiş bir halde karşımıza çıkmaktadır. Uygulamalar dua, büyü ve yakarışlarla iç içe geçmiş bir halde olabilmektedir.²⁴⁰

Yunanistan da bile klasik çağ insanları her ne kadar Kaldelilere göre daha akılcı olsalar da rhizomatist, veya kök toplayıcılar, adı verilen bir grup insan bitki köklerinin bazılarını gün doğumunda (mesela öksürükotu kökü) bazılarını (mesela ban otu) ay ışığında belirli ritüeller eşliğinde toplarlardı. Theophrastus bu uygulamalar hakkında çok bilgi vermiştir.²⁴¹

Tahmin edebileceğimiz gibi zehirli örnekler çok iyi bilinirdi. Alexipharmica, M.Ö.2.yyda çok da özenli olmayan bir biçimde, Nicander tarafından yazılmış herbalde bazı zehirlerin listesini ve panzehirlerini (antidot) vermekte ve bu türleri listelemektedir, baldıran, kurtboğan ve haşhaş gibi. Yunanca kelime Alxo, uzak duran ve phramakon, zehir anlamına gelir. Nicander'e göre ise bu zehirlerin küçük dozları ilaç etkisi yapmaktadır. Gülden distilasyon (damıtma) yolu ile elde edilen gülsuyundan bahsetmektedir. Herbalist Crateuas tarafından takip edilmiştir. Crateuas, Galen ve Pliny tarafından bahsedilmektedir. Aslında Crateuas herbalin gerçek babası olarak bilinir çünkü onun zamanından sonra drog veren bitkilerin resimli elkitaplarının hazırlanması artmıştır. Onun herballi ortadan kaybolmuştur ancak reproduksiyonlarından pek çok bitki kolaylıkla tanınmaktadır; karakafes otu *Symphytum officinale* Linn. (Boraginaceae) hala herbalistler tarafından bronşiyal

²⁴⁰ Wheelwright 1974, s. 78

²⁴¹ Wheelwright 1974, s. 79

problemlerde kullanılmaktadır, *Aristolochia clematitis* Linn. (Loğusaotu) Hipokrates tarafından kullanıldığı gibi daha sonra Anglo-Saxon İngiltere'sinde kullanılmaya devam etmiştir. Aristolochiaceae ailesine mensup bu bitkiye benzer pek çok başka *Aristolochia* türü vardır ancak diğerleri daha acıdır ve kullanılmaz. *A. indica* Linn, Hint materia medicasında acı tadlı bir tonik (kuvvet verici) olarak kullanılmaya devam etmiştir.²⁴²

Yaklaşık M.S. 77'de Pliny'nin Doğa Tarihi adlı eseri yayınlanmıştır. Bu eserin 37 cildinin 7'si tıbbi botaniğe ayrılmıştır. Bu yazılar sadece herbal olmaktan öte tedavi açıklamalarıydı ve daha sonra gelen Dioscorides ve Galen'in literatürünü etkiledi. Tüm bu Romalı yazarlar, bitki toplama geleneğini sürdürmüşlerdir. Bunlar aynı zamanda bitkiyi kurutma ve referans olarak saklamayı başlatmışlar ve *hortus siccus* yani kurutulmuş bitki koleksiyonlarını da başlatmışlardı.²⁴³

Plinus'un tedavilerde anlattığı "theriac" bir zehir antidotu (panzehiri) idi. Bu isim Trajan zamanında Pontus Kralı, Mithridates Eupator'un panzehirine verilen isimdi. Bu kişi toksikolojinin en iyi bilinen kişileri arasındadır. Kendisine giderek artan dozlarda zehir vererek sonunda zehirlere karşı etkisiz bir hale geldiğine inanılmaktadır. Ancak bu sonuç oldukça tartışmalıdır. Kendi bulduğu karışım daha sonraki yüzyıllarda Mithridate olarak bilinir ve en çok aranan ilaçlardan birisi olmuştur. Diğerleri Nero'nun hekimi tarafından icat edilen Venice treacle(?) ve vebayı kovmak için Jerome Frascata tarafından icat edilen Diascordium.

Mithridate içeriği yaklaşık 60 değişik bileşik bulunduran ve engereğin eti dahi içinde bulunan bir karışımdı. Bu eski Mithridat yüzlerce yıl kullanımda kaldı ve 1882'ye

²⁴² Wheelwright 1974, s. 80

²⁴³ a.y , s. 82

kadar Farmakopelerde mevcut oldu. Polypharmacy (çoklu karışım eczacılığı) tarzının en iyi bilinen bu karışımı çok önemli bir ilaçtı.²⁴⁴

Diğer ülke yöneticileri de zehirle yakından ilgili oldular. Attalus III, Bergamanın son kralı, M.Ö. 134'te ölen, baldıran ve noel gülü (helleborus) gibi zehirli bitkileri "arkadaşlarını" ortadan kaldırmak için kullandı. İmparator Hadrian da aynı şekilde bu konular ile ilgili idi.

Antik dünyada güçlü aristokratik bir yönetici olmak beraberinde çeşitli riskler de taşımaktaydı. Kıskanç veya ihanet eden bir yakın tarafından zehirlenmek olağan bir durumdu. Bunun sonucu olarak zehir üretmek ve kullanmak aynı zamanda bunların antidotlarını (panzehir) bulmak bir sanat haline geldi. Bu nedenle Yunan eczacılığı özellikle zenginler tarafından desteklendi ve teşvik edildi.

Mithridaticum M.Ö. 1 yyda yaşayan Pontus kralı olan Mithridates tarafından geliştirilmiş bir panzehirdir. 54 farklı bileşeni içerir. Zehirlenerek ölmekten korkan kralın yöntemine göre çeşitli zehirlerin küçük miktarlarda bir zaman dilimi boyunca alınması kişiyi bir zehirlenmenin ölümcül etkilerinden koruyacaktır. Kral yaklaşık 70 yaşında ölmüştür. Efsaneye göre kral kendisini zehirleyerek öldürmeye çalışmış ancak zehirlere bağışıklık kazanmış ve bu sayede ölmemiştir. Sonuçta bir başkasının onu zehir dışında bir metotla öldürmesi gerekmiştir. Garip bir biçimde Mithridates daha sonraki yüzyıllarda sağlık verici olarak bilinmiştir ve 16yyda dahi hala değer verilmektedir. Romalı Juvenal'ın dediğine göre "*Eğer karaciğerin sağlıksızlaşmaya başlarsa Mithridates'in karışımından al, ve bir sonraki yılın incirlerini yemek ve güllerini toplamak için bir şansın olur*".

²⁴⁴ Wheelwright 1974, s. 80

Roma zamanında Neron'un hekimi Andromachus Mithirdates'in bu panzehirini geliştirmeye çalışmış ve içeriğindeki madde sayısını 54'ten 70'e çıkartmıştır. Bu karışım "Theriacum" adıyla yüzlerce yıl hatta Avrupa'da Rönesans'a kadar kullanılmıştır.

Tüm bunlardan ayrı olarak bitkilerin nasıl ve ne zaman toplanacağına ilişkin bazı fikirler de mevcuttu. Bu fikirlerin birçoğu doğaüstü durumlarla ilişkiliydi. Bazı düşüncelere göre bazı bitkiler sadece sol el ile toplanmalıydı.

Diğerlerine göre:

"Bitkiyi koparıırken arkana bakma; bu bitkinin tıbbi değerini düşürür"

"Rüzgarın yönünü iyi hesapla, bitkiden sana gelebilecek zehirli bir rüzgarı engelle"

"şakayık toplarken ağakakana dikkat et" gibi

Bu garip adetler bitkilerin birbirlerine karıştırılması sırasında da devam etmektedir. Pek ok Yunan eczacısı karışımlar hazırlarken maksimum verim elde etmek için bitkileri dördüncü parmakla karıştırmakta ısrar etmiştir. Bu parmağın direk kalple ilişkili olan bir damarı bulundurduğuna inanılmıştır. Bu düşünce bu parmağın köklü bir gelenek olarak evlilik yüzüğünü taşıyan parmak olarak kabul edilmesiyle ilişkili olabilir.

Köken olarak Yunanlı hekimler bitkileri kendileri topluyor ve karışımları kendileri yapıyorlardı. Ancak bitkisel ilaç ticareti tüm dünyada yaygınlaşmaya başladığında ticaret hammadde toplayıcıları ve onları karıştırmakla görevli eczacılar

arasında bölüşülmüş oldu. Bu durumda hekimler kendi asli görevlerine dönmek zorunda kaldılar.

Aşağıda belirtilen antik dönemde yaygın olarak kullanılan bitkilerden bazılarıdır.

Hint Yağı Bitkisi (*Ricinus communis*): Bitki zehirlidir ancak yoğun ve kalın yağı güçlü bir laksatif (bağırsak gevşeticisi) ve pürgatiftir (bağırsak temizleyicisi).

Doz: akşamları bir ila iki çay kaşığı

Rezene (*Foeniculum vulgare*):

Maydanozgiller ailesinin bir üyesi olan rezenenin sapları besin olarak yenirken tohumları stomaşik (midevi) ve karminatiftir (bağırsak gazlarını giderici). Karaciğer hücrelerinin yenilenmesine yardımcı olduğu için çok yararlıdır. Aynı zamanda tadının güzel olması nedeniyle diğer karaciğerle ilgili bitkisel karışımların acılığını azaltmak için bu karışımlara eklenir.

Doz: bir kap suda 1 çay kaşığı.

Keten tohumu (*Linum usitatissimum*):

Bağırsak gevşetici, öksürük kesici ve balgam söktürücü olarak kullanılmıştır. Yanıklarda lapa yapımında kullanılmıştır.

Şeytanotu (*Ferula asafoetida*):

Köklerinden bir zamk elde edilir. Spazm çözücü, balgam söktürücü ve bağırsak gazlarını giderici etkisi vardır. Histeriyi çözmekte, besin alerjisinde ve adet öncesi sıkıntıları gidermekte kullanılmıştır.

Doz: günde iki ila üç kez 0.3 ila 1 gram.

Ardıç (*Juniperus communis*):

Meyveleri idrar söktürücü, antiseptik, bağırsak gazlarını giderici ve iltihap engelleyicidir. Kronik sistit, sırt ağrısı ve romatizmada kullanılır.

Doz: bir çay kaşığı dolusu ezilmiş meyveler kaynamış bir bardak suyun içerisine konur. Soğuyana kadar beklenir. Günde üç kez alınır.

Safran (*Crocus sativus*):

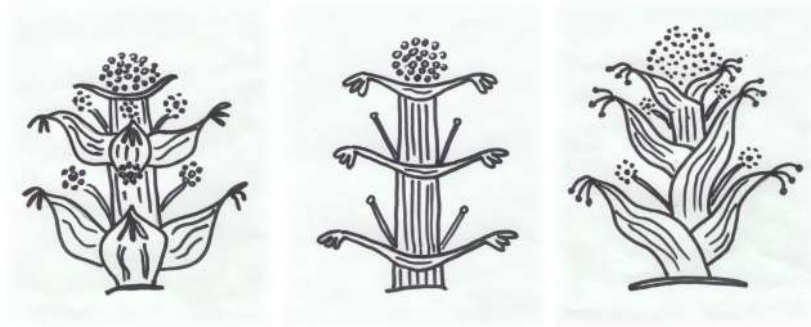
Bu yumrulu bitkinin dişi organlarından boya elde edilebildiği gibi bağırsak gazlarını giderici, kan dolaşımını artırıcı etkilerinden de yararlanır.

Saydığımız uygarlıklar arasında sadece bitkilerin değil ama aynı zamanda ne işe yaradıkları ve kullanımları ile ilgili teorik bilgiler de paylaşılmaktaydı. Büyük ölçekte gözlemlediğimiz şey bitkileri “atmosferik enerjilerine” göre, sıcak, ılık, nötr, serin, soğuk ve tatlarına göre, baharatlı, tatlı, ekşi ve tuzlu sınıflandırmalarıdır. Hint, Çin ve Yunan, Roma tıplarında kişinin bulunduğu hal ve mizah açısından da bir sınıflandırma yapıldı.

Silphium

Resim 255 Kyrene kentine ait silphiumlu sikkeler

Şekil 3: Kyrene sikkeleri üzerindeki silphium tasvirleri

Bugünkü Bingazi dolaylarında (Libya) yer alan Kyrene, Antik dönemde M.Ö. 6 yy'ın yarısından itibaren, çoğunluğu propaganda amaçlı olan Attik ağırlığında tetradrahmi darp eder. Silphion bitkisi, bu erken örneklerden başlayarak ön yüzde kullanılan bir kent sembolü olmuştur. Bu da bitkinin bu tarihlerde Kyrene için çok önemli olduğunun göstergesidir. Grekçe “Silphion” latince “*silphium*” adı ile bilinen bitki *Ferula* ailesinin bir üyesidir. Küçük yaprak ve sarı çiçeklerden oluşmaktadır.

Theoprastus ve Plinius’a göre, bitkinin büyük ve kalın kökü, uzun gövdesi ve kerevize benzeyen yaprakları vardır. Günümüzde yakın bir benzeri halen Akdeniz Bölgesinde varlığını sürdürmektedir. Kyrene’nin zenginliğinin asıl nedeni olan ve Plinius’un “ Silphion ağırlığı kadar gümüşten daha değerlidir” bunun nedeni bitkinin asıl kullanım alanı ile ilişkilidir. Tat verici olarak mutfakta, soğuk algınlığında boğaz yumuşatıcı ve öksürük şurubu olarak ve Theoprastus’un belirttiği gibi doğum kontrolünde kullanıldığı bilinmektedir.²⁴⁵

Resim 266

Arkesila’nın yaptığı

M.Ö 565 yılına ait

Kyrene’deki

***silphium* ticaterini**

gösteren kap

Defne

Antik

dönemin mutfağında kullanılan bitkilerden birisi de defnedir. Defne ağacının meyvesi ve yaprağı kullanılmıştır.

²⁴⁵ Şahin 1999, s.73

Resim 37 Defne

Üzüm

Antik dünyanın vazgeçilmez meyvelerinden biriydi üzüm. Erken zamanlardan beri meyve olarak tüketiminin yanında üzümden elde edilen bir içecek olan şarap da önemli yer tutmuştur.

YUNAN HERBALİSTLERİ

Aristo, De Plantis Adlı eserinde 500 bitkiye yer vermiştir. Ancak modern eleştirmenler bu eserin daha çok Theophrastus ile ilişkilendirilebileceğini söylerler.

THEOPHRASTUS (Tyrtamus) Lesbos adasından Eresus'lu. M.Ö. 372 – 285 yılları arasında yaşamıştır. Botanik üzerin 2 kitap yazmıştır. Historia plantarum'unda 500'den fazla bitkiyi tanımlamıştır. Onun botanik bilgisi, çok gezmesi ve kervanların taşıdıkları egzotik bitkileri incelemesiyle oluşmuştur.

HEROPHILUS Bitinya'dan Chalcedon'ludur. Ölüm ve doğum tarihleri tam olarak bilinmese de yaklaşık M.Ö: 3.yy'ın ilk yarısıdır. Hastalarına aşırı miktarda ve çok karışık içerikli karışımlar oluşturduğu için eleştirilir. Onun bitkiler üzerine olan kitabı Plinus (XXXV, 5) tarafından bahsedilse de günümüze kadar ulaşamamıştır.

ANDREAS. Carystus'ludur ve Ptolemy IV'ün hekimidir. Bitkiler üzerine kitap yazmıştır ancak günümüze ulaşamamıştır. Krala suikast yapmak isteyen bir kişi tarafından Kral zannedilip çadırında öldürülmüştür.

NIGER (Plinus'un bahsettiği Niger) M.Ö. 30 yıllarında yaşamış ve Yunanca bir herbal yazmıştır ve bu eser de günümüze ulaşamamıştır.

KRATEUAS büyük bir herbalist ve Mithridates VI Eupator'un hekimiydi. Bu kralın kendisi de büyük bir herbalistti ve insanları zehirleyerek öldürmek konusunda büyük bir yeteneği vardı. Krateuas'ın en büyük özelliği, resimli bir herbal hazırlayan ilk kişiydi.

M.Ö. 300 ile M.Ö. 30 yılları arasında yazılmış olan Yunan herballeri oldukça büyük bir ölçüde İskenderiye tıp okulunun yani bir anlamda Mısır tıbbının bitkileri ve tıp çalışmaları üzerine kurulmuştu. Ancak Ptolemilerin döneminde Büyük İskenderin büyük Batı Asya seferinin de etkisiyle Babil ve Sümer tıbbı da Mısır'a ve sonrasında Yunana ulaşmanın yolunu bulmuştur.

PAMPHILUS Roma’da yaşamış olan bir herbalisttir. Alfabetik olarak yazılmış bir kodeks hazırlamıştır. Ancak Galen, onun hiç görmediği bitkilerin tanımlamalarını yapan bir kişi olması nedeniyle eleştirmektedir.

MENECRATES (Tiberius Claudius) İmparator Tiberius’un hekimidir (M.S. 14-37). Bugün kayıp olan bir herbal yazmıştır. Diachylon plasterinin (bandaj) mucididir.

DIOSCORIDES Bu büyük herbalistin eserini Wellmann tekrar bastırmıştır (Berlin, 1914). Dioscorides Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan pek çok yere, Yunanistan, İtalya, Almanya, Galya ve İspanya gibi, giderek bitki bilgisini artırmıştır. Ancak kendi bilgilerinin yanı sıra kendisinden önce eserler vermiş olan herbalistlerin eserlerinden de yararlanmıştır. Bunlar arasında : Hipokratik eserler, Eresus’lu Theophrastus, Erasistratus, Andreas, Nigeri Crateuas, Nikander diğer botanikçi ve herbalist.

GALEN Yunan herbali son şeklini Claudius Galen’in elinde almıştır.

Galen gut, epilepsi ve histeriye iyi geldiği düşünülen gagates taşını uzun süre aramıştır. Yaklaşık 400 eseri vardır. Ancak eserlerinin bazıları kayıp bazılarının da ona ait olduğuna dair şüpheler vardır. Galen’in eserleri o dönem için o kadar tam ve yeterlidir ki kimse bir daha onun eserleri üzerinde bir eser verememiştir. Galen’in herbali üzerine tedavilerini temellendirmiş hekimlerden birisi de Bergamalı ORIBASIUS’tur (M.S. 326-403). Xenon’un öğrencisidir. Yazmış olduğu Collecta Medicinalia adlı eserinde ünlü herbalistlere olduğu kadar daha az ünlü olanlarına da:

Dieuches, Philumenus, Mnesistheus, vs yer vermiştir. Sifilis ve gonore hastalıkları konusunda özellikle başarılı olmuştur.

MARCUS PORCIUS CATO CENSORIUS (M.Ö. 234 – 149) aslında herbal olmayan daha çok yazılı halde bilgiler içeren eser vermiştir ve onun eseri Plinus’un kitaplarında da bahsedilmiştir.²⁴⁶

ANTİK YUNANDA HASTALIKLAR

Hastalığın ve ölümün nedenleri antik dünyada hayatın başka bir alanından çok daha fazla kaynak vardır. Bu bilgilerimizin oluşmasında özellikle Hipokratik corpus, Kapadokyalı Arataeus ve pek çok çağdaşı, Bergamalı Galen (MS 2.yy). Ek bilgi insan kemik kalıntılarını inceleyen paleopatoloji olabilir. Antik tıp literatürün

salgın hastalıklardan çok kronik ve endemik (yerel) hastalıklara yoğunlaşmıştır. İşin aslı, salgın hastalık anlamına gelen epidemios, tıbbi anlamda, “epidemik”ten çok “endemik” anlamdadır.

Resim 38 doğuştan kamburluğu gösteren Helenistik dönemden fildişi heykel

Malaria (sıtma) ve tüberküloz (verem) antik literatürde en çok bahsedilen hastalıklardır. Sıtma antik dönemde 3 formda olurdu; vivax (en yaygın olanı), falciparum (en tehlikelisi) ve

²⁴⁶ Budge 1978, s. 57-58

quatran. Her üçü de iki yada üç günde bir tekrarlayan ateş yapardı. Sıtmanın oluş nedenleri antik dünyada ve günümüz dünyasında benzerdir.

Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgelerde, yaz ve sonbahar dönemlerinde ortaya çıkar ve küçükleri olduğu kadar büyükleri de etkilerdi. Bazı cins sivrisinekler bu hastalığın yayılmasında neden olduğu için antik dünyada bu cins sivrisineklerin bulunmadığı yerlerde görülmemiştir. Sıtmanın Akdeniz bölgesinde yayılışı sadece sulak alanların, bataklıkların dağılımı ile açıklanamaz. Bu cins sivrisineklerin varlığı da gereklidir. Sıtmanın her üç tipi de M.Ö. 4.yy Yunanistan'ında mevcuttu ancak falciparium tipinin ne kadar zamandır mevcut olduğu bilinmemektedir. Peloponnesian savaşı sırasında Siracusa önlerindeki Atina güçlerini durduran hastalık bu falcipairum olabilir. Muhtemelen hastalığın bu formu o dönem Atticasında mevcut değildi ancak bu tahmin tartışmaya açıktır. W.H.S. Jones'a göre antik Yunan uygarlığının çöküşüne sıtmanın yayılması neden olmuştur. Ancak bu hipotez biraz abartılıdır. Benzer teorilerde Etrüsklerin de çöküşüne sebep olmuş denmektedir ve iddia edildiğine göre sıtma Fenike ve Roma kolonizasyonundan önce Sardunya'da mevcut değildi.

Tüberküloz en çok genç erişkinleri etkilemekteydi. Bir Hipokratik metin onu kesinlikle ölümcül olarak nitelemektedir. Muhtemelen bu da biraz abartılıydı. Ancak Aretaeus verem ile ilgili en iyi tanımlamayı yapmıştır. Hem insanları hem de sığırları etkileyen verem antik dünyada da vardı. Muhtemelen en yaygın oldukları yer kalabalık şehir yerleşimlerindeydi.

Antik yazarlar çocuk hastalıkları üzerinde çok az yazmaktadırlar ancak virüslü ishal ve amipli dizanteri antik mezarlıklarda muhtemelen en çok bahsedilen ölümcül hastalıklardı. Çocukfelci, difteri, boğmaca bilinmekte iken antik dünyada

kızamığın varlığı bilinmemektedir. Kolera gözlenmez. Nezlenin varlığı belirsizdir ancak genel soğuk algınlığı yaygındı. Lepra (cüzam) bronz çağında yakın doğuda endemikti ancak Hellenistik dönemde batıya doğru yavaş yavaş yayıldı. Muhtemelen sadece zaman zaman ortaya çıkardı. Gonorrhoea veya syphilis hakkında bir kanıt yoktur ancak cinsel yolla bulaşan bazı hastalıklar, sözgelimi genital herpes veya trahom vardı. Trahom körlüğün en ana enfeksiyon sebebiydi.

Kalp hastalıkları antik literatürde belirgin değildi ancak paleopatoloji, arteroskleroz (damar sertleşmesi) gibi kalp hastalıklarını hazırlayan nedenlerin var olduğunu söylemektedir. Bazı kanserler iyi biliniyordu. Galenin belirttiğine göre göğüs kanseri yaygındı.

Bazı kronik malnutrition (kötü beslenme) hastalıkları yaygındı, özellikle çocuklukta, örn, demir eksikliği, anemi (kansızlık), safra kesesinde taş, gece körlüğü gibi. Yunan ve Romalılar ayrıca hayvan ve bitkilerin hastalıklarıyla da ilgilenmişlerdir çünkü bu hastalıklar tarımı da etkilemekteydiler.²⁴⁷

ANTİK TIPTA RÜYALAR

Daha önceki zamanlarda ve daha sonraki zamanlarda diğer pek çok toplumda olduğu gibi, pek çok Yunan ve Romalı, rüyaların geçmiş, bugün hatta gelecek ile ilgili bilgi vereceğine inanmışlardı.

Yorumlanması gerektiğinde hangi rüyaların yanlış rüyalar olduğunu belirlemek için rüyayı yorumlayanın hangilerinin doğru hangilerinin yanlış olduğuna karar verebilmesi gerekir. Bunu gerçekleştirmiş olduğuna inanılan Penolope'ye göre

²⁴⁷ Hornblower & Spawforth 1998, s. 235- 236

gerçek rüyalar bilincimize cilalanmış bir boynuzdan yapılmış bir geçitten, yanıltıcı rüyalar ise dünyamıza fildişi bir geçitten ulaşır. Gerçek rüyalar ise yalancılardan ayırmak için gereken araç, bu durumda hangi rüyanın hangi kaynaktan geldiğini bulmak gereklidir.

Rüyalar bir tanrı, bir hayalet, bir iblis gibi kaynaklardan köken alabileceği gibi, rüyayı görenin kendi ruh hali, uyanırken ki olaylar veya fizyolojik durum etkili olabilir. Platoya göre rüyalar tanrıların insanlığa ulaşmasının yollarından biridir. Ancak ona göre başka sebeplerde mevcuttur; vücudun iç düzeninin koşulları veya diğer doğal sebepler de rüyaların nedeni olabilir.

Antik filozofların, yazarların yada teorisyenlerin rüyaların doğru – yanlış, hangi kaynaktan olduklarına ait bu temel görüşleri insanlığı uzun süre etkilemiştir. Antik dönemde pek çok kişi için rüyaların en büyük fonksiyonu geleceği tahmin etmektir. Burada en önemli nokta hangi rüyaların tanrıların gönderdiği veya doğru olduğunu belirlemektir. Aristo rüyaların bir kehanet aracı olduğuna karşı agnostik (bilinmezci) tavır takınmıştır. (Rüyalar Üzerine 462 b 12- 17) ve Aristo’nun bu tavrı genel kuralın dışındadır. Bu genel tavrın dışında olan bir başka kişi Epiküros’tur “Rüyalar herhangi bir tanrısal karakterden veya kehanet gücünden değil imajların duyular üzerindeki etkisinden köken almaktadır.” (Epicurus, Vatican sayings 24).

Tıp yazarları tanrısal ve doğal rüyalar üzerinde bir ayrım yapmaya çaba sarf etmişlerdir. Bunun yanı sıra doğal kaynaklardan ve gerçek nedenlerden kaynaklanan rüyalarla ilgilenmişlerdir. Bu rüyalar ilk bakışta bir hasta ile ilgili gözden kaçan ve vücudun içinden kaynaklanan sebepler hakkında bir hekime bilgi verebilir. Rüyalar bir hekime direk gözlemlerin yanı sıra pek çok fikir ve ip ucu sağlayabilir. Rüyalar üzerinde Yunan geleneği hakkında en erken tıbbi çalışma Hipokratik geleneğin

dördüncü kitabı olan “On Regimen” Rejim Üzerine’dir. ve M.Ö. 4.yy’ın başına aittir. Bu uygulamanın yazarı kendisini tanrısal rüya yorumcularından farklı bir alan içinde tanımlamıştır.

“ Rüyalar tanrısal veya toplumlar hakkında iyi veya kötü şeyleri haber veren nitelikte olduklarında bunları yorumlayan, bu sanatı bilen kişiler vardır. Ancak bir maddenin eksikliği, fazlalığı vs.---‘dan kaynaklanan ve doğal durumun, doğal olmayan bir duruma dönüşmesi nedeniyle ruhun haber verdiği rüyalar hakkında da bu konuların yorumcuları mevcuttur. Ancak bu kişiler bazen doğru yorumları yapabilirlerse de bazen doğru noktayı, işareti kaçırmırlar.” (Regimen 4. 87)

“On Regimen 4” Ün yazarı rüyaların fizyolojik olayları haber verdiği hakkında bir iddiada bulunmaktadır. Bu doğal rüyaların sebepleri ve anlatmaya çalıştıkları anlamları da ifade etmektedir.

Bu rüyaların sebepleri hakkında “On Regimen 4” antik tıp literatüründen farklılık göstermektedir. Tıp yazarlarının ve okullarının büyük bir kısmı, Galen hariç, rüyaların mekanizmaları ile ilgilenmezler. Onlar rüyaların oluşumunun fizyolojik gerçeklerle olan bağıyla ve bu bağın açıklamasıyla ilgilenmeden rüyaları teşhis ve tedavide bir araç olarak kullanırlar. Hastanın rüyası, hekimin uygulayacağı tedavi için bir araçtır.

Modern araştırmacılar, Galen’den sonra, Roma tıbbında üç veya daha çok tıbbi ekolden bahseder; dogmacılar, empirikler (doğrudan gözlemciler) ve metodistler. Bazıları, Galen’in kendisinin en büyük temsilcisi olduğu eklektikçiler ekolünden de bahsetmektedirler. Ancak bu ekoller arasında en belirgin ve kendi kendini tanımlamış olanı metodistlerdir. Ve medikal (Tıbbi) teori hakkında lider ve belirgin bir tarza sahiptirler. “Dogmacılar” ve “Empirikler” Amerikan politikasındaki

“liberal” ve “muhafazakarlar’a benzetilebilir. Ancak rüyaları yorumlamakta bu iki ekol de metodistlerden farklıdır. Ve onlarla karşılaştırıldığında tıp hakkındaki uygulama ve tedavileri konularında birbirlerine daha çok benzemektedirler.

Galen’e göre, metodistler rüyaları veya diğer tanrısal olayları teşhis ve tedavi için belirteç olduğu düşüncesini reddetmişlerdir. Empirik hekimler bütün tıp teorilerini reddetmiş ve bütün uygulamalarını deneyim ve daha önceki uygulamalardan alınan derslere dayandırmışlardır. Empirikler (Ampirikler) rüyaları da tedavide bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Dogmacıların tıbbi rüyalar hakkındaki eğilimleri üzerine bir belirteç günümüze ulaşmamakla beraber onların rüyaların kullanımını reddettiklerine inanmak için hiçbir neden yoktur.

Tanrısal rüyalar da başka bir konudur. Asklepios veya diğer tedavi edici tanrılardan gelen rüyalar özellikle Yunan ve Roma tıbbında belirgin bir role sahiptir. Bu rüyalar, hasta kişilerin Pergamon’da veya Ephesos’da olduğu gibi tapınaklarda, tanrının gönderdiği ve doğru olan bir doğaya sahipti. Ve hekimlerin yorumlamaya çalıştıkları rüyalarından çok farklıydı. Sıradan bir hasta için, iyileştirici (sağaltıcı) bir tanrıdan gelen mesajlar pek çok tıbbi bilgi kaynağından biriydi. Retorikçi (Rhetorician) Aelius Aristides (M.S. 2 yy.) tarafından yazılan Hieroi Logoi (Kutsal Hikayeler) çok eğitilmiş bir hastanın iyileştirici rüyalar ile nasıl iyileştiğine ait mükemmel örnekler içerir. Benzeri iyileşme kayıtları Epidauros’ta Asclepios tapınağındaki yazıtlarda mevcuttur.

Bu yazıtlar tapınakta “stelae” adı verilen bir yerde tabletler olarak saklanmıştır. Bunlardan 6 tanesi Pausanias tarafından M.S. 2.yy’da görülmüştür. Tabletler Asklepios tarafından gerçekleştirilen mucizevi tedavileri tarif etmektedir. Bütün tedaviler rüyalarla gerçekleşmekteydi. Bir seferinde konuşamayan bir oğlan

adakta bulunduktan sonra iyileşmiş, boynunda bir sıkıntısı bir oğlanın boynu tapınağın köpeği boynunu yaladığında hemen geçmiştir. Ancak bunlar istisnai durumlar olup iyileşmenin büyük bir kısmı tapındaki uykudan sonra gelen rüyalarla olur. Bu uygulamaya “incubation” inkübasyon adı verilir.

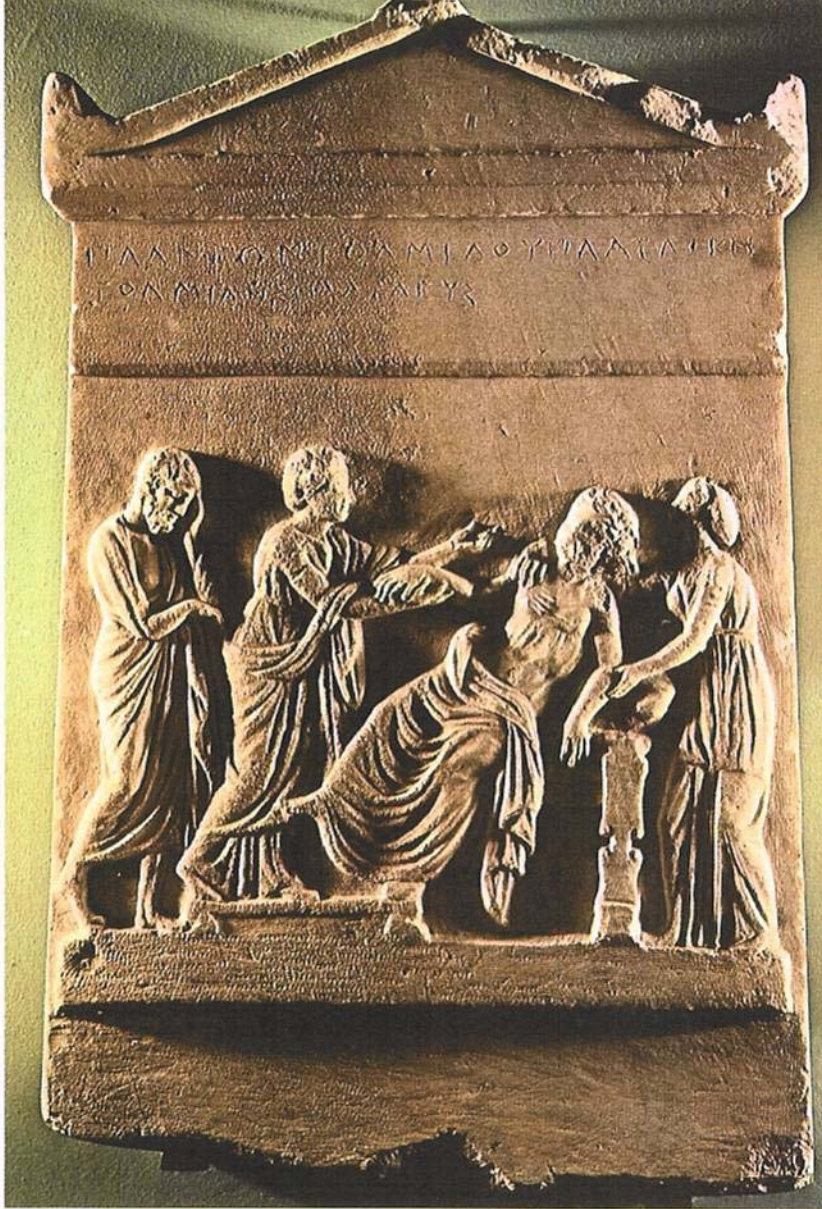
Bazı Epidauros ziyaretçileri bir “vizyon” opsis görürlerken diğerleri “uykuda vizyon” (enhypnion) görebilir. Enhypnion kelimesini Galen de kullanmıştır. Bazıları ise tanrı ile doğrudan yüzleşmiştir. Euhippus tanrı ile karşılaşmasından sonra çenesine saplanan bir mızrak ucu ile altı yıl yaşamayı başarmıştır.

“Tapınakta uyurken tanrı mızrak ucunu çıkardı ve onun eline verdi. Sabah olduğunda Euhippus iyileşmişti ve elinde mızrak ucunun tutuyordu.

Bazı durumlarda hasta tapınakta uyur, iyileşir ama herhangi bir rüya yada vizyon görmez.

Sonuç olarak şu ayrımı yapmak mümkün değildir. Tanrısal rüyalar tanrısal iyileştiricilerin, doğal sebepli rüyalar rasyonel (akılcı) hekimlerin işidir. Diyemiyoruz. Tanrısal ve doğal rüyalar arasında uygulamadaki farklılığı Yunan – Roma dünyasında görmek pek mümkün değildir. Galen dahi Pergamon’daki Asclepius tapınağına gelen zengin bir hastanın Asclepius tarafından gösterilen bir rüya ile iyileştirildiğinden bahsetmektedir ve kendi tedavi gücünün de tanrının ellerinde olduğunu söylemektedir.

Resim 39 Attik M.Ö 4. yy ölüm anını gösteren mezar steli

ANTİK ROMA'DA TIP VE TEDAVİ

ANTİK ROMA'DA TIP

Roma'da çoğunluğu Yunan olmak üzere bir çok hekim vardı. Romalı hekimler de vardı ama bir Roma tıp bilimi yoktu. Yunan tıbbı ve tedavisi büyük bir ilerleme kaydetmiştir. İskenderiye çağındaki tıp seviyesi Avrupa'nın geçen yüzyılın ortasına kadar ki seviyedir. Pompeii ve Latin literatüründeki cerrahi aletlerle ilgili bulgular tümüyle İtalya ve Roma tarafından adapte edilmiş olanlardır.

Plinus, Peloponesyalı hekim Archagathos'un hikayesini anlatmaktadır. Archagathos kendisini ikinci Punic savaşında (M.Ö. 219) kanıtlamıştır. Onun cerrahi müdahalelerindeki başarı ona vatandaşlık, oturma hakkı ve kendi hastanesini açma izni vermiştir. Ancak daha sonraki zamanlarda “onun kesme ve yakma (dağlama) merakı o kadar fazlaydı ki adı işkenceciye çıktı” ve muhtemelen yabancı hekimler ve cerrahlar hakkındaki Yunan görüşünün güçlenmesine neden oldu. Cato'ya göre Yunanlar tüm barbarların yok edilmesi ve onların barbarca tıplarının kabul edilmemesini söylerler.

“De Agricultura” büyülü karışımlarla birlikte yerel tıpla ilgili terkipler vermektedirler. Lahana bir Panacea'dır. *“Lapa halinde tüm kangrenli yaralara iyi gelir. Eğer sıkıntı içteyse lahanayı sirkeyle yiyin, bu sıkıntıyı uzaklaştırır. Mideyi, kafayı ve gözleri iyileştirir. Ancak bunu sabahları aç karnına almalısın. Bu sayede safrayı, dalağı, karaciğeri ve ciğerleri iyi edersin. Romatizma için çiğ lahananın parçalanıp kişniş ile birlikte yenmesi kadar hiçbir şey iyi gelemez.”*

Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla hekimlik Roma'da saygı uyandırmakta çok başarılı değildi. Bir hekimin güvenilir olması için Yunanca konuşuyor olması

gerekirdi. Plinus kendini, pek çok konuda bilgili sayar ama tıp konusunu Yunanlara bıraktı

Roma’da hekimlerin statüsünü artırmak ve Roma’ya çekebilmek için Caesar Roma’da hekimlik yapacak ve öğretecek olan Yunan doktorlara Roma vatandaşlığı vermeyi vaat etmiştir. Augustus zamanında saygın bir hekimi görmekteyiz, Antonius Musa. M.Ö. 23 yılında Augustus neredeyse bir karaciğer probleminden ölmek üzereydi. Augustus Musa onu soğuk banyolarla tedavi etti ve bu tedavisi onu Roma aristokratları arasında çok yükseltti. Daha sonraki yıllarda aynı tedavi insanları öldürdü veya en azından hayat kurtarmadı.

İmparator’un kızı Julia ile evli olan ve aynı zamanda sevgili yeğeni olan Marcellus’ta bu kurtarılamayan kişiler arasındaydı. Daha sonraki yıllarda hekimlerin daha önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Hatta bu yol bazen suçla ilişkili de oluyordu. Agrippina Claudius’un hekimi C. Stertinus Xenophon’u İmparatoru zehirlemekte kullanmıştır. Vespasian, hekimlere gramerciler, retorlar ve filozoflarla aynı özlük hakları vermiştir. III.yy’ın başında Alexander Severus tarafından organize edilen ve hekimlik konusunda Constantin zamanında sadece Roma’da değil diğer illerde de resmi eğitimlere rastlıyoruz.

Celsus’un “De Medicina” adlı eseri Latin tıp çalışmaları hakkında bilgi vermektedir.

Celsus’un kişiliği hakkında çok şey bilmiyoruz. Hekim dahi olmayabilir. Ancak kendisi bir ansiklopedisttir ve tıp uygulamalarında da bulunmuştur. Celsus tarafından özetlenen tıp bilimi hem Romalı entelektüel okuyucuya, hem uygulayıcıya hem de İskenderiye’deki tıp okulundakilere hitap etmekteydi. Bu kitapta tıp fikirleri ikiye ayrılmıştır. Emipirik (deneyci – gözlemci) tümüyle deneyim ve gözlemlere dayanır. Diğer ise dogmatik, hastalığın nedenlerini ve çözüm yollarını anlamaya

çalışmaz, hekimlik sanatı da böylece kör ve güçsüz kalır. İskenderiye’de akılcı tıbbın taraftarları genellikle kadavralarda çalışırlardı. Hatta daha da ileri giden İskenderiye’li hekimler canlı kesitlere de girişmişlerdir.²⁴⁸

“Herophilos ve Erasistratos” – Celsus’a göre- kral onlara birkaç mahkumu canlı iken kesilmesine izin vermiştir. Bu hekimler masum insanların nesillerini yüzlerce yıl kurtarmak adına birkaç suçluya biraz acı çektirmekte bir suç yoktur iddiasındaydılar.

Diğer taraftan empirikler rasyonel tıpçıların deneyimi dışarıda bırakan tıp felsefelerine karşı çıkmışlardır. Onlara göre tıp aynı zamanda kişiye, iklime ve diğer pek çok şeye göre değişiklik gösterebilen bir sanattır. Mısırlı, Romalı ve Galli için farklı olacaktır. Temel problem, sebebini bulmakta deneyimli olmak arasındaki temel çatışmadır. İskenderiyeliler bu iki metodu birleştirip deneyime dayalı akılcı bir tıp geliştirmeyi düşünememişlerdir. Böyle bir başarıyı Vitruvius mimaride başarmış ve uygulamanın şampiyonları ile teorinin şampiyonlarını birarada sentezlemeyi başarmıştır. Celsus’a göre “tıp akılcı olmalı ancak olmuş olaylardan da bilgi toplamalı. Okült olaylardan gelen bilgiler hekimin aklının bir ucunda bulunmalı ama sanatını uygularken kullanmamalıdır. Yaşayan bedenleri açmak kaba ve gereksizdir ancak kadavralarda çalışılabilir. Empiriklerin kendilerini eyleme adamaları doğaldır ama her olayın bir sebebi olduğunu düşünmeli ve bu sebebin ne olduğunu bulmaya çalışmalıdırlar.”

Vitruvius’a göre “uygulama uzun bir deneyimin sonucudur. Teori ise zeka ve neden arayışının sonucudur. Bir teorisi olmayan, sadece uygulamaya dayanan bir kişinin başarıya ulaşması mümkün değildir. Ancak sadece teori üzerinde durmaya

²⁴⁸ Grenier 1970, s. 31

alışan bir kişi de gerçekliği olmayan bir gölgeden farksızdır. Ancak her ikisini bütünleştiren umutlarının bile ötesinde başarıya ulaşır”

De Medicina muhtemelen çağının tıp bilgisine bir şey eklememiştir. Ancak oldukça değerli ve düşünmeye değer bir eserdir:

*“iyi durumda olan, sağlığıyla hoşnut olan ve her istediğini yapan bir kişinin herhangi bir diyeteye uymasına veya hekime gitmesine gerek yoktur. Ancak bazı narin kişiler, şehirlerde yaşayanlar, kelimelerle uğraşan hemen herkes kendisine daha fazla dikkat etmelidir”*²⁴⁹

Resim 270 Antik Roma insanının beslenmesinde yeri olan önemli besinler

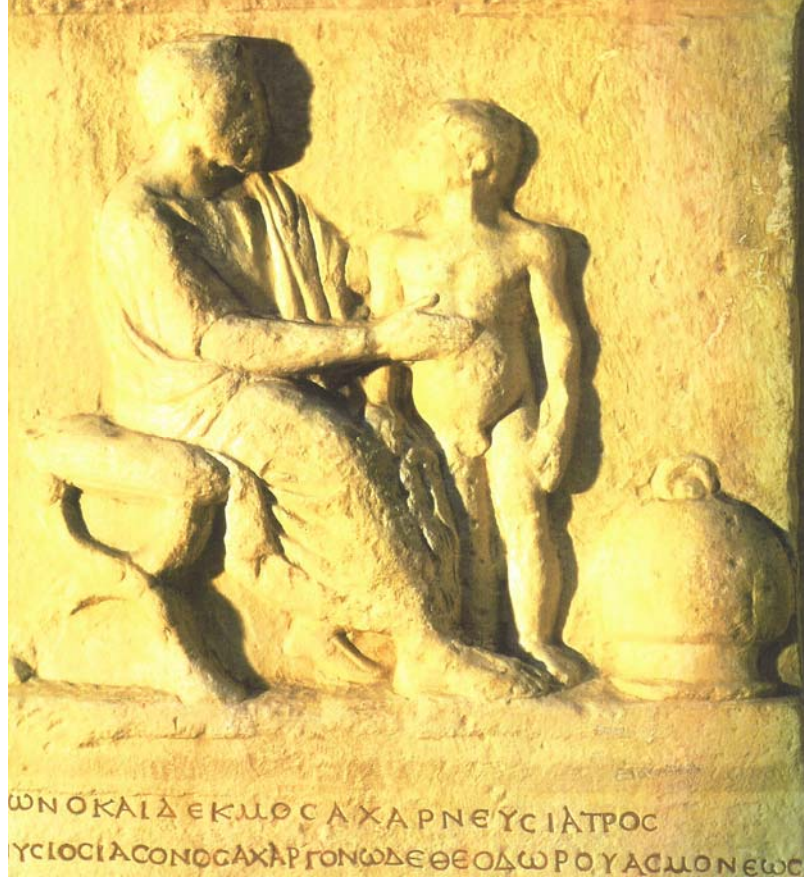
Antik dönemde tedavi uygulanan mekan da sosyal duruma göre değişiyordu. Zenginlerin tedavisi, evlerine giden hekim tarafından yapılıyordu. ‘Halk’ hekimlerinin de aralarında bulunduğu bazı doktorlar, kentlerdeki kendi zel

²⁴⁹ Grenier 1970, s. 32

yerlerinde hizmet ediyorlardı. Bu yerler bazen kendi evlerine dahil oda ya da odalar oluyordu. Cerrahi girişimlerse kiralanan ya da sivil kurumlarca gösterilen yerlerde uygulanıyordu Ayrıca *Tabernae Medicae* adı verilen, sokaklarda yer alan küçük dükkanlar vardı. Bunlar, tüccar ve esnaf dükkanlarına benziyordu. Askerler, kalelerde bulunan askeri hastanelerde tedavi ediliyorlardı. Sivil hastaneler henüz tam olarak ortaya çıkmamıştı. Yine de bir kaç yazılı kaynaktan bunların varolduğu yolunda kesin olmayan bilgiler alıyoruz.(Plinius - *Natural History*) Askeri Hastaneler, geniş, yoğun, en önemli ve değerli erkek topluluğunun sağlığını garanti altına alıyordu. Her ne kadar aynı düzeyde olmasa da benzer bir uygulama Roma Cumhuriyet Dönemi sonlarında geniş toprak (latifundia) sahiplerinin serveti ve büyük bir iş gücü olan kölelerin bakımı için de düzenlenmişti. Tıbbi bakım masraflarından kaçmak için bazı köle sahipleri, hasta kölelerini tedavi tapınaklarında, özellikle de Roma dışında Tiber Adası'ndaki Esculapius Tapınağı'na terk ediyorlardı. Zenginlerin kendi evlerinde özel doktorların çalışabileceği küçük klinikler oluşturdıkları da oluyordu. Burada genellikle askeri hastane deneyimi olan doktorlar çalışıyordu.²⁵⁰

Kazılarda ortaya çıkarılan yapıların zemin katları genellikle orijinal

²⁵⁰ www.mic.ki.se/Rome.html

Resim 281 Doktorun Muayenesi – sağ tarafta kan alma kâğıdı ile birlikte

hallerini yansıtmaktan uzaktır. Bu nedenle çok az sayıda ameliyathane ya da konsültasyon odası ortaya çıkarılabilmıştır. Bir ameliyathaneyi mimari düzeninden çok iç donanımı ortaya çıkarmaktadır. Bu tür iç donanıma ait tıbbi yazılar ve aletler ise nadir bulunabilmektedir. Papirüs ya da başka yok olabilir maddeler üzerine yazılan antik yapılar, ancak sürekli kullanım, koruma ve kopyalama sayesinde uzun ömürlü olabilirler. Tıbbi aletler ise, daha sık bulunabilir olsalar da, nadiren yapı ile bağlantılı olarak ele geçirilir. Bu durum oldukça şaşırtıcıdır. Hem kitaplar hem de aletler çok değerli olduklarından terk edilmeleri için ancak İ.S.79 ‘daki Vesuvius Yanardağı faciası gibi olağanüstü bir durumun ortaya çıkması gerekiyordu.

Pompei'deki en ünlü tıbbi buluntu ana caddelerden biri olan Via Consolare üzerindeki Cerrah Evi adı verilen yapıdır. Bu tanımın yapılmasının nedeni, yanardağın patlaması sırasındaki dehşet ve kaos anında oda zeminine saçılmış olan çok sayıdaki cerrahi ve tıbbi aletin bulunmasıdır. Burada büyük olasılıkla kendi evinde mesleğini uygulayan bir doktor vardı. Ancak hangi oda ya da odalarda cerrahi girişim yapıldığına dair bir ipucu yoktur. Ne yazık ki bu evin kazısı, arkeolojik tekniklerin yetersiz olduğu erken dönemlerde yapılmıştır. Aletlerin tam pozisyonları kaydedilmemiştir. Lav ve küllerin içindeki boşluklara Paris alçısı enjekte edilmesi yöntemi henüz olmadığından, tahta veya başka organik maddelerden yapılmış nesnelerin kalıplarına ait kanıtlar hasar görmüş ve yitirilmiştir.

Pompei'deki tıbbi uygulamaların bir diğer kanıtı da işlek bir cadde olan Via dell Abondanze'deki *taberna medica*'dır. Tıbbi aletler ve bazıları hala ilaç kalıntıları içeren şişe ve kavanozlar zemine saçılmış halde bulunmuştur. Kapının üzerinde doktorun adı yazmaktadır "A. Pomponius Magonianus". Anadolu'dan Perge'den bir ameliyathane ise Polydeukes' aittir.²⁵¹

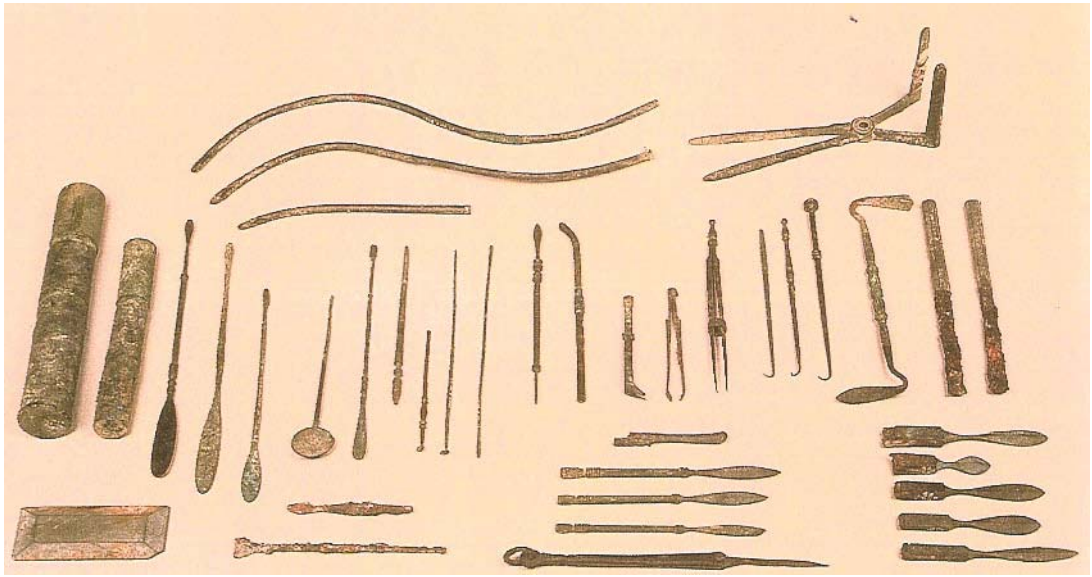
Bir cerrahi ünitesinin temel gereksinimlerinden biri, Hippokrates'in Corpus'unda belirtildiği gibi iyi aydınlatılmalıdır.

"Cerrah ister oturur durumda, isterse ayakta rahat bir pozisyonda olmalıdır. Opere edilecek bölge üstte ve aydınlıkta olmalıdır. İki tür ışık vardır; doğal ışık ve yapay ışık. Bunlardan doğal olan bizim kontrolümüzde olmasa da yapay olan kontrolümüze bağlıdır. Doğrudan gelen ışık ve eğimli ışık olarak her biri iki şekilde kullanılabilir. Eğimli ışık nadiren kullanılır ve işe yarar miktarı bellidir. Eğer mevcut ve yeterli ise doğrudan ışıkta görmenin mümkün olmadığı ve bakmanın edep dışı

²⁵¹ www.med.virginia.edu

*olduğu yerler dışında opere edilecek kısmı en aydınlık yere gelecek şekilde yerleştirin. Opere edilecek yer tam ışığa karşı gelirken, cerrah da ışığı engellemeyecek biçimde kenarda durmalıdır”.*²⁵²

Hekimler ve cerrahlar asistanlarının bulunmasını tercih ederlerdi. Bu asistanlar hastayı alıp hazırlar, aletleri getirir, opere edilecek bölgeyi hekimin istediği gibi gösterir, vücudun geri kalan kısmını sıkı sıkı sabit tutar, sessiz durur ve hocasına boyun eğdi. Bu nedenle en azından üç kişiyi alacak yeterli büyüklükte bir oda gerekliydi, bu sayı bazen daha çok oluyordu. Bu da içinde çalışılacak mekanın büyüklüğünü değiştiriyordu. Ancak daha öncede belirtildiği gibi odanın planında herhangi bir özel plan uygulanmıyordu.

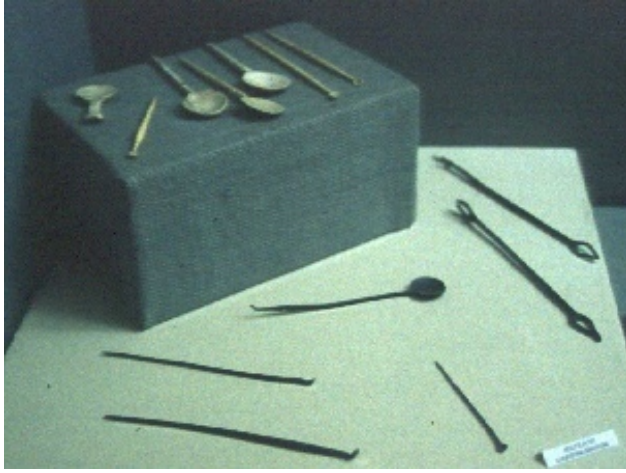
Resim 292 Roma’da Kullanılan Tıp aletlerinden bir görüntü

Helenistik etkiden önce Roma lejyonları herhangi bir tıbbi servis bulundurmazlardı. Yazılı kaynakların bildirdiğine göre orduda ancak yüksek sınıftan olan insanlar tıbbi bir yardıma ulaşabiliyorlardı. Normal bir askerin ise böyle bir

²⁵² *In the Surgey III*, 1-16 ; Jones ve Withington çevirisinden

şansı hemen hiç yoktu. Bazı askerler bu görevi yerine getirmeye çalışıyorlardı. Romalılar hasta ve yaralı arasında bir ayrım yapmışlardı. Yaralılar mümkün olduğunca arazideki askerler tarafından iyileştirilmeye çalışılıyorlardı. Taşınabilir hastalar veya ağır yaralılar ise valetudinaria'ya (hastane) yerleştiriliyordu.

Yaralanmaları iyileştirmeye çalışan doktorların kıyafetleri normal askerlerden farklılık göstermiyordu.

fotoğraf 11 Efes Müzesi Tıp

aletler (fot. Seda Karaöz Arıhan)

Romalı şair Virgil (70-19 İ.Ö.) Aeneid adlı şiirinde Roma'nın kuruluşuna yol açan olayları irdlemiştir. Şiirinde Troya'dan göç edip İtalya'nın yerel halkıyla savaşmak zorunda kalan Troya'lı kahraman Aeneas'ın bir ok ile yaralanması anlatılmıştır. Aeneas kampa geri getirilmiş ve doktor Iapyx tarafından ayağındaki ok çıkarılmaya çalışılmıştır. Doktor başaramayınca Ida Dağından Tanrıça annesi Venüs tarafından gönderilen ot ile tedavi edilmiştir. Her ne kadar Aeneas'a yardımcı olamasa da Iapyx'ın "sessiz sanatı" Apollo tarafından verilmiştir. Apollo'nun uzmanlığına giren üç konudan müzik, kehanet ve şifadır. Sadece ilk ikisinde ses kullanılmaktadır. Ama tıp sessiz bir sanattır. Sessiz olarak adlandırılmasının bir diğer nedeni ise tıp mesleğinin insana büyük bir ün getirmemesidir.

Meslek olarak ilaçlarla tedavcilik Yunanistan'da Roma'ya göre daha fazla saygı görmüştür. Ancak doktorlar temel olarak el ustasıydılar ve sosyo-ekonomik seviyede pek yüksek bir yerleri yoktu. Roma doktorlarının da durumu farklı değildi. Pek çok doktor özgürlüğünü kazanmış Yunan kölelerden oluştuğu için doktorların sosyal statüsü oldukça geriydi. Tedavi ücretlerinin düşük olması halkın onlara olan güvensizliğini de artırıyordu. Roma yazılı eserleri insanların tıp ve doktorlara gösterdiği reaksiyondan bahsetmektedir.

Medicamenta (ilaçlar, droglar, zehirler, kozmetikler) Romalıların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Hekim Latince de medicus, Yunanca'da iatros idi. Pek çok medici kendisini daha saygın göstermek için Asclepiades ailesinden saymıştır.

Roma'da ebeler mesleki anlamda kendi haklarına sahiptiler. Bu haklar özellikle onların ebeler ilaçlar, droglar ve zehirler konusunda bilgilerinden ileri gelmekteydi. "Sindirim" veya "obstetrics"te bu kişilerin hamileliğin varlığı veya yokluğu konularında "uzman" oldukları yazılıydı. ("Sindirim" XXV, 4,4 ve XLVIII, 8.3.3).²⁵³

"Şu an sen bir gladyatörsün, her ne kadar yakın zamana kadar bir oftalmologtun (göz uzmanı). Ama sen doktorken de şu an gladyatör olarak yaptığını yapmaktaydın". (Martial, Epigramlar 8.74)

²⁵³ Scarborough 1996, s. 36

Tıp eğitimi genellikle pratisyen çalışmasına dayanıyordu. Bir kişi bir doktorun peşinden giderek doktor olabilirdi.

Plutarch'a göre doktorlar hasta kazanmak için her yolu deniyorlardı. Muhtemel hastayı bardan evine kadar götürmek ve muhabbet etmek gibi.

Asclepios kültü Roma'da da varlığını sürdürmüştür. Asclepios tapınağına ati herhangi bir iz Roma'da bulunmamakla birlikte kült oldukça popülerdi ve insan bedeninin parçalarını taklit eden terra cotta'lar bu durumu kanıtlamaktadır. İtalya'da 100'den fazla tapınak bilinmektedir. Büyük çoğunluğu batı-orta İtalya'dadır ve tümü Asclepios'a ait değildir.²⁵⁴Terra cottalar üzerine yapılan çalışmaların gösterdiği üzere bu tapınakların bazıları özelleşmişlerdir. Örnek olarak Roma'nın 15 km doğusundaki Ponte di Nona'daki tapınakta kolleksiyonların büyük çoğunluğu el ve ayaklara aittir-tarlada çalışmaktan etkilenmiş vücut parçaları. Oysa ki Veii kasabasındaki Campetti tapınağından elde edilen terra cottaların büyük bir çoğunluğu erkek ve dişi üreme organlarına aittir. Eğer bu tapınak üreme ve doğurganlıkla ilişkili değilse o zaman cinsel ilişkiyle bulaşan hastalıklara ait bir merkez olabilir – yakınlardaki bir kent genelevinin varlığı bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Helenistik etkiden önce Roma lejyonları herhangi bir tıbbi servis bulundurmazlardı. Yazılı kaynakların bildirdiğine göre orduda ancak yüksek sınıftan olan insanlar tıbbi bir yardıma ulaşabiliyorlardı. Normal bir askerin ise böyle bir şansı hemen hiç yoktu. Bazı askerler bu görevi yerine getirmeye çalışıyorlardı. Romalılar hasta ve yaralı arasında bir ayırım yapmışlardı. Yaralılar mümkün

²⁵⁴ iyileştirici gücü olduğunda inanılan Nemi'deki Diana Tanrıçası gibi tanrı ve tanrıçalara aittir

olduğunca arazideki askerler tarafından iyileştirilmeye çalışılıyorlardı. Taşınabilir hastalar veya ağır yaralılar ise ualetudinaria'ya (hastane) yerleştiriliyordu.

Yaralanmaları iyileştirmeye çalışan doktorların kıyafetleri normal askerlerden farklılık göstermiyordu. .²⁵⁵

“Bazı doktorlar en değersiz ilaçlar veya çok kolay tedavi edilebilecek bir hastalık için çok yüksek bedeller istemekteler ve ne olduklarını bile bilmedikleri hastalıkları tedavi etmeyi vaat etmektedirler.” (Gargilius Martialis, Preface, 7)

Doktorluk mesleğiyle ilgili herhangi bir resmi merci yoktu ve lisans alınabileceği bir kurum bulunmamaktaydı. Herhangi bir kişi kendisine doktor diyebilirdi. Eğer başarılı olursa daha çok hasta toplardı, başarısız olursa başka bir mesleğe geçerdi.

Roma döneminde İmparatorlukta, köleleri tedavi eden doktorlardan saray doktorlarına ve en yüksek konumdaki imparator doktoruna kadar pek çok doktor çalışmaktaydı. Ayrıca ordu ve gladyatörlere bakan doktorlarla, belediyeler tarafından işe alınan yoksullara bakmakla yükümlü olan doktorlar da vardı. Bu duruma paralel olarak, pek çok hastane bulunuyordu. Bazılarında köleler, bazılarında atlet ve gladyatörler, diğer bir kısmında ise askerler tedavi görürdü. Sonraları Roma imparatorluğu zayıfladıkça doktorların konumu da buna bağlı olarak yükseldi.

Romalı doktorlar belki birer kuramcı olarak iyi değillerdi ama hamamların ve su yollarının temizlik ve düzenlenmeleri için örnek kanunlar koymuşlardı. İmparatorluktaki lağım ve kanallar düzgün bir biçimde denetleniyor, Pazar yerlerindeki yiyecek satışları belli denetimlere tabi oluyordu. Ölülerin gömülmesi ve

²⁵⁵ www.mecinaantiqua.com/militarymedicos.html

cenaze törenleri için de sıkı kurallar vardı. Sonuç olarak Romalıların halk sağlığını büyük ölçüde ilerletmiş oldukları söylenir.²⁵⁶

Romalı hekim, Romalı öğretmen için Cicero oldukça saygın bir yerleri olduğundan bahsetmektedir. Plinus'a göre Roma'ya gelen ilk hekim Archagathus, Peloponezden 219 M.Ö. yılında göç etmiş, vatandaşlık kazanmış ve devlet tarafından maaşla çalışmıştır.

Sağaltıcı tanrı Asclepius dininden 72 yıl sonra Roma yakınındaki Tiber adasına yerleşmesi ile Grek tıbbına olan ilgi de artmıştır. Ancak yine de Yunanlar hiçbir zaman için Roma'da popüler olmamışlardır ve muhtemelen Archagathus ta milliyeti dolayısıyla sıkıntı çekmiştir.

Cato yunanlı bir hekimi diğer yunanlılardan daha çok sevmemekteydi. Hatta yunanlı hekimler için onların Romalıları öldürmek gibi bir kararlılık içinde olduklarını dahi söylemekteydi. Ancak bu olguya rağmen Romalıların büyük hayranlığını kazananlar da vardı. Prusa'dan Asclepiades, Cicero'nun da yakın arkadaşıydı. Antonius Musa, Augustus'un gözde hekimi, bunlar Yunan kanı taşımaktaydılar.

Yunan hekimlere olan ilgi zamanla Romalı hekimlerin de sayıca artması ile azalmaya başlamıştır. Augustus zamanında iyice yıldızı parlayan Marcus Artorius, ve Tiberius zamanındaki Cornelius Celsus Roma tıbbına katkıda bulunmuşlardır.

Tahmin edilebileceği gibi Roma'da pek çok değişik tipte sağlıkçı vardı. Okültistler, auristler, dişçiler, cerrahlar, cerrahlar arasında ülser ve yaralanmalarda uzmanlaşmış olanlar, kadın hastalıklarında ünlenmiş olanlar, su ile tedavi edenler (Antonius Musa gibi), ve şarapla tedavi edenler. Bu hekimlerden bazıları çok fazla ücret alırken, bazıları da küçük kasabalarda çok az ücretlerle çalışıyorlardı.

²⁵⁶ Lewis 1998, s. 67

Roma’da başlangıçta herhangi resmi, diplomalı bir eğitim olmaması nedeniyle Plinus “*Kabalıkları için de bir ceza yoktur. Deneyimlerini hastalarını öldürerek kazanmakta ve özgür bir insanı öldürdüklerinde herhangi bir ceza almamaktadırlar*” demektedir.

Martial’ın yazdığına göre “*Hekim Symmachus ben kendimi biraz kötü hissediyordum ama sen yüz öğrencinle geldin. Yüz el beni muayene etti ve rüzgarlarıyla dondurdu. Daha önce ateşim yoktu ama artık o da var*” demektedir.

Ancak yine de eleştirilerimizde bu kadar katı olmamalıyız. Yunanlılar uzun zamandır süre gelene bir tıp geleneği, İskenderiye gibi merkezlerden edinilmiş cerrahi ve anatomi bilgisine sahiptiler. Cerrahiye ait pek çok buluntu İsviçre’deki bir Roma lejyonu (M.S. 2.yy) olan Vindonissa’da pek çok alet, ve ilaç kutusu bulunmuştur. Bu kutulardan birisinin üzerinde şu yazmaktadır “21. Lejyonun hekimi Tiberius Claudius Hymnus ve eşi için”.

Resim 303 Antik dönemde kullanılan kan alma kapları

Dişçilik bugün Amerika ve Avrupa’da bildiğimiz ve alışageldiğimiz gibi değildi. Ancak yine de pek çok başarılı çalışmaya rastlanmıştır. M.Ö.449 yılına ait altınla kaplı dişler bulunmuştur.²⁵⁷

Resim 314 Antik tıpta kullanılan aletlerden örnekler

Hristiyan çağın ilk yüzyılı tarihin en dramatik dönemlerinden birisidir. Roma İmparatorluğu hem sınırları içerisinde barışı sağlamaya çalışıyor hem de barbarlarla uğraşıyordu. Nero zamanında Hristiyanlar bir bulutun altında gibi saklanıyorlardı. Üç yüz yıl süren kötü muameleden sonra insanların hayatlarını etkilemeye başlamıştır. Ancak Hristiyanlık Asclepios ve Hipokrates ekolünün deneysel uygulamalarını bir kenara bırakmış ve hijyen ve fiziksel egzersiz önemsenmemiştir. Kutsal kişiler yıkanmayı bilinçli olarak terk etmişlerdir. Sonuç olarak insan bedeniyle ilgili şeyler önemsizleşmiştir. Hristiyanlığın etkisi doğudaki “fakir” kavramı gibi yerleşmiş ve insan evresini atlayıp herkesi hayvanlıktan melekliğe doğru atlatmaya çalışmıştır.

Romanın çöküşünü izleyen bunalımlı yıllardan sonra hastalık ve salgınların baş gösterdiğini görüyoruz. Papa Gregory’nin M.S. 590 yılında vebaya karşı bir dua

²⁵⁷ Showerman 1948, s. 58

göndermiştir. Cerrahi rahiplerin eline geçmiştir ancak 660 yılında Hotel-Dieu, Paris’te hasta fakir insanların tedavisi için bir hastane açılmıştır. Bu dönemin *materia medica*’sı Pliny ve Dioscorides’in kitap kopyalarının ve yerel halk ilaçlarının bir karışımı olmaktadır.²⁵⁸

Galen çalışmalarını Roma imparatorluğunun en parlak döneminde yapmıştı ama eski çağların tüm bilimsel düşüncesinin sentezini çıkaran eserleri tıp bilimi alanındaki uzun bir gerileyişin başlangıcı oldu.

İmparatorluğun parçalanmasına yol açan nedenlerden bazıları doğal olarak tıp alanını da etkilemişti. Mevcut koşullar altında rasyonel ve nesnel düşüncenin varlığını sürdürmesi yavaş yavaş imkansızlaşıyordu. Roma İmparatorluğu’nun gerileme nedenlerinin bazıları şunlardır: özel ve kamu alanlarındaki çürümüşlük, azınlıkların bastırılması, yoksulluk ve barbarların Roma topraklarına düzenledikleri saldırılar. Bir diğer sorun da imparatorluğu kırıp geçiren salgın hastalıkların ve vebanın doktorları doğrudan etkilemesiydi. Daha sonra Ortaçağ Avrupa’sında da görüleceği gibi, tıbbın bu olaylara seyirci kalması insanları akıl yürütmekten ve bilimsel yöntemlerden uzaklaştırdı.

Birkaç Eski çağ yazarı “veba” diye adlandırarak anlatılan salgınların çoğunun özellikleri; yüksek ölüm oranıydı. Bu dönemde birkaç değişiklik hastalığın fiziksel belirtileri kayda geçirilmişti. Örneğin; çiçek hastalığı için püstülleri, eritemi, solgunluğu kanamaları ve asfiksi tanımlanmıştır. Hıyarcıklı veba, kızıl, kolera, eksantermli tifüs ve difteri gibi hastalıklar veba genel başlığı altına alınıyordu.

Tarihsel koşullar Hristiyanlığın mistik tarafının yükselişine neden olur. Bu din, acizlere ve dertlilere kardeşlik ve merhamet sunmuş, dünyasal yaşama bütüncül

²⁵⁸ Wheelwright 1974, s. 87

bir anlam vermiştir. Böylece bedensel hastalıkların sadece tanrının yardımıyla iyileşebileceği düşüncesi yaygınlaştı. İsa'nın Tanrı'nın yardımıyla yaptığı mucizevi tedavilerin anlatıldığı İncil öyküleri de bu inancı yaygınlaştırdı. İlaç yerine, kutsal su, dua, ve ellerin vücudun üzerinde gezdirilmesi gibi yollar kullanılırdı. İsa'nın öğretisi doğrultusunda Hristiyanlık, tıbbi bir hayır işi olarak görmüştür. Din, insanların kafalarına yardım etme fikrini, zorunlu bir görev olarak yerleştirmişti. Ne birey ne de toplum bu zorunluluktan muaf olabilirdi.

Hristiyanlar acıları hafifletmek için çok çaba harcadılar. Hacıların kalması amacıyla yapılmış yurtlar zamanla hastanelere dönüştürüldü. İlk büyük Hristiyan hastanesi 370 yılında Caesarea'da Aziz Basil tarafından yaptırılmış, batı dünyasının ilk hastanesi ise 400 yıllarında Roma'da kurulmuştur. Bu dönemde tıp pratiği, özellikle de cerrahi kayda değer gelişme işaretleri göstermiş olsa d, din dışı doktorların konumu giderek gerilemekteydi. Çünkü kilise hasta bakımını cemaatine ait ahlaki bir zorunluluk olarak görüyordu. Bu iş maaşlı bir meslekten çok kutsal bir çağrıydı.²⁵⁹

ROMA'DA BİTKİSEL VE DİĞER İLAÇLARLA TEDAVİ

“Hekim yavaşça hastanın bulunduğu odaya girdi. Yatakta son nefesini vermekte olan Licinius'tu. Senatör ölümü onaylamıştı. Hekim hazırladığı karışımın ağzını açık bıraktı. Caecina'nın oğlu Publius Licinius Caecina odayı en son terk edecek kişiydi. Kabin içinde gerekli karışım hazırlandıktan sonra şarapla karıştırılmış bu karışımı içti ve sessiz bir biçimde uykuya dalarak ölüme yol aldı.”

²⁵⁹ Lewis 1998, s. 44

Bu yarı gerçek - yarı hayali sahne dönemin bitki-zehir kullanımını canlandırmaktadır.

Antik dünyada günümüz modern batı dünyasının aksine toplumun en üst seviyesinden en alt seviyesine kadar her düzeyinde insan bitkiler hakkında oldukça bilgiliydi. Hemen her kes pek çok otu çay olarak veya besin olarak tanıyor ve kullanıyordu. Bunun yanı sıra, baharat, kozmetik veya diğer amaçlarla da bitkiler insan yaşamının önemli bir parçasıydı.²⁶⁰

Romalılar dünyanın en büyük organizatörleri arasındadır. Su taşıma sistemlerinden diğer her türlü konuya büyük bir organizasyon ile yaklaşmışlardır. Tıbbi sosyal hizmetler de böyle ele alınmıştır. Tiber kıyısında kurulan Aesculapios Hastanesi Valetudinaria'ların devamı gibidir. Bu hastaneler bizim modern hastane sistemimizin öncüleridir. Ancak birinci yüzyılda Celsus'taki hastane bunlardan farklılık göstermektedir. Plinus'un söylediğine göre bu hastanede Latince konuşan doktorlar yoktu ve hepsi Yunan kökenliydi. Dioscorides, Yunanca yazmış olan bir askerdi. Kendisi iyi bir arazi botanikçisiydi. Tıbbi kullanımı olan yaklaşık 500 bitkiden oluşan bir kitabı yazdı ve bu kitabın getirdiği ün onun yüzyıllarca okunmasını sağladı.

Yunan florası ile ilgili kişiler geçmişte de vardı. Illyria Kralı Gentius (adı “Gentiana” adlı bitkiye verilmiştir) ve diğer pek çok Olympus’le veya Thessaly’li yunanlı gibi bitkilere meraklıydı.

Dioscorides çok zamandır bilinen engerek etini “Sal Viperum” adı ile tanıtmış, incir, tuz ve balla kızartarak onu tanımlamıştır. Bu yeni haliyle ve daha sonra şarapla muamele edilerek Avrupa kıtasında uzun bir süre tüketilmeye devam

²⁶⁰ Scarborough 1996, s. 37

etmiştir. Engerek eti (Mithridate ve bazı daha sonraki theriac'lar) Londra Farmakopesinde 17.yy'a kadar kalmıştır. Dioscoridis bitkileri Hipokratesin kullandığı gibi kullanmış ancak bazı ilginç eklemeler yapmıştır. Örnek olarak kullandığı bazı otlar neredeyse günümüze kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Acıpelin otu, *Achillea millefolium* Linn. (Compositae) 1820 yılına kadar Edinburgh Farmakopesinde yer almıştır ve ABD'de hala kuvvet verici olarak kullanılmaktadır. Yunanlar iç kanamalar için bu bitkiyi oldukça kullanmışlardır.²⁶¹

Yoğurtotu *Galium aparine* Linn. (Rubiaceae) eczacılıkta bugün kullanılmasa da 2000 yıldan fazla bir süre skorbite (C vitamini eksikliğinde ortaya çıkan bir hastalık) karşı kullanılmıştır. Öksürük otunun kullanımı (*Tussilago farfara* Compositae) bugün dahi kullanılmaktadır. Yaprakları tanen içerir ve glikositleri nedeniyle acı tatlı olan bitki Dioscorides tarafından pipo yapıldı. Bazı karaağaçların yumuşatıcı özelliklerinden yararlanmıştır.

Romalı doktor tarafından bilinen bir başka ot ise kurt boğan, kurtbağrı adıyla bilinen *Aconitum napellus*'tur. Bu bitkinin aklaloidleri öldürücü bir zehirdir. Plutarch'a göre Mark Antony'nin ordusu açlıktan bu bitkiyi de yemiştir ancak zehirlenerek ölmüşlerdir. Bu bitkinin kökleri "panter öldüren" adıyla bilinirdi ve Heca'nin bunu keşfedip kızları Circe ve Medea'ya bu bilgiyi aktardığı söylenir.

Aconitum napellus'un kurutulmuş kökleri hala İngiliz Farmakopesinde B.P. yer alır. Kronik romatizma ve neuralgia'da kullanılır. Papatyanın Roma'da kullanıldığı bilinmemektedir. Benzer pek çok Compositae (papatyagiller) türü mevcuttur. Ancak gerçek papatya *Anthemis nobilis* Linn. Alman araştırmacı Joachim

²⁶¹ Wheelwright 1974, s. 81

Camerarius tarafından Roma yakınlarında yetişirken bulunduğu için “Romalı” adını almıştır.

Dioscorides’ten sonra onunla ilgili pek çok efsane de türetilmiştir. Onun M.S. 15.yydaki Juliana Ancia Codex’inde bir resminde “Keşif” nymph’inden adam otu (mandrake kökü) alırken gösterilmektedir.²⁶²

Yunan dünyasında bilinen ilk herbal Aristo’nun en parlak öğrencilerinden olan Eresus’lu Theophrastus’unkidir (M.Ö. 370-288/5). Theophrastus bitkiler ile ilgili kitabını yaklaşık M.Ö. 300’de yazmıştır ve bu önemli eserin IX’inci kitabı tıbbi bitkilere ayrılmıştır. Theophrastus uygulamalı bilgiler de vermektedir. Bu eserinde rhizotomai (kök satıcıları – sökücüleri), pharmakopolai (drog satıcısı veya ezcacı) hakkında bilgi de verir. Theophrastus’un bahsettiği yaklaşık 500 bitkiden 70 tanesi tıbbidir. Burada zehirler de ve önemli bir zehir olan baldıran da dahil edilmiştir.

Yunanlılar Atinalılar tarafından ölüme mahkum edilen Sokrates’in 399 yılında baldıran içirildiğini biliyorlardı. Atinalılar baldıran zehri hazırlamayı biliyorlardı ve demokrasinin bir kurumu olan 11’ler meclisi (veya komitesi) şehir suçlarının infazında ölüm cezası olarak baldıran zehri kullanılmasını isteyebiliyordu. Herkeste bu zehrin sürecini ve sonuçlarını biliyordu.

Attika’nın vatandaşları doğum kontrolünde kullanılan bitkileri de biliyorlardı. Aristophanes (M.Ö. 437-385) bu konu ile ilgili mizahı yansıtmaktadır. Çocuk sahibi olmanın engellenmesi fahişeler ve çağırıldığında gelen kızlar için mesleklerini devam ettirebilmeleri anlamında oldukça büyük önem taşıymaktaydı. Sedefotu Ruta spp. bu amaçla kullanılmıştır. Bu bitkinin kaynatılarak içilmesi (dekoksiyonları) adet görmeyi takiben hem hamileliği engelliyor hem de bir hamilelik söz konusu olmuşsa

²⁶² Wheelwright 1974, s. 86

düşük yapmayı mümkün kılıyordu. Sadece komedilerde değil tragedyalarda da botanik mevcuttu. Sofokles'in bugün elimize ulaşamamış olan "köksökücüler" tragedyasında (M.Ö. 496-406) Medea'nın ölümcül derecede zehirli bir bitki olan *Thapsia garganica* içmesi anlatılmaktadır.

Atina agorası Helenistik ve Roma zamanlarında pek çok baharat ve tıbbi bitkinin de satıldığı yerler olmuşlardır. Pek çok değişik adaçayı ve nane türü vardır. Özellikle ebegümeci göğüs yumuşatıcı etkisi ve çiçeklerinin dekoksasyonunun ağız çalkalama ve gargara için kullanıldığı öğrenilmiştir. Karabiber *Piper nigrum* Hindistan'dan gelen bir baharattı. Ancak yeşil ve kırmızı biber (*capsicum*) için yeni dünyanın keşfedilmesi beklendi.

Yunan ve Romalıların diyetleri oldukça sağlıklıydı. Safran gibi pek çok baharat Miken zamanından beri bilinmekteydi. Miken Pylos'undan Linear B tabletleri (M.Ö. 1200) oldukça büyük bir parfüm endüstrisinden bahsetmektedir. Bu durum da bize göstermektedir ki çok erken zamanlardan bugüne kadar farmasötikler baharat, parfümeri ve tıbbi bitkiler bakımından hep önemli olmuşlardır.

İlaç hammaddeleri aynı zamanda hayvansal ürünleri de içermekteydi. Kötü ünlü bir karışım *Lytta spp.* türü bir tür kınkanatlıdan böcek içeriyordu. Bunun yanı sıra süt, bal, ezilmiş hamamböceği, vs. Bal sahip olduğu özellikleriyle (pH ortalama 3.9) harika bir yara müdahale maddesiydi. Yunan ve Romalı hekimler bal, yağ gibi maddeleri yaralara sarmışlardır. Bu maddeler gerçekten kurutucu bir etki gösteriyor ve böylece bakterileri de etkisiz bir hale getiriyordu. Balmumu da karışım veya bandaj hazırlamada kullanıldığı gibi Balmumu tebeşirler kolay yazılıp silinebildiği için özellikle okullarda kullanılıyordu. O zamanlarda da deli bal bilinmekteydi.

Daha önce bahsedilen kınkanatlının Yunan ve Roma dünyasında zehir ve afrodisyak yapımında kullanımı oldukça yaygındır. Colophon’lu Nicander’in şiirlerinde (M.Ö. 130) Theriaca ve Alexipharmaca detaylarıyla anlatılmakta ve panzehirleri de verilmektedir. Pek çok hayvansal yağ Dioskorides tarafından listelenmiştir. Burada ayı yağı, keçi, aslan ve daha kolay elde edilebilen koyun, kaz, ördek veya diğer hayvanlar. Kemik ilikleri, sürüngen, kuş ve memeli türlerinin hatta insanların kanları ve sütleri de listelenmiştir.

Galen Dioscorides’i büyük bir saygıyla anmaktadır. Dioscorides Hipokrat veya Galen gibi derin tıp teorilerinin içine girmemiş ancak bitkilere ağırlık vermiştir. Yine de 4 elementi (ateş, toprak, hava ve su) ve dört özelliği (sıcak, nemli, soğuk ve kuru), gibi özellikler bitkilerin özellikleri olarak da materia medica içine dahil edilmişti. Bitkiler alfabetik listeye göre sıralanmıştı.

Krateuas, Mithridates VI’nin hekimi de bir herbal hazırlamıştır ancak çizimler itibariyle Dioscorides’in kitabındakiler çok daha üstündür. Dioscorides’in haşhaş ile ilgili yazdıklarına bakarsak:

“Haşhaşın özelliklerinden birisi serinletici (soğuk) olmasıdır. Yaprakları ve kapsülleri suda kaynatılır ve uyku verir; kapsülleri uykusuzluk durumlarına iyi gelir, ince dövülmüş kapsülleri bandaj olarak iltihaplı yaralara iyi gelir. Haşhaş kapsülleri kaynatılır ve yarı yarıya suyu uçurulup daha sonra da bal ile kaynatılırsa ağrı kesici ve solunum yolları hastalıklarına iyi gelir. Siyah haşhaşın tohumları şarapla içilir ve aşırı adet kanamasına iyi gelir. Haşhaşın sütünün (lateks) içilmesi ise uykuyu arttırmasına karşın çok alınması durumunda öldürücü olabilir.”

Bir cins papatya olan Anthemis türleri için ise şöyle demektedir:
“*Anthemis*’lerin yaprak ve kökleri ısıtıcı ve inceltici özelliğe sahiptir içilmesi veya

oturma banyosu yapılması durumunda adet kanamasını, gelişmemiş fetüsü, safra taşlarını ve ürenin kolayca atılmasını sağlar. Kaynatılması ile elde edilen dekoksasyon safra taşlarına iyi gelir. Safra taşları için beyaz çiçekli olanları, diüretik (idrar söktürücü) olarak ise sarı renkli olanları daha iyidir”. Gözdeki ülserler için de iyidir. Çocukların ağzındaki pamukçuk için çiğnemleri iyi olur”.

Materia medica’nın diğer herballerden önemli bir üstünlüğü bitkilerin hazırlanması ve saklanması konularında verdiği bilgiler ve bu bilgilerin de neredeyse günümüzdeki uygulamalarla aynı olmasıdır.

Bitkilerin yanı sıra hayvansal ürünleri de ilaç yapmak için kullanmıştır:

“ Deniz atı, küçük bir deniz canlısıdır. Yakılır ve külleri çeşitli hastalıklarda kullanılır. Mor midye yakılır, ve dişlerin temizlenmesinde kullanılır. Taze istiridye yakılır ve kül haline getirilmiş hali Yunan ardıcı ile karıştırılıp yolunmuş kirpiklere sürüldüğünde kirpikler bir daha çıkmaz. Bir cins salyangozun etli kısmının canlıyken yutulması mide rahatsızlıklarına iyi gelir.”

Böylece Dioscorides bitkilerin yanı sıra dönemin moda olan tarzları hakkında bilgi de vermektedir. Dioscorides’in ve diğer herballerin içeriği o dönemin bitkisel veya diğer kökenli drog satıcılarının ortak dilini ve bilgi birikimini de yansıtmaktadır. Dioscorides bunların yanı sıra sahtekarlığa karşı uyarılarda bulunmakta ve sahicî olanlarının kullanılmasını önermektedir.

Safran gibi bazı ürünler oldukça yüksek fiyatlara satılıyordu. 1 kilogram safran elde etmek için 100.000 safran bitkisinin (*Crocus sativus*) dişi çiçeklerinin stilusları toplanmaktaydı.

Roma İmparatorluğu egzotik drogların ticaretini denetim altına almaya çalışmıştır. Domitian döneminde (M.S. 81-96) egzotik droglar ve baharatlar üzerine

bir kontrol girişimi olmuş ve Roma’da Horrea (depo-ambar) Piperataria ile bu kontrol işi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak Roma İmparatorluğu sahip olduğu geniş coğrafya ve içerdiği pek çok küçük kasabanın resmi bir denetime uzak oluşu nedeniyle bu kontrol tam olarak sağlanamamıştır. Bu nedenle Dioscorides’in uyarıları dikkate alınması gereken uyarılar olarak geçerliliği devam etmiştir.²⁶³

²⁶³ Scarborough 1996, s. 38-39

SONUÇ

Tıp bir bilim dalı olmanın yanında bir sanat izlenimi de vermektedir. Çünkü uygulayıcıları sadece bilgilerinden değil aynı zamanda tarzlarını da bu sanat eklemişlerdir. Antik dönemde de insanlar hastalıkları tedavi etmek çabasıyla ellerindeki bilgileri kullanmış ve pek çok değişik yaklaşımın ilk örneklerini sergilemişlerdir.

Antik dönemde uygulanmış olan tıp hakkında bilgileri arkeolojik buluntulardan ve Homerik hikayeler gibi ve antik dönemin ansiklopedik veya tıp yazarlarından günümüze ulaşabilmiş eserlerden anlıyoruz. Tıp aletleri, rölyefler, mezar stelleri, sikkeler üzerindeki tasvirler, sunu ve adaklar, heykeller ve diğer buluntular bize bu konuda ışık tutmaktadır.

Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma dönemleri kronolojik olarak düşünüldüğünde tıp uygulamalarının ilk dönemlerinde güçlü bir dinsel, mistik ve büyü kullanımının olduğu bir tarz görülmektedir. Hastalık tanrısal veya doğaüstü bir gücün laneti veya cezası iken şifa veren kişilerin bu tür durumları çözmeyi bilen kendilerinde de metafizik bir yön bulunan uzmanlardı. Ancak bu durumu anılan toplumların düşünce yapısına paralel olarak kabul edebilmenin yanı sıra hastalıklar karşısında çaresizliğin doğal bir sonucu olarak da düşünebiliriz. Hekimlerin tıp ve insan vücudu konularında bilgilerinin tarih süreci içerisinde arttığını ve eldeki imkanlar tedaviye daha çok imkan verdiği ölçüde metafizik gereksinimlerden uzaklaşıldığı görülmektedir. Bu durumu günümüz tıbbi ile karşılaştırabiliriz. Hasta - Hastane – Hekim – Eczane ilişkilerinde sadece aklın hakim olduğu, metafiziğin ise sadece alternatif tıpta o da sadece belli koşullar altında izin verildiği düşünülürse bu sürecin çağlar boyu devam eden doğal bir dönüşüm olduğu söylenebilir.

Bitkilerin tedavi amacıyla kullanımının tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte insanın doğa ve bitkiler ile ilgili bilgilerinin ve birebir deneyimlerinin kuşaklar boyunca oluşturduğu birikim Yunan ve Roma dönemlerinde yeni bir çizgi yakalamış görünmektedir.

Antik Yunan ve Roma uygarlıkları diğer pek çok konuda olduğu gibi tıp konusunda da büyük ilerlemelerin gerçekleştiği dönemlerdir. Bu dönemde doğanın her alanı detaylı bir şekilde incelenmeye başlanmış ve bilimsel düşüncenin temeli sayılabilecek tarafsız teoriler ortaya atılmış ve tartışılmıştır. İşte bu noktada Theophrastus ve diğer araştırmacılar bitkilerin daha yakından tanınabilmesi için botaniğe yeni yaklaşımlar getirmişlerdir. Bu temeller üzere Dioscorides ve Galen gibi pek çok kişinin yaptığı çalışma ilaç olarak kullanılabilecek bitkilerin doğru olarak teşhis edilebilmesi bu tedavilerin başarısı ve güvenilirliğinde bir artışa neden olmuş görünmektedir. Bahsettiğimiz dönemlerden iki bin yıldan fazla bir süre sonra yani günümüzde dahi tıbbi bitkilerin satıldığı yerler olan aktarlarda yada bitkilerle tedavi yaptığını söyleyen alternatif tıp uygulamacılarında bitkilerin doğru olarak teşhis edilemediği ve yanlışlıkla veya hile ile başka bitkileri satmak amacıyla ama sonuç olarak yanlış drogların kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun temelinde bitkiler aleminin çok çeşitli oluşu ve genel olarak insanların bitkiler üzerindeki bilgilerinin çok yüzeysel oluşudur. Modern bilimin ve botaniğin özellikle son birkaç yüzyılda büyük ilerlemeler yaptığı düşünülürse daha önceki yıllarda insanların bu konudaki bilgileri oldukça kısıtlı olduğu açıktır. İşte bu noktada Antik Yunan ve Romalı botanikçilerin veya herbalist olarak adlandırabileceğimiz, tedavilerinde özellikle bitkilere yer veren kişilerin değeri ve bu konuya yapmış oldukları katkı çok daha fazla ortaya çıkmaktadır.

Antik dönemde kullanılmış olan bitkilerin işe yarayıp yaramadığını bu bitkilerin modern tıp ve eczacılık yöntemleriyle araştırılması sonucunda söyleyebilmekteyiz. Örnek olarak ağrı kesicilerde Yunan ve Romalı hekimlerin kullandıkları bitkiler oldukça etkilidir. Haşhaş, adamotu veya boru çiçeği ağrı kesici etkisi olduğu kanıtlanmış bitkilerdir. Ancak günümüzde bu bitkilerin ağrı kesici olarak kullanılmamalarının nedeni oldukça kısa sürede kuvvetli etki göstermeleri ve bununla birlikte yan etkilerinin taşıdıkları büyük risktir. Günümüzde daha orta şiddette etki gösteren ama yan etkileri kabul edilebilir derecede düşük ilaçlar tercih edilmektedir. Özellikle farmasötik kimyanın gelişmesi insanın ilaç olarak bitkilere olan gereksinimini azaltmış ve daha çok kimyasal sentez yoluyla ilaçlar üretilmeye başlanmıştır. Ancak antik dönem insanının böyle bir seçeneği yoktu. Elindekiler doğanın ona verdiği imkanlardı ve bunlar da çoğunlukla bitkilerdi. Ancak bitkilerin seçiminde gösterdikleri hiçte yabana atılmayacak isabet ve infüzyon (demleme), dekoksasyon (kaynatarak yoğunlaştırma), yağ veya bal içerisinde çözünen bileşikleri ekstraksiyon (özüt elde etme) yoluyla elde etme ve benzeri diğer pek çok tekniği bulmuş ve uygulamış olmaları dönemin bu konudaki bilgilerinin oldukça ileri olduğunu göstermektedir. Akdeniz Bölgesi tüm dünya üzerinde bitki zenginliğinin en fazla olduğu ülkelerden birisidir. Böyle bir zenginlikten dönemin tedavilerine bitkileri ekleyen hekimleri de yararlanmış oldukları açıktır.

Günümüzde aynı hastalığa farklı disiplinlerdeki hekimlerin yaklaşımları da farklı olmaktadır. Kanseri bir hastaya cerrah, cerrahi müdahaleyi önerirken, kemoterapist (kimyasal yolla tedavi eden kişi) kanser ilaçlarını, radyolog ise ışınlı tedaviyi tercih etmektedirler. Bazen tedaviler bunların bir kombinasyonu da

olmaktadır. Aynı durum antik dönemde de geçerliydi. Kimi hekimler cerrahi ve onun altında yatan anatomi bilgisi konusunda uzmanlaşmışlardı. Kimi hekimler ise cerrahiyi kanlı ve çok gerekli olmadığı sürece oldukça vahşi bir uygulama olarak görüyor ve daha yumuşak tedaviler, örneğin diyet, masaj, sıcak veya soğuksu tedavileri gibi hastayı yormayan uygulamaları tercih etmekteydiler.

Bu tedaviler arasında akılcı yaklaşımdan çok farklı ancak yine de işe yaramış gibi görünen bir tedavi biçimini daha görmekteyiz. Tapınak tıbbı Mısır ve Mezopotamya’da oldukça yaygın olarak kullanılırken Antik Yunan ve Roma’da sadece Asklepios kültü ile bağlantılı kalmıştır. Asklepieionlardaki bu tapınak tıbbının işe yaramış olduğunu ve başarılı sonuçlar elde edildiğini gösteren antik literatür yazılarının yanı sıra daha fazla miktarda bilgi şifa bulan kişilerin tapınaklara yaptıkları sunu ve hediyelerden gelmektedir. Çeşitli madenlerden, bazen pişmiş toprak malzemeden yapılmış olan ve çoğu zaman iyileşmiş olan organın gösterildiği pek çok buluntu günümüze ulaşabilmiştir. Örnek olarak Bergama’da bulunan Asklepios tapınağını düşünürsek burası sanki hastalara sağlıklarını yeniden kazandırmak için yapılmış bir şifa merkezi gibidir. Hastanın moral gücünü yükseltecek çeşitli mimari yapıların varlığı olmasından dolayı antik dünyada olduğu kadar bugün bile eşine az rastlanabilecek bir tasarım taşımaktadır. Ancak bu merkezin o dönem tıbbi için en farklı yönü sağlığın yeniden kazanılmasında inancın ve Tanrısal bir temasın ağır basmasıdır. Günümüzde de inancın bir plasebo etkisine yani yalancı bir iyileşme etkisine sahip olduğu kanıtlanmıştır. Hatta yeni bir ilaç tescil ettirilirken ilacın etkisinin plasebo değerinin ne kadar üzerinde olduğu kriterlerden birisidir. Örnek olarak başı ağrıyan denekler iki gruba ayrılmakta, bir gruba ağrı kesici olarak üretilmiş bir ilaç verilmekte öbür gruba ise diğer gruba

verilen ilaçla aynı görünüşte ama içinde etken madde bulunmayan bir hap yutturulmaktadır. Sonuçta etken maddesi olan grupta bir iyileşme gözlenmektedir. Şaşırtıcı olan ise sadece ilaç görünümlü bir “şey” (mesela üstü beyaz renkli içi şeker dolu bir hap) yuttukları için iyileşen insanların varlığıdır. Ölümün asla giremediği ve gidenlerin şifa buldukları bir tapınağa gitmek, loş bir koridordan geçerken iyileşeceğine dair gaipten seslenişler duyan ve sonunda aynı amaçla pek çok kişi ile rüyasında Tanrıyı görmek için uyumaya gelen antik dönemdeki bir hastanın, döneminin akıl ve inanç düzeyini de düşündüğümüzde günümüzün şekerli hap içirilen kontrol grubunun göstereceği plasebo etkisine çok daha fazla karşılık göstereceği şüphesizdir. Asklepios tapınağının yöneticileri olan rahipler durumu ciddi olan hastaları ve her zaman ciddi bir ölüm riski taşıyan hamileleri tapınaklarına almayarak bu plasebo faktörünün herhangi bir zarar görmemesini garantiye almış görünmektedirler.

Bu anlamda Hipokrat, Dioskorides ve Galen gibi hekimlerin tarzı günümüzün modern tıbbına daha yakındır. Çünkü işi sadece plaseboya bırakmamakta ama kendilerince çeşitli tıp teorilerine uygun bir biçimde tedavi uygulamaya çalışmaktaydılar. O dönemde belki Asklepieionların başarısı akılcı tıp uygulamaya çalışmış olanlardan daha yüksek bile olabilir ama yine de günümüzün modern tıbbına katkı anlamında düşünüldüğünde tıp teorisyenlerinin ve metazifik karakterli olmayan tıp tedavileri uygulayıcılarının katkısının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Hekimlerin yanı sıra tıp konusunda yazılar yazmış ansiklopedistlerin de katkıları unutulmamalıdır. Yunan ve Roma dönemlerindeki tıp yazarları yazdıkları ile hem dönemin hekimleri için kaynaklar oluştururken bizlerin de o dönem hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır.

Tüm ilerlemelerine karşın günümüz modern tıp uygulamasının oldukça mekanikleştiği ve hastadan çok hastalık üzerine yoğunlaşarak “insan” faktörünü göz ardı etmekte olduğu söylenebilir. Bu anlamda tıbbın babası Hipokrat’ın aforizmalarının hiç te geçerliliğini yitirmiş sözler olduğu söylenemez.

Tıbbi klimatoloji hakkında ilk bilimsel eserde Hipokrates, çevre ve iklimin sağlık üzerindeki ve özellikle, salgın hastalıkların yayılmasındaki etkisini anlattığı gibi, yerel su ve yiyeceklerin ve hatta insanların tabiatından bahsetmektedir. Eser tamamıyla yeni bir araştırma alanı açtı. Ancak, Hipokrates külliyatını oluşturan kitaplar içinde en popüler olanı, muhakkak ki aforizmaları içeren kitaptır. Bugün bile derlenmesinden 2300 yıl sonra, bir çok kişi “Hayat kısa, sanat uzundur. Fırsat çabuk kaçar, tecrübe güvenilirmez, hüküm vermek zordur” şeklinde başlayan aforizmayı duymuştur. Buna rağmen aşağıdaki ikinci cümle daha az tanınmıştır. “Hekim yalnızca kendi görevin yapmaya değil, fakat aynı zamanda hastanın, ona refakat edenlerin ve etrafındakilerin işbirliğini de sağlamaya hazır olmalıdır.” Bu cümle, hekimler tarafından, çağlar boyu, davranışlara rehber olarak benimsenen ve hekimin görevinin hastasının menfaati doğrultusunda çalışmak olduğunu ve aralarındaki güvenin kutsallığını vurgulayan “Hipokrates Yemini”ni hatırlatmaktadır.

ÖZET

Bu çalışmada antik dönemdeki tıp uygulamaları ile birlikte o dönem içerisinde yaşamış önemli tıp kişilerinin hayatları ve yaptıkları çalışmalara özellikle yer verilmiştir. Bununla birlikte tez konusunun diğer önem verilen kısmı antik dönemde kullanılan bitkisel ilaçlardır. Tez konusunun içeriğini antik Yunan ve Roma uygarlığı kapsamına rağmen bir temel yapı oluşturabilmek amacıyla prehistorik, Eski Mezopotamya, Eski Mısır ve Hitit medeniyetlerine de yer verilmiştir. Antik tıp yazarlarının, ansiklopedistlerin ve hekimlerinin konu ile ilgili günümüze ulaşan yazıları incelenmiş ve bitkilerle tedavi konusu da göz önüne alınarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Tezle ilgili olarak antik Yunan dünyasının önemli bir sağlık merkezi olan Bergama'daki Asklepieion'a bir inceleme gezisi yapılmış ve elde edilen fotoğraflar tezde kullanılmıştır. Bunun yanı sıra İstanbul Arkeoloji Müzeleri, İzmir Arkeoloji Müzesi, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Bergama Arkeoloji Müzesi tez kapsamında inceleme ve fotoğraflama amacıyla gezilmiştir.

Tüm bunların ışığında Antik Yunan ve Roma tıbbının daha önceki dönemlerle ve Mısır ve Mezopotamya tıbbi ile ilişkileri ve farkları ile günümüze olan etkileri tezde incelenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

In this current study ancient medicine practice as well as historical characters of the period and their work on medicine is especially included. However the main concentration is on the healing done with the medicinal plants. Although the thesis focuses on the medicine in Ancient Greek and Roman civilizations, prehistorical, ancient Mesopotamia, ancient Egyptian and Hittite civilization's medicine is also discussed in order to form a historical base for the Ancient Greek and Roman medicine. Ancient medicine literature, both the medical writings of doctors and also the works of encyclopedists are investigated and discussed from the point of view of medicinal plant therapy. Under the conception of the thesis a field study was performed and Asclepeion in Bergama which is an important health center in the ancient Greek period was visited and the pictures obtained from there were used in the thesis. In addition to that İstanbul Archaeological Museum, İzmir Archaeological Museum, Ankara Anatolian Civilizations Museum and Bergama Archaeological Museum are visited for the investigation and photographing.

Finally Ancient Greek and Roman medicine is discussed and compared with the medicine practice in the other ancient civilizations such as Egypt and Mesopotamia.

TIP TERİMLERİ İÇİN KÜÇÜK SÖZLÜK

Alkaloid: Bünyelerinde azot bulunduran, kuvvetli bir fizyolojik etkiye sahip olan bazik karakterli bileşiklerdir.

Antibiyotik maddeler : mikroorganizmalar tarafından imal edilen ve organik karakterli bileşiklerdir .

Antidot: panzehir

Aromatarius : (çoğul Aramatarii) Kokulu maddeler satan

Arter : atar damar

Arteria aspera : nefes borusu

Arteria venalis : akciğer damarlarından

Arterosikleroz: damar sertleşmesi

Botanik: Bitkilerle ilgilenen bilim dalı

Contraria contraiis : Bir hastalığın karşıtı ile tedavisi yaklaşımı

Deflorasyon: Kızlık zarının bozulması

Dekoksiyon-Decocta (Kaynatma): Ufalanmış bitki kısımları üzerine yeterli miktar soğuk su konulup hafif ateş üzerinde sık sık karıştırılarak yarım saat ısıtılır ve sıcak iken ince bir tülbentten süzülür. Elde edilen sıvıya dekoksiyon denir.

Diagnoz : Hastalığı teşhis etme

Disseksiyon : Ölü hayvan ya da insan vücutlarını inceleme amacıyla kesmek

Distilasyon: Damıtma

Drog: ilaçların hazırlanmasında kullanılan bitkisel veya hayvansal menşeli ilkel maddedir. Diğer bir ifadeyle ilaç haline getirilebilen biyolojik, anorganik veya sentetik kökenli bütün ilkel maddelerdir. Örneğin:

Bir bitkinin çiçekleri toplanıp kurutuluyor ve bu çiçeklerden hazırlanan enfüzyon ilaç olarak kullanılıyorsa kurutulmuş bu çiçek bir drogdur. (Farsça Oroa (koku). Türkçe "ec-za"nın karşılığı.)

Herbaryum (Herbiye): Kurutulmuş bitki koleksiyonu demektir. Bitkilerin tayin edilmesinde birinci derecede gereklidir.

Duedonum : Küçük bağırsağın bir kısmı

Dura mater : beynin dış zarı

Ekstraksiyon: Drog'un çözüne-bilen kısmının uygun bir çözücü ile alınmasıdır.

Ekstre (Hulasa-Özüt): Ekstraksiyon suretiyle elde edilen çözeltiden, çözücünün uçurulmasıyla elde edilen preparatdır.

Ekstre: Bitkiden bir işlem sonucu elde edilen özüt

Enflamasyon (inflamasyon) : iltihap ve bu nedenle oluşan yangı

Farmakognozi: Drogları birbirinden ayırmakta kullanılan, özellikleri araştıran ve sınıflandıran bir araştırma bilimidir. Bitkilerin morfolojik (Makroskobik ve mikroskobik) ve kimyasal karakterlerinin tespiti ile meşgul olur.

Farmokope: Eczacılıkta kullanılan maddelerin ve preparatların, yapı, özellik ve analizlerini gösteren, eczacı ve hekimin kanunen uymaya mecbur olduğu kitaptır.

İlaç: Hastalıkları iyi etmek veya belirtilerim ortadan kaldırmak için kullanılan hastalar tarafından alınabilir şekle getirilmiş drog veya drog karışımlarına ilaç (deva) denilmektedir. İlaçları gıda ve zehirden tam olarak ayırmak mümkün değildir. Tıbbi miktarlarda ilaç etkisine sahip bir drog bu miktar aşılnca öldürücü (zehir) olabilir.

Flora: Bir bölge de yetişen bütün bitkilerin listesi demektir. Yine Flora adı; Bir bölgede yetişen bütün bitkilerin Familya, cinsi ve türlerini tayin edebilmek için ana hatlar taşıyan, türlerin özelliklerini, yayılışlarını bildiren eserlere denir.

Herbarius (çoğul Herbarii): Otsu bitkileri toplayıp satan

Horror vacu :Stratos'un doğanın boşluklarının doldurulması eğilimi anlamına gelen kuramı

În utero: Rahim içinde

İnfiizyon-İnfusa (Haşlama):Ufalanmış bitki parçaları üzerine kaynar su döküldükten sonra karışımın kapalı bir kapta sık sık karıştırılarak çok hafif ateş üzerinde 5 dk. tutulup soğuduktan sonra ince bir tülbentten süzülerek elde edilen sıvı maddedir.

İnterventriküler septum: Damarlar arası yarık

Karminatif: Bağırsak gazlarını giderici

Kateterizasyon : İdrar zorluğunun (yavaş ve ağırlı idrar yapma) tedavisi için bir yöntem

Kodeks: İlaçların içeriklerini ve isimlerini bulunduran eden kitap.

Materia medica: tıp ve tedavi için kullanılan maddeler

Meconion (mekon): haşhaştan elde edilen bir ekstre

Menstrüasyon : Adet görme

Nervus laringeus recurrens : Gırtlakın ses çıkarma ve konuşmada görevli siniri

Pelvis : kalça kemiği

Pharmakopoeos :(çoğulu Pharmakopoeoi): İlaçları hazırlayan eczacı

Pharmakopolos : (çoğulu Pharmakopoloï): Seyyar ilaç satıcıları.

Pigmentarius: (çoğulu pigmentarii) Renkli kozmetik preparatlar, bitki usareleri ve merhemler hazırlayan ve satan

Pneuma physicon: Antik kaynaklarda doğal ruh Beslenmenin ve metabolizmanın merkezi olan karaciğerdedir.

Pneuma psychicon : Antik kaynaklarda hayvan ruhu. Beyindedir. Algının ve hareketin merkezidir.

Pneuma zoticon : Antik kaynaklarda Yaşam ruhu. Kalbi merkez alarak kan akışını ve vücut ısısını düzenler.

Polypharmacy : çoklu karışım eczacılığı

Prognoz : hastalığın seyrini tahmin etme

Rete mirabilis: (harika ağ) beyinde bulunan ve karmaşık bir ağ yapısı gösteren oluşum

Rhizomatos : (çoğul Rhizomatoi) özellikle yerli drogları toplayıp satan kökçü.

Sabit yağlar: Yüksek yağ asitlerinin gliserin ile yaptığı esterlerdir.

Speciarius: (çoğul: Speciarii) Yemeklerde lezzet vermek için kullanılan meddeleri satan. Baharatçı

Stomaşık : midevi

Tanenler: Polifenolik bünyede bulunan, proteinleri çökerten, kanı çökerten, kabız etkili bileşiklerdir.

Tentür: Latince "tingere" (boyamak) kelimesinden gelir. Ekseriya bitkisel (nadiren hayvansal) drog'dan alkol, eter-alkol veya ekstraksiyon suretiyle elde edilen preparatlardır.

Unguentarius : (çoğul Unguentarii) Merhemleri yapıp satan

Uçucu yağlar: Bitkilerde özel salgı dokuları içinde oluşan, asit, alkol, şenel, aldehit, keton, ester gibi terpenik maddelerin karışımından ibaret olan, subuharı ile sürüklenebilen kokulu, sıvı maddelerdir.

Uterus : Rahim

Ven : Toplar damar

Viviseksiyon : İnsan ya da hayvanların gözlem amacıyla canlı olarak kesilmesi

BİBLİOGRAFYA

- Akşit O. 1985.**, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul – 1985
- Akurgal E. 1993**, *Anadolu Uygarlıkları* , Net Yayınları , İstanbul 1993
- Akurgal E.1993** , *Eski Çağda Ege ve İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir – 1993
- Anadolu M.U. 1996** *Yunan ve Roma Mimarlığı* İstanbul 1996
- Andreu G, 1997** *Egypt in the Age of the Pyramids*, John Murray Publishing, ABD 1997
- Asal R. 2002** , “Sağlık ile ilgili Adak Eşyaları” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Ataç A. & Kahya E.& Şar S. 1998**, “*Dioscorides’in Materia Medica’sında Tedavide Kullanılan Bazı Tıbbi Bitkilerin Geçmişte ve Günümüzde Kullanımları açısından Değerlendirilmesi*” V. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri Ankara 1998
- Atilla A. N– Öztüre N 2001**, *Parşömen Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama’da Değişim*, Öztüre Holding Kültür Yayınları İzmir - 2001
- Bayatlı O. 1954**, *Bergama Tarihinde Asklepion*, Anıl Matbaası Bergama 1954
- Bayladı D. 1997**, *Mitoloji Tanrıların Öyküsü*, Say Yayınları, İstanbul 1997
- Bayraktar V. 1988**, *Pergamon* Net Yayınları İstanbul 1988
- Baytop T. 1999**, *Türkiye’de Bitkilerle Tedavi*, Nobel Tıp Kitapevleri İstanbul 1999
- Blanck H. 2000**, *Antik Çağda Kitap*, Dost Kitapevi Ankara 2000 **Blinquez L. J. 1981**, “*Greek and Roman Medicine*” *Archaeology* March / April 1981

- Bonbaz V. 2002,** “*Yazılı Belgeler Işığında Mezopotamya ve Anadolu’da Tıp*” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Bonnefoy Y. 2000,** *Antik Dünyada ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* Cilt I Ankara 2000
- Bowman J. 1997,** *Treasure of Ancient Greece* Tiger Books International London 1997
- Brain P. 1986,** *Galen On Bloodletting* Cambridge University Press Cambridge 1986
- Budge W. E. 1978,** *Herbs Doctors & Physicians in the Ancient World* London 1978
- Can Ş. 1994,** *Klasik Yunan Mitolojisi* İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994
- Canning J. 1985,** *100 Great Lives of Antiquity* Methuen London Ltd Great Britain 1985
- Cotterell A. 1997,** *Myths & Legends* Marshall Publishing Londra 1997
- Cowen D L.- Helfand W H. 1990 ,** *Pharmacy An Illustrated History*, 1990
- Cömert B. 1999,** *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999
- Dalby A – Grainger S. 2001,** *Antik Çağ Yemekleri Ve Yemek Kültürü*, Homer Kitapevi, İstanbul 2001 (çev: Betül Avunç)
- Delemen İ. 2001,** *Antik Dönemde Beslenme* Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları İstanbul 2001
- Dimbleby G. 1992,** *Plants And Archaeology*, London University Press London 1992
- Bowder D.1980,** *Who Was Who in The Roman World* Oxford 1980
- Erhat A. 1993,** *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi İstanbul 1993

- Ertuğ F. 1998** , “*Anadolu’nun Önemli Yağ Bitkilerinden Keten / Linum ve Izgın / Eruca*” TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi sayı 1, 1998
- Friedell E. 1999**, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi* , Dost Kitapevi Ankara
- Goodenough S. 1997**, *Egyptian Mythology* Tiger Books International London 1997
- Gökyıldırım T. 2002** , “*Antik Sikkelerde Sağlık* ” 38. Uluslararası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Grenier A. 1970**, *The Roman Spirit in Religion, Thought and Art*, New York 1970
- Gunther R .T. 1959** , *The Greek Herbal of Dioscorides*, 1959
- Halatis C. 1975** The Tourist Guide of Cos Athens Publishing Center Athens 1975
- Hornblower S & Spawforth A. 1998**, *The Oxford Companion to Classical Civilization*, New York 1998
- İnan A . 1992**, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* TTK - Ankara 1992
- Jackson J. 1986** *Aromatherapy* Dorling Kindersley Singapore, 1986
- Jackson R. 1999**, Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar - Homer Kitapvi 1995
- Jenkins J. 1993**, *Greek and Roman Life* British Museum Pres 1993
- Karagöz Ş. 2002** , “*Eskiçağda Sağlık Merkezleri*” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Karagöz Ş. 2002**, “*Mitolojide, Hekimlik, Sağlık, Şifa Tanrıları ve Tanrıçaları*” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002
- Kekeç T. 1993**, *Bergama*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları İstanbul 1993

Kızıltan Z. 2002 , “*Hititlerde Tıp*” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul 2002

Kızıltan Z. 2002 , “*Mezopotamya ve Mısır’da Tıp*” 38. Uluslar arası Tıp Tarih Kongresi – İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul – 2002

Kongaz G. 2002, “*Bazı Hastalıkları Gösteren Eserler*” 38. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul 2002

Kongaz G. 2002, “*Eskiçağlarda Kadın – Doğum*” 38. Uluslar arası Tıp Tarihi Kongresi İstanbul Arkeoloji Müzeleri Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi İstanbul 2002

Kremers & Urdang’s 1963, *History of Pharmacy* London 1963

Kremer S.N. 1990 *Tarih Sumer’de Başlar* TTK - Ankara 1990 (çev Muazzez İlmiye Çığ)

Lefkowitz M. R .& Fant M. B. 1987, *Women’s Life in Greece And Rome* John Hopkins Universty Pres Baltimore, 1987

Lewis P. 1998, *Tıp Tarihi*, İstanbul 1998 çev. Dr. Nilgün Güdücü

Lindsay J 1985, *Daily Life in Roman Egypt* London 1985

Lyons A. S. & Petrucelli R. J. 1987, *Medicine An Illustrated History* Harry N. Abrams, Inc. Publishers New York 1987

Malay H. – Sılay H. 1991, *Antik Devirde Gladyatörler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1991

Mansel A. M. 1995, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Ankara 1995

McKeever S. 1995, *Ancient Rome* London 1995

- Pekman A 1989,** *Son Kazı ve Araştırmaların Işığında Perge Tarihi,* TTK Ankara 1989
- Pelin S. Ş. 1998,** “Kos ve Knidos Tıp Okulları ve Yöntembilimsel Değerlendirilmesi” V. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri Ankara 1998
- Philips E.D. 1973,** *Greek Medicine,* Oxford Universty Press London 1973
- Pinch G. 1994,** *Magic in Ancient Egypt,* British Museum Press, London 1994
- Poster D.s. & Mattingly D.J. 1995** *Life Death and Entertainment in the Roman Empire,* The University of Michigan Press 1995
- Radice B. 1989,** *Who's Who In The Ancient World* London 1989
- Radt W, 1984** *Bergama Arkeolojik Rehber* Apa Ofset Basımevi İstanbul 1984
- Riddle J. M & Estes J. W & Russell J C. 1994,** “Birth Control in The Ancient World” *Archaeology* March / April 1994
- Ronan C A. 2003,** *Bilim Tarihi* Tübitak, Ankara 2003 (Çev Eklemeddin İhsanoğlu – Feza Günergün)
- Sagan C. 1999,** *Karanlık Bir Dünyada Bilimin Mum Işığ,* Tübitak- YKY İstanbul 1999
- Sayılı A. 1966,** “Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp” Türk Tarih Kurumu Ankara 1966
- Scarborough J. 1996,** “*Drugs And Medicines In The Roman World*” *Expedition, Volume 38, No 2.* 1996
- Scarborough J. 1976,** *Roman Medicine,* Cornell University Press New York 1976
- Schwemer D. 2002,** “*Karaciğer Falı, Talih Falı, Kuş Uçuşu falı ve Düş Yorumları*” Hititler ve Hitit İmparatorluğu Almanya 2002

- Serdaroğlu Ü. 1996**, *Eski Çağda Tıp*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları İstanbul 1996
- Sevin V. 2001**, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I* TTK – Ankara 2001
- Showerman G. 1948** *Rome And The Romans A Survey and Interpretation* New York 1948
- Smith R.R.R. 1995**, *Hellenistic Sculpture*, Thames and Hudson, London 1995
- Şahin M. 1999**, “Kyrene Sikkeleri Üzerindeki Silphium Tasvirleri” TÜBA-AR 2 Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi- 1999
- Şar S.& Ataç A.& Kahya E. 1998** “Tedavide Kullanılan Bazı Tıbbi Bitkilerin Tarihi Süreç ve Günümüzdeki Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma” V. Türk Tıp Tarih Kongresi Bildirileri Ankara 1998
- Tanker N. & Koyuncu M.& Çoşkun M. 1998**, *Farmasötik Botanik* Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara 1998
- Tekin O. 1994**, *Yapı Kredi Koleksiyonu Grek ve Roma Sikkeleri* , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994
- Texier C. 2002**, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Ankara 2002 cilt I ve II
- Tok G. 2000** “Bir Zamanlar Tıp” Tübitak Bilim Teknik EKİM 2000 Sayı 395
- Tolunay G 2002**, “Agamemnos Balnea- Apollon Banyoları Balçova Agamemnon Kaplıcaları” İzmir Kent Kültür Dergisi, İzmir , Şubat 2002
- Touwaide A. 1997**, *History of Medicine* Roche Yayınları, Avusturya 1997
- Touwaide A. 2002** “Dioscorides'in Tıp Ansiklopedisinin 2000 yıllık Serüveni” “1P Dergisi 27. Sayı 2002
- Trease G. E. 1964**, *Pharmacy In History*, Bailliere, Tindall and Cox London 1964

Uzel İ 2002, “*Medical History in Anatolia From The Begining Until The End of The 14th Century*” 38th International Congress on History of Medicine - History of Medicine Pharmacology Veterinary Medicine in Anatolia an Turkic Cultures, İstanbul

Uzel İ. 2000 , *Anadolu’da Bulunan Antik Tıp Aletleri*, Türk tarih Kurumu Yayınları Ankara 2000

Ünal A 1980, “*Hitit Tıbbının Anahatları*” Belleten 175 1980

Wheelwright G. 1963, *Medicinal Plants And Their History* Dover Publications Inc., New York,

www.evans.amedd.army.mil/pharmnew/images/THOM/Hist.htm

www.Imu.edu/fjust/Asclepius.htm

www.indiana.edu/~ancmed/

www.laselle.edu.

www.med.virginia.edu

www.med.virginia.edu/hs-library/historical/antiqua.htm

www.ancientgr.com/archaeonia/science/medicine/history.htm

www.ea.pvt.k12pa.us/medant/dreams.htm

www.ancient-coins.com/articles/silphium

Xsenophon 1994, *Sokrates’ten Anılar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1994